

GLASNIK 1993

33/3-4

SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA

BULLETIN OF SLOVENE ETHNOLOGICAL SOCIETY

ISSN 0351-2908

STRANI 1-130

UDK 39/497.12/(05)

VSEBINA

Beseda urednice, <i>Majda Fister</i>	1
<i>Slavko Kremenšek</i> , Razhajanja	2
<i>Marija Stanonik</i> , Razmerja med pesmijo in prozo	9
<i>Peter Fister</i> , Ljudska arhitektura v odločanju o urejanju prostora	20
<i>Borut Juvanec</i> , Prvobitna arhitektura - in kje je danes?	27
<i>Paul Werner</i> , Von Marterl bis zum Gipfelkreuz	37
<i>Inga Brezigar</i> , Prenova trentarskega muzeja	46
O prodaji in izvozu premične kulturne dediščine, <i>Jana Tomažič</i> , <i>Marta Timer</i>	59
<i>Mojca Ramšak</i> , Na lovu za spominom	63
Priprave na etnološki mladinski raziskovalni tabor v Šentjanžu in Bilčovsu na avstrijskem Koroškem, <i>Irena Rožman</i>	70
Študentski raziskovalni tabor - Šentrupert 1993, <i>Maruška Markovčič</i> , <i>Damjana Žbontar</i>	73
Mladinska raziskovalna delavnica v Rožu na avstrijskem Koroškem, <i>Polona Sketelj</i>	75
"Vsakdanja kultura v Šentjanžu in Bilčovsu nekoč in danes, <i>Irena Destovnik</i>	77
<i>Aleš Gjačnik</i> , Kultura brajd	85
<i>Andrej Malnič</i> , Šmarnica	91
<i>Janez Keber</i> , Srečati, poljubiti <i>Matildo</i> - ali <i>matildo</i> ,	95
Recenzija glosarja in kataloga arhitekturnih krajin, <i>Milan Natek</i>	98
Socialni antropolog o Slovencih, <i>Alojz Angerer</i>	101
Ljudska kultura v pravljicah in pripovedkah, <i>Monika Kropelj</i>	103
Etnologi in <i>Studia Humanitatis</i> , <i>Slavko Kremenšek</i>	107
Collego ergo sum - post festum, <i>Aleš Gjačnik</i>	109
O aplikativnosti, eni, dveh in več etnologijah, <i>Slavko Kremenšek</i>	113
Uredništvu Glasnika SED, <i>Janez Bogataj</i>	115
Pojasnilo, <i>Drago Medved</i>	116
Kronika dogodkov na Filozofski fakulteti, <i>Mojca Ramšak</i>	117
Zapisnik sestanka IO SED, <i>Mihaela Hudelja</i>	125
Študenti!, <i>Mihaela Hudelja</i>	127
Navodila za pripravo prispevkov	129
Sodelavci tokratne številke	130

Slika na naslovni strani: Trenta v zimi (foto: A. Tomšič)

Slika na hrbtne strani: informacijsko-muzejski center v Trenti (foto: A. Tomšič)

Pred nami je konec leta. Kaj nam je uspelo in kaj nam ni uspelo pri Glasniku? Predvsem - Glasnik smo uspeli obdržati pri življenju in ga v treh letih urednikovanja primerno ažurirati. Tako so že od leta 1990 dalje letno izhajale po štiri številke - včasih bolj, drugič manj zajetne - kolikor prispevkov je pač uspelo urednici pridobiti. Od številke do številke je mizo, ki se vedno znova sprazni, težko napolniti. Prav gotovo je temu vzrok tudi to, da prispevkov ne honoriramo, žal pa je dandanes tako tudi pri drugih podobnih revijah.

Pestrost in raznoličnost prispevkov ne dovoljuje homogene vsebinske celote, zato bi se lahko razpravljalo o razvrstitvi člankov v posamezne rubrike. Kot urednica skušam slediti razvoju etnološke stroke in njeni interdisciplinarnosti - kar potrjujejo tudi prispevki v pričujoči številki. Zato smo vanjo uvrstili tudi nekaj referatov, ki so bili predstavljeni na letošnji tretji mednarodni konferenci; Ljudska arhitektura med Alpami in Jadranom v Gozdu Martuljku 7. in 8. oktobra 1993. Etnologi so tu s svojo prisotnostjo potrjevali soodgovornosti pri današnjem oblikovanju podobe naše dežele.

Historičat slovenske etnološke vede v članku Slavka Kremenška, ki naj bi izšel v več nadaljevanjih obeta vnesti več jasnosti v obstoječe razmere (spreminjanje naziva oddelka...). Tudi razprava Marije Stanonik razjasnjuje odnos med poezijo in prozo. Kar nekaj prispevkov prikazuje delo študentov v raziskovalnih taborih - poletni obliki dela na terenu. Kakšni miselni vzorci se nujno porajajo ob tem delu spoznavamo v članku Mojce Ramšak V lovu za spominom.

Treba je priznati, da je apel študentom deloval in vzpodbudil vsaj nekatere, da so se res oglasili v njim najbolj dostopnem in primernem glasilu. Naj bo odslej takih prispevkov čim več.

Toda kljub uspehom, širini in obsežnosti, pripombam objektivne in subjektivne narave, nasprotnim pogledom in interesom, različni stopnji znanstvenosti, znanja in vedenja, moramo stremeti za tem, da nas vsi medsebojni spori in prepričevanja ne bodo povsem izčrpali. Vsi imamo isto stroko, obremenjeni pa smo z majhnimi in velikimi zamerami. Čas bo potreben, da se vse zglati. Morali bi vsaj poskusiti delati v skupno korist, kajti zdaj to ni več samo koristno ampak v teh napetih časih tudi nujno potrebno...

"Z zamahom roke samo brišemo naše življenje, rojstvo, smrt, vmes pa je tisto nekaj malega sreče, prežete z nesrečo, ki je pač dana vsakemu posamezniku." (M. Guštin)

In na koncu - etnologi iščemo poti k starim izročilom in starim duhovnim vrednotam. Verujemo v dobroto človeka, v Sveti večer naših očetov in mater. Naj vam bo to vodilo v božičnih dneh in ob Novem letu 1994.

Majda Fister

RAZHAJANJA

SLAVKO KREMENŠEK

Povzetek

Sprememba učnega načrta, študijskega programa in imena Oddelka za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani v Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo zahteva vnovičen poglobljen pretres nekaterih temeljnih izhodišč etnološke znanstvene discipline na Slovenskem. Inicijatorji omenjenih sprememb, ki izhajajo iz etnoloških vrst, doslej za kaj takega niso poskrbeli. Njihova stališča, ki so bila v tej zvezi vendarle povedana, so v poglavitnem vprašljiva. Temeljijo na slabem poznavanju domače strokovne literature in oporečnem navajanju tujih stališč. Zato je bistvo razhajanj, značilno za sedanji trenutek v slovenski etnologiji, premalo razvidno. Pričujoče izvajanje in nekaj načrtovanih nadaljevanj naj bi vneslo več jasnosti v obstoječe razmere.

Abstract

The change of the curriculum, of the study program and of the name of the "Department of Ethnology" of the Faculty of arts in Ljubljana into "Department of Ethnology and Cultural Anthropology" demand another detailed verification of some of the basic starting points in Slovene ethnology. Initiators of these changes, themselves from the ranks of ethnologists, have not seen to this. Their viewpoints that were, although on rare occasions, expressed on the subject, are often highly doubtful. They are based on poor knowledge of domes-

tic professional literature and on objectionable citations of foreign viewpoints. Yet the essence of the above-mentioned separations which is quite significant for this moment in Slovene ethnology is still not lucid enough. This article (to be continued in the next several issues of the Bulletin) shall try to clear up this situation.

S študijskim letom 1991/92 je bil na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani uveden nov študijski načrt, ki vsebuje mimo etnoloških predmetov še predmete kulturno-antropološkega značaja. Tudi ime oddelka se je spremenilo v Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Čeprav so bile priprave za določene spremembe učnega načrta razmeroma dolgotrajne, je poglobljena strokovna razprava o načrtovanih spremembah in novostih izostala. To tako v okviru oddelka oziroma fakultete kot v okviru širših strokovnih krogov. Temu nasprotno je v preteklosti ob bistveno manjših programskih spremembah v pedagoškem delu na pobudo oddelka prihajalo do takih razprav, pri katerih so lahko sodelovali vsi etnologi. Njihova stališča in predlogi, temelječi na praktičnih izkušnjah zunaj fakultete, so bili, kolikor je bilo mogoče, upoštevani. To pot pa niso prišli na ustrezen način do besede niti vsi redno zaposleni učitelji oddelka, še manj njegovi zunanji sodelavci.

Nakazano vrzel je poskušalo do neke mere zapolniti Slovensko etnološko društvo z društvenim sestankom 4.12.1990. Hvalevredno je bilo nadalje prizadevanje urednice Glasnika SED, ki je mimo zapisnika omenjenega sestanka zbrala še več mnenj, stališč in tudi daljših člankov, jih objavila¹ in nam tako omogočila razvid vprašanj in stališč, ki so se med etnologi pojavljala ob omenjenih (v tem ali onem potencialno usodnih) spremembah. Le-te namreč najneposredneje zadevajo strokovno usposabljanje bodočih slovenskih etnologov. Poskušajmo tako ali drugače izražena mnenja na kratko povzeti.

Medtem ko so bili udeleženci društvenega sestanka predvsem do postopkov oddelka, še zlasti njegovega vodstva, zelo kritični, razmeroma zadržani pa tudi do uvajanja nove znanstvene discipline v etnološke organizacijske okvire, so objavljeni prispevki nekaterih članov oddelka, ki pa jih ni bilo na sestanku, bistveno drugače uglaseni. Prislunimo najprej njihovim stališčem.

Uvajanje novega vzgojnoizobraževalnega programa na Oddelek za etnologijo je v Glasniku obrazložil tedanji predstojnik oddelka Božidar Jezernik,² nedvomno pglavilni pobudnik uveljavljanja kulturnoantropoloških vsebin. Predpostavljamo lahko, da se je za antropološko usmeritev ogrel ob svojem nekajmesečnem študijskem bivanju v Angliji, vendar tega zunanjega vpliva v svojem prispevku ni izpostavil. Spremembe v študijskem programu naj bi "nastajale spontano z razvojem stroke". Njihovo bistvo naj bi bilo v vse večjem uveljavljanju "tematskih obravnav" in odmik od obravnav "po regionalni bližini", "po geografskem, prostorskem načelu", s poudarkom na nacionalni problematiki, kar naj bi bilo doslej značilno za slovensko (univerzitetno) etnologijo. Tovrsten proces v razvoju stroke naj bi bil opazen tudi v drugih etnologijah na evropskem Vzhodu, v okviru (bivše)

Jugoslavije še zlasti v Beogradu, medtem ko naj bi bil na univerzah drugje v Evropi tematski razpored učne snovi že dolgo prevladujoč. Obravnava študijske snovi po tematski sorodnosti (in ne po regionalni bližini) naj bi omogočila večjo tematsko poglobljenost in primerjalni analitičen postopek, ki je "prvi pogoj za znanstveno obravnavo in kritično razmišljanje". Primerjava v "znanosti o kulturi in človeku" pa naj bi bila sploh "conditio sine qua non"vsake znanstvene aspiracije .

Med stališči Božidarja Jezernika, ki utegnejo biti za naše nadaljnje izvajanje zanimiva, je razlikovanje med antropologijo in etnologijo, ki naj bi bilo v tem, da antropologija "izpostavlja človeka kot posameznika", etnologija pa "kolektivno entiteto". Sicer pa v tej zvezi zvezo še to, da je "poudarjanje kolektivnega na račun individualnega" značilno za etnologijo držav "nekdanjega realsocializma, kjer je bila antropologija nezaželeno". V zadnjem času, s procesom demokratizacije, pa se tudi tamkaj razmere spreminjajo. Tako se na katedrah za etnologijo - Jezernik navaja primer iz Varšave - uveljavlja še kulturna antropologija. Dvojnost v poimenovanju je, po Jezerniku, "na neki način" tautologija, ima pa svojo upravičenost "v različnih tradicijah". Antropologija se je, pravi Jezernik, "razvijala v Evropi v državah, ki so imele svoje kolonije, etnologija pa v tistih državah, ki svojih (prekomorskih) kolonij niso imele".

Zmago Šmitek je v prispevku Kam z antropologijo?³ najprej opozoril, da se v današnji slovenski etnologiji še nikakor ni uveljavil res "komparativni in holistični pristop", saj slovenska etnologija še vedno "izrazito zanemara 'visoko' kulturo nekdanjega plemstva in meščanstva". Posameznike še vedno uvršča "v takšno ali drugačno čredo". Ob načelni usmerjenosti na nosilca kulture bi morala "v bolj uravnoteženem razmerju upoštevati tudi posameznika", ki ni opredeljen "le kot etnično bitje niti samo kot član različnih družbenih skupin". Ime antropologija, ki izhaja iz pojma človek, se Šmitku zdi "po svoji vsebini sprejemljivo". Pomembno je, da "so se prav v okvirih ameriške kulturne antropologije začele t.i. "personality studies". "Menim," pravi Šmitek, "da se naša etnologija mora izpopolniti v omenjenem smislu, pa če prevzema antropološko ime ali ne". Ne sme se bati širine, ki jo vnaša antropologija. Otresti se mora skrb za usodo preučevanja slovenske kulture. Posamezni ameriški kulturni antropologi so pokazali zanimanje tudi za Slovence, pisali so o njih. "Celo dokaj uspešno", ugotavlja Šmitek. Uvedba kulturne antropologije -(poleg že obstoječe etnologije)" - torej ne more biti škodljiva.

Etnologija ali/in kulturna antropologija: to je zdaj vprašanje je naslov prispevka Natalije Vrečer.⁴ Po njenem naziranju so nekateri nesporazumi "posledica teoretskih nejasnosti v zvezi z razliko med etnologijo in kulturno antropologijo ter posledica neupoštevanja sodobnih metodoloških in teoretskih usmeritev v naši stroki, ki so v svetu uveljavljene". Vrečerjeva opozarja, da je "antropologizacija etnologije v sedanjem času vzhodnoevropski pojav, ki je povezan tudi s preimenovanjem oddelkov". Pri tem naj bi šlo "za sintezo vzhodne etnološko orientirane in zahodno kulturno- oz. socialno antropološko naravnane smeri." Na Slovenskem naj bi, po Vrečerjevi, tovrstne tendence segale že v 50. leta, v posameznih primerih pa celo v 19. stoletje. Pri nas potemtakem antropološki

pristop "ni nekaj novega in naši stroki tujega". Se pa odpira vprašanje identitete vede. Etnologija je pri preučevanju sodobnega načina življenja v nevarnosti, da se utopi v sociologiji ali historiografiji. Rešitev naj bi bila, po Vrečerjevi, da neogibno dopolnitev "klasičnih" etnoloških pristopov poiščemo v kulturni antropologiji. Po nekaterih tujih naziranjih, ki se jim Vrečerjeva pridružuje, ima antropologija "značilnosti amebe". Razteza se "v različne humanistične in družboslovne znanosti". Ima pa hkrati tudi "trdno jedro, ki ga predstavljata prav etnografija in etnologija". To stališče pa Vrečerjeva poveže s poznano Claude Levi-Straussovo opredelitvijo razmerja med etnografijo, etnologijo in antropologija, pri čemer naj bi šlo za tri komplementarne stopnje raziskovanja. Antropologija naj bi pri tem predstavljala najvišjo oziroma končno stopnjo sinteze. Izhod iz "hamletovske pozicije", izražene v naslovu članka, Vrečerjeva sicer prepušča vsakemu posamezniku, da se "demokratsko" opredeli kot etnolog ali kulturni antropolog. Spričo "vseh tendenc v naši stroki po svetu ter v družboslovju in humanistiki doma" pa nas vendarle resnobno opozarja: "Videant consules...". (Če se je bilo s tem v zvezi najbolj primerno opreti na neko razpravo med Nikom Kuretom in menoj, ki je potekala v prvi polovici šestdesetih let v Naših razgledih, je posebno vprašanje. Ni pa bistveno).

Že na omenjenem sestanku in nato v posebnih zapisih za Glasnik so o novem študijskem programu in o vprašanjih, ki so z njim povezana, razpravljali Naško Križnar⁵, Mirko Ramovš⁶, Mojca Ravnik⁷, Marko Terseglav⁸ in Slavko Kremnšek⁹. Pri tem ni bilo čutiti načelnega odpora do kulturne antropologije ali antropologije nasploh. Menili pa so, da bi morala biti uvedba antropoloških predmetov v prvi vrsti v pomoč pri tolmačenju problematike, ki je bila na Oddelku za etnologijo že dotlej v veljavi. Tako je Marko Terseglav opozarjal, da je prvenstveno potrebno dobro vedenje o tem, "kaj je predmet naših raziskav, v čem je bistvo etnološkega raziskovanja in kje moramo prehajati v druge znanosti, da bodo raziskave celovitejše". Za antropologijo na primer je menil, da je "za etnologa nujna", pri čemer je ugotovil, da je njeno uvajanje na etnološki oddelek zagovarjal že pred leti. "Seveda pa sem imel pri tem v mislih dejstvo, da se etnologija zaveda svojega področja dela in svoje specifik in da bo znala antropološke in druge discipline vključevati v svoje projekte in raziskave kot t.i. 'pomožne' vede, kar počno tudi druge stroke". V tej zvezi je izrazil občutek, da "današnja etnologija izgublja prav svojo temeljno usmerjenost" in se "zaradi metodološke negotovosti odpoveduje svoji sorazmerni samostojnosti in temeljnemu cilju". Mojca Ravnik je ugotavljala, da se ji zdijo "meje med strokami prehodne". Ni pa ji bilo jasno, "čemu oddelku spreminjati ime, saj ima etnologija jasno identiteto, z dodajanjem kulturne antropologije pa se seveda postavi vprašanje, zakaj ne socialna in fizična, če že sploh kakšna antropologija". Menila je, da bi bilo za Oddelku za etnologijo najvažnejše, "da širi, pogloblja in razvija specializirane temeljne predmete slovenske etnologije". Delež predmetov, posvečenih slovenski etnologiji, je v novem študijskem programu "veliko preskromen".

Od razprave, ki je bila tukaj povzeta v tistih delih, ki so pomembni za nadaljnje razčiščevanje obstoječih problemov, je poteklo dve leti in pol. Vmes se na to temo ni nič bistvenega dogodilo, če izzamemo dejstvo, da sta dva letnika bodočih

etnologov in kulturnih antropologov že študirala po novem učnem načrtu, s šolskim letom 1993/94 pa bo na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo mimo povezovanja z drugimi strokami možen tudi samostojen študij. Z vidika, ki mu sledimo, pa kaže vendarle omeniti, da je bil medtem v Etnologu objavljen prispevek Zmaga Šmitka in Božidarja Jezernika Antropološka tradicija na Slovenskem¹⁰. Razprava, ki je zavoljo integralne objave v angleškem jeziku očitno namenjena tudi mednarodni javnosti, je takšnega značaja, da jo je bilo treba v več pogledih zavrniti. Na tem mestu kajpak ni potrebe, da bi opozarjali na stvarne napake, neustrezna navajanja tujih tekstov in podobne sestavine, ki sta si jih avtorja omenjenega teksta dovolila. To bo storjeno v strokovni reviji, v kateri je Šmitek-Jezernikova razprava izšla. Navedimo le stališča, ki so zanimiva za razreševanje soodnosnosti med etnologijo in antropologijo, kar je predmet pričujočega razpravljanja.

Šmitek in Jezernik ugotavljata, da je poleg "prevladujoče etnološke tradicije na SI ovenskem obstajal tudi živ antropološki miselni tok". Pravita tudi, da so meje "med antropologijo in na Slovenskem prevladujočo etnologijo" nejasne. So pa antropološka vprašanja že dolgo predmet znanstvenega zanimanja. Prva dela "antropološke narave", ki po mnenju Šmitka in Jezernika sodijo v antropološko tradicijo na Slovenskem, so nastala v 16. stoletju. Omenjeni "antropološki miselni tok" je odtlej bolj ali manj nepretrgan. Najnovejši pojav v tej vrsti je očitno preimenovanje Oddelka za etnologijo v Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

"Slovenski strokovnjaki zastopajo spekter različnih stališč o razmerju med etnologijo in antropologijo", je rečeno v Šmitek-Jezernikovi razpravi. "Po nekaterih je za razliko od etnologije, ki velja za nacionalno vedo par excellence, antropologija študij drugih, predvsem neevropskih ljudstev in kultur." Med slovenskimi etnologi naj bi bilo nadalje "dokaj zakoreninjeno stališče, da je za razliko od etnologije, ki velja za zgodovinsko vedo, antropologija študij tako imenovanih ljudstev in njihovih kultur iz nezagodovinskega zornega kota...". Nekaterim avtorjem naj bi bila antropologija zgolj "smer v etnologiji". Pojavljalo pa naj bi se tudi mišljenje, da "med antropologijo in etnologijo ni nobene razlike, da gre dejansko le za dvoje imen za isto vedo".

V nasprotju z nazadnje omenjenim naziranjem sta Zmago Šmitek in Božidar Jezernik mnenja, da "med antropološko in etnološko tradicijo na Slovenskem ni mogoče preprosto postaviti enačaja in da gre za dvoje tradicij, ki sta se sicer pogosto prepletali in prekrivali, vendar sta se pogosto razvijali tudi ena mimo druge. Pri tem je bila glavna značilnost antropološke tradicije, da je skušala svoj predmet (človeka) obravnavati holistično in je predvsem problematizirala vprašanje, kaj je človek, kakšno je njegovo poreklo in proces kulturnega dozorevanja, kaj je tisto, po čemer se razlikuje od živali, medtem ko etnologija na Slovenskem tega vprašanja ni eksplicirala kot problem in se še vedno obnaša, kot da je to nekaj samoumevnega."

Nakazano razločevanje naj bi se nanašalo na antropološko in etnološko tradicijo

na Slovenskem. Sicer pa vidita Šmitek in Jezernik "temeljno razliko" med antropologijo in etnologijo v tem, da je "predmet preučevanja antropologije človek kot posameznik, predmet etnologije pa človek kot kolektivna entiteta". Za etnologijo naj bi bila etnična pripadnost nasploh bistvena. Toda za "človeka kot posameznika" je po mnenju Šmitka in Jezernika "pogosto pomembnejša njegova spolna, rasna, verska, starostna, poklicna, razredna itd. pripadnost".

Zdi se, da se je na podlagi navedenih mnenj in stališč, zapisanih in izrečenih v zadnjih dveh, treh letih pri nas mogoče dokopati do nekaterih spoznanj, s katerimi moramo etnologi na Slovenskem po spremembi učnega načrta, študijskega programa in imena Oddelka za etnologijo računati. Če odmislimo nekorektne, svojevoljne, nekolegialne in nedemokratske postopke, ki so spremljali omenjeno spreminjanje, gre pri tem za razlike v stališčih, za dileme, ki bi bile manj neprijetne in težavne, če bi nam bilo vedenje o njih bolj domače. Gre pa tudi za nekatere naloge:

1. Etnologija in/ali kulturna antropologija? Preprostemu enačenju etnologije in kulturne antropologije se tudi protagonisti uveljavljanja kulturne antropologije na Slovenskem odrekajo. Izenačevalci so dokaj osamljeni. Za sedaj. Pogosta opozorila na procese v etnologiji evropskega Vzhoda, nenačelna in nedorečena stališča zahtevajo poglobljeno razpravo. In stališča, ki bodo izhajala iz naših razmer in upoštevala vrstni red naših potreb. Tudi razglede o etnoloških razvojnih težnjah v drugih delih Evrope, ne le na bivšem Vzhodu. Pa še enkrat: pretres domačih razmer in domačih potreb. To potrebujemo pred vsem drugim.

2. Uvajanju kulturne antropologije se ni pri nas nihče resno upiral. Zakaj bi se le? Zdi pa se tudi, da je ni - mimo njenih uvoznikov seveda - nihče resno pogrešal. Antropologije študentje etnologije res že vrsto let nimajo več v študijskem programu. O kulturni antropologiji so v preteklih nekaj malega slišali pri predmetu Obča etnologija. Morda bo zvenelo neskromno, pa vendar: glede na nekatera najnovejša tolmačenja, izražena pri nas, ni bila razlaga omenjenega pojava v okviru omenjenega predmeta ravno najslabša. Zato bi morda še vedno lahko rabila za eno od podlag pri razpravi o razmerju med etnologijo in kulturno antropologijo. Razprava je neogibna.

3. Srčika kulturne antropologije je od njenega porajanja naprej metodološko vprašanje. Metodološkim problemom pa smo se slovenski etnologi doslej povečini izogibali. Tako nam je mogoče ponujati vprašljive podmene o "spontanosti" pojavov, nas prepričevati o večji teži "tematskih obravnav" v primerjavi z obravnavami "po regionalni bližini" in podobno. Nedvomno sta oba nazadnje omenjena pristopa pomembna in zanimiva. Se pa odpira vprašanje, kateri od njih je "bolj etnološki" in kateri "bolj antropološki", pri čemer ni etnologija nadrejena antropologiji in ne druga prvi. Vsaka od njiju izpolnjuje svoje naloge. Bi pa kazalo odpreti razpravo o njunih skupnih metodoloških podlagah, ki so za sodelovanje med njima neogibno potrebne. Prepričani smo lahko, da bi bila ob tem sneta tudi ta ali ona maska.

Prihodnjic: Nazaj k etnografiji?

Opombe

1. Glasnik SED, 31(1991), 1-2, str.11-38.
2. Glasnik SED, 31(1991), 1-2, str.13-16.
3. Glasnik SED, 31(1991), 1-2, str.16-18.
4. Glasnik SED, 31(1991), 1-2, str.20-23.
5. Glasnik SED, 31(1991), 1-2, str.36-38.
6. Glasnik SED, 31(1991), 1-2, str.36.
7. Glasnik SED, 31(1991), 1-2, str.35-36.
8. Glasnik SED, 31(1991), 1-2, str.28-34.
9. Glasnik SED, 31(1991), 1-2, str.18-20.
10. Etnolog, 2/2 (LIII, 1992), str. 259-274.

RAZMERJA MED PESMIJO IN PROZO V SLOVSTVENI FOLKLORI

MARIJA STANONIK

Povzetek

Globlji premislek o vprašanih razmerja med pesmijo in prozo v slovstveni folklori pokaže, da zanju ni mogoče v celoti upoštevati modelov razmejevanja, kakor so v navadi za razmejevanja med pesmijo in prozo v literaturi. V tej zvezi zveni paradoksalno, da je v nasprotju z literaturo v slovstveni folklori proza v fazi podajanja na ravni teksture veliko bolj osebna kot pesem. Pri prozi vsak pripovedovalec vsakič na novo oblikuje besedilo na bolj ali manj standardni motivni podlagi, medtem ko na pesem deluje konservirajoče tudi verz, zato je manj možnosti za osebno variiranje. Zato ni naključje, da so se usedline najstarejšega duhovnega substrata človeštva praviloma bolj avtentično ohranile v verzni in ritmični strukturah kakor v nevezani besedi. V tej luči dobiva pojem vezana beseda novo pomensko razsežnost. V nasprotju s pesmijo se prozni žanri niti na ravni teksta niti na ravni teksture nikoli ne avtomatizirajo. Zato le-te lahko posreduje - poje več oseb hkrati, medtem ko je pri prozi njen prenosnik vedno individualen in to v veliki napetosti in naporu duha in vseh ustvarjalnih sil. Saj si dober pravljicar pomaga tudi z mimiko, gestikulacijo in premikanjem in že prehaja v "gledališče enega".

Od tod izhajajo tudi razločki pri zbiranju gradiva, njegovem zapisovanju in redakciji. Pesmi je lažje zapisovati kot prozo, zato ni naključje, da v primeri s prvimi raziskovanje proze zaostaja. Ne le, da je prozno besedilo veliko bolj podvrženo spremembam kot pesemsko, tudi z glasoslovnega vidika posebej in jezikovnega sploh je v primeri s pesmijo proza svobodnejša in zato zahtevnejša za zapisovanje. Od tod prihajajo problemi za nadaljnje redakcijske postopke in posege.

Summary

The model of differentiation between poetry and prose, usually used in literature, can not be fully applied in literary folklore. It is a paradox that the transmission of prose in literary folklore is more subjective than transmission of poetry, which is quite the opposite in literature. A narrator of prose formulates the text each time anew (on a more or less standard motive basis), while the poem is limited by verse, thus giving the transmitter fewer chances for subjective variants. It is therefore no coincidence that the sediment of the oldest spiritual substrata is preserved more authentically in verses and rhythmical structures, rather than in prose. This gives the concept of poetry a new dimension.

Prose genres, on the contrary, do not become automatized either textually or on the level of texture. Therefore poems can be transmitted (i.e. sung by several persons simultaneously, while the prose is always transmitted individually, with an extensive amount of creative powers. A good story-teller namely employs body language (mimics, gesticulation, movements), thus nearing a "one man theater". Consequently, there are differences in collecting, registering and editing of material. Since it is much easier to write down poems than prose, poetry has been researched more frequently than prose. Not only is the prose text more subject to changes than poetry, but prose is phonetically and linguistically much more free, and therefore more difficult to register. This causes problems in further editing.

Uvod

Naslovno vprašanje je v slovstveni folkloristiki danes bolj v ozadju, toda v sistematiki njenih teoretičnih problemov se je dobro ustaviti tudi ob njem. Tukajšnja obravnava želi podati strnjen pregled dosedanjih vidikov razmejevanja dveh temeljnih poetičnih struktur in opozoril o njuni komplementarnosti, ne da bi se ognila poskusu samostojne refleksije na njuna razmerja.

1. Vprašanja prvenstva

Na diahroni osi je v zvezi s tukajšnjo temo na prvem mestu vprašanje, kaj je obstajalo prej, poezija ali umetniška proza. Odgovor ni tako samoumeven, kot se zdi na prvi pogled. Vatroslav Jagić je kolebal,¹ velika večina bi se glede na vsakdanje življenjske izkušnje strinjala z neznanim ocenjevalcem kompendija slovenske prozne folklorne,² ki je povod preiščevanju: "Kaj je bilo prej, vezana ali nevezana beseda ... Logika pravi, da je prej proza."³ Nasprotno Jakob Kelemina in "znanost trdita, da je ta snov nekoč tvorila vsebino daljših ali krajših pripovednih pesmi. Pozneje pa je narod zgubil smisel za vezano umetniško obliko in ostanki tega razpada so bajke in pripovedi v nevezani besedi."⁴ "Kajti bajka kakor tudi povedka v prozaični obliki nudita malo več kakor golo snov, ta snov je nekoč tvorila vsebino krajših ali daljših pripovednih pesmi (balad večjega ali manjšega obsega) ... celo naše najstarejše legende so nam sporočene v vezani obliki. V življenju poezije pa nastopi tekem časa kriza : narod zgubi smisel za vezano umetniško obliko; ostanki tega razpada so bajke in pripovedi (tudi legende) v nevezani besedi."⁵ Milko Matičetov se kar malce posmehljivo upira taki rešitvi vprašanja, ker da enoznačnega odgovora nanj ni. "Zelo mikavno: V začetku je bila poezija. Tudi če bi trditev obrnili za 180 stopinj in se zavzeli za nasprotno - v začetku je bila proza! - nemara ne bi bili dosti bližje resnici. Resnica je nekje med tema dvema skrajnostima, ne natanko v sredi niti ne pod tem in tem stalnim kotom, ampak na premakljivem, ne enkrat za vselej določenem mestu."⁶ Graja Kelemino, češ da je posploševal, sploh pa, da ni mogoče dokazati, ali so balade in legende, ki "so nam danes sporočene v vezani obliki" res najstarejše in je torej njihova pesemska oblika v resnici primarna. Kako on gleda na vprašanje, pojasnjuje s konkretnim zgledom: "Najstarejše legende, tiste z mitičnim ali pravljničnim jedrom in v krščanski preobleki niso nekaj izključno slovenskega. Zato njihove prvotne oblike ne moremo določati samo po tem, kar je bilo ugotovljeno na Slovenskem. Če je npr. pravljnična legenda ali legendarna pravljica o dvakrat rojenem človeku (npr. tip 49) od Irske in Baltika pa do Sicilije in Krete stokrat sporočena v nevezani besedi in vsega trikrat - na Slovenskem - tudi v pesmi, kako naj si to razložimo? Namesto da bi vse postavili na glavo, bomo raje rekli: ta legendarnopravljnična tema v prozi je bila neznanemu Slovencu ne vemo kdaj tako všeč, da jo je upesnil. Ta verzificirana oblika je najprej doživela svoj (krajevno omejeni) vzpon in potem še svojo (prav tako omejeno) 'krizo', vendar nikakor ne bi mogli trditi, da so vse znane slovenske prozne variante (28 po številu) 'ostanki' razpadle pesmi, in kaj šele ostalih sedemdeset prozskih variant iz drugih krajev Evrope!"⁷ Podoba je, da gre v kali za temeljni nesporazum, saj Matičetov svojo razlago podčrtava še s poanto: "Zgodovine celih vrst (recimo legend, balad - z junaško ali drugačno vsebino - bajk, povedk, pravljic itd.) ni moč

reševati globalno, ampak samo z nadrobnim študijem posameznih tem. Zgodovina vrst je lahko le rezultanta ali seštevek drobnih pa ne nepomembnih 'zgodovin' pesemskih in pripovednih tipov.⁸

Trdno vztrajanje pri geografsko historični metodi avtorja teh besed ovira, da bi se spustil v globine teoretičnih tveganj, kar pa je bilo Jakobu Kelemini manj tuje. Zato so za tukajšnji oris njegova stališča bolj produktivna. Pristaja na navidezen paradoks, da po nastanku proza sledi poeziji, le da je njegova utemeljitev takšnega zaporedja morda preveč blede ("Pozneje pa je narod zgubil smisel za vezano umetniško obliko ...").⁹ V tej zvezi je veliko bolj prepričljiv Paul Hazard,¹⁰ ki utemeljuje genetično prednost poezije pred prozo z olajšavo, ki identificira vsako vezano besedo kot tako ; gre za ciklična ponavljanja, ki se manifestirajo v ritmu, rimi in raznih vrstah jezikovnih figur. "V začetku je bil ritem,"¹¹ je skoraj patetičen francoski avtor in Emil Staiger mu gre naproti s trditvijo: "Bit lirske pesmi je ritem."¹² Tudi Staigerjeve razlage "lirskega stila" gredo na roko tistim, ki sklepajo, da je poezija prvotnejša od proze,¹³ seveda ne v njeni vsakdanji, diskurzivni, ampak v umetnostni različici. Oporo za takšno trditev je mogoče najti tudi v psihološkem odzivanju na posamezna doživetja ("Besede, postavljene v vrstice, v poseben vrstni red, ki sproži besede v ritem, daje stavku in besedi blagoglasje, ki je podobno muziki in ki človeka zajema na povsem drug način kakor prosto napisana misel."¹⁴) kakor tudi sociološkem,¹⁵ ker gradi na avtentičnosti notranjega sveta¹⁶, medtem ko je za prozo načelno značilna distanca.¹⁷

Te in takšne razlage so sorazmerno prepričljive, toda s kritično pripombo, da so pravzaprav zunajtekstne. A pomoč jim prihaja tudi s te strani. Jurij Lotman pronicljivo razlaga, kako "je umetniška proza nastala na temelju določenega pesniškega sistema kot njegova negacija"¹⁸. Odgovor na vprašanje o hierarhičnosti med dvema tipoma besedne umetnosti moramo po besedah Jole Škulj iskati "v zvezi z vprašanji o tipologiji umetniških jezikov, pri čemer se je hierarhičnost teh tipologij formirala glede na izhodiščni kriterij organiziranosti vsakdanjega jezika"¹⁹. Avtorica svojo "paradigmatizacijo proznih struktur" gradi pretežno na Lotmanovih predpostavkah in pri tem zavrača hierarhijo jezikovnih struktur v zaporedju: vsakdanja raba jezika - proza - poezija po tipologiji Tomaševskega in Czernija, s pojasnilom, da ju je zavedel zgolj sinhroni kriterij,²⁰ medtem ko J. Lotman na več mestih pronicljivo dokazuje tezo o "višji strukturalni organiziranosti proze"²¹. Vendar avtor ne ostaja le pri tem in tako kot D.S. Lihačov razvija teorijo o vzajemnem odnosu v sistemu proznih žanrov, J. Lotman govori o rodovitnem razmerju med poezijo in (seveda umetniško) prozo, kar Jola Škulj povzame v naslednjo ugotovitev: "Poezijo in prozo moramo potemtakem razumeti v njuni medsebojni korelativnosti in v vsakokratnem specifičnem historičnem razmerju. Korelativnost je torej tipološka in historična."²² Tudi R. Jakobson govori o njem, a kot o "opozicionalnem strukturalnem dvočlenu", pri čemer je za "prozni princip" značilna "tendencia h kombinaciji, medtem ko poezijo zaznamuje tendencia k ponavljanju".²³

2. Vprašanje strukture

Stališčem J. Lotmana, da je načelno prozna struktura zahtevnejša od pesniške, s praktičnimi izkušnjami potrjujejo nekateri avtorji s trditvijo, da je poezijo "laže pisati kot prozo"²⁴, vendar jo hkrati relativizirajo s pripombo, da po Croceju ni bistvenega razločka med poezijo in prozo: "Lahko imate na primer prozaista, ki je velik pesnik, in človeka, ki piše pesmi v verzni obliki, pa sploh ni poet."²⁵ Tu očitno gre za drugačno semantiko in raven poezije in proze, kakor na primer pri simbolistih, ki so se trudili uničiti tako v teoriji kot praksi mejo med prozo in zato skrbno raziskovali meter v prozi, medtem ko so ruski formalisti trdno vztrajali na ostrem ločevanju teh dveh vrst pisane besedne umetnosti,²⁶ kar je po načelu negacije, ki je znano tako ruskim formalistom kot J. Lotmanu, le-tega bolj približalo teoretikom simbolizma kakor njegovim neposrednim prednikom. Če bi pregledovali slovensko publicistiko, bi našli neprimerno več naklonjenosti poeziji²⁷. Tako je pravzaprav izjemna refleksija Boštjana M. Zupančiča, ki ji po arhetipskem slovenskem vzorcu tudi daje prednost, vendar o dveh življenskih perspektivah, ki ju metaforizira s poezijo in prozo, vsaj primerjalno razpravlja, ne da bi obtičal zgolj na ravni pisemske kulture, ampak zavestno upošteva govorno kulturo: "Na svetu sta od nekdaj obstajali dve vrsti pisanja in govorjenja.²⁸ Na eni strani je bilo tisto sporočanje, ki je zadevalo vsakdanjost in z njo povezane skrbi, na drugi pa tisto hrepenenje, ki že kot želja ni uspelo doseči. Onstran, kaj da bi v svojem (pesniškem) sporočilu moglo prenesti na druge tisto, kar je samo komaj slutilo. Torej porečete, proza in poezija, navadnost in nenavadnost, vsakdan in večnost ..." Da tu ne gre za razločevanje med poezijo in prozo v okviru literarne vede, je razbrati iz sklepa njegovega prispevka: "...Tako nenehno udejanjanje presežka nad danim, tako nenehno seganje onstran tistega, kar samo je, je v bistvu poetizacija vsakdanjika. To pomeni preseganje razlike med prozo in poezijo ..." ²⁹ Prav tako deluje izjemno prednost, ki jo doživi proza v primeri s poezijo z vidika sprejemalca pri Marku Crnkoviču;³⁰ v njegovem izpostavljanju "variacij" je mogoče odkriti most od splošnih ali literarnovednih vprašanj o razmerju med poezijo in prozo k tistim v slovstveni folkloristiki. Milko Matičetov opozarja na sorodnost proznih žanrov (pravljice, povedke, legende) s pripovednimi pesmimi in da med verzificiranim in proznim načinom ubeseditve ni nepremostljivega prepada: "Bajka ostane bajka, pravljica pravljica itd. pa naj bo v verzih ali v prozi. In pomisliti moramo tudi, da je nekdaj bilo v pesemski obliki mnogo tega, kar danes poznamo samo v prozi."³¹ Na drugem mestu je razmerje med pripovedno pesmijo in prozo glede na njuno sosledje obrnjeno, kar pri njem pač ni nenavadno, pač v skladu z njegovo tezo, da absolutnega prvenstva med njima ni. Sicer pa poudarja, da je v pripovedni pesmi vsebina bolj zgoščena, omejena na najpomembnejše, res bistvene dogodke, z nagnjenjem po učinkovitem koncu.³² V nasprotju z Matičetovega trditvijo, da oblika ubeseditve ne vpliva na siže žanra, V. Latković zagotavlja, da obstajajo glede na to med vezano in nevezano besedo veliki razločki: "Čeprav so tudi stvaritve v verzu podrejene stalnim spremembam, pa verz vendar sorazmerno konzervira pesem, tako da so pravljice veliko bolj podvržene spremembam kot pesmi. Tudi v proznem pripovedovanju so ustaljene fraze, določeno je zaporedje pripovedovanja, včasih se tudi celi deli ali tudi cele krajše zgodbe morejo prenesti dobesedno. Toda vendar

Lepota podeželske cerkve v Podjuni na Koroškem, ki jo je današnji čas vklenil v križišče asfaltiranih cest (foto: P. Fister)

se prvenstveno za pravljice more reči, da določeno snov pripovedovalec vsakokrat znova obdela, tako rekoč popolnoma na novo zgradi, kar pri pesmih ni pravilo.³³ Karel Štrekelj govori o "gibčnosti" vseh proizvodov slovstvene folklorne, a v primeri s proznimi pravi, da je pesmim "nekoliko omejena, vendar ni popolnoma odvezeta: oblika jim je z metrom in melodijo več ali manj okamenela in se ne spreminja tako zlahka kakor na primer v pravljici"³⁴. Urejen ritem je namreč nosilec spomina³⁵ in zato je ne le pri epskih, ampak tudi pri lirskih pesmih³⁶ "manj inovacij", čeprav ni spregledati, da je meja med lirskim in epskim v slovstveni folklori veliko manj očitna kot v leposlovju.³⁷ Kljub morebitnim spremembam je lažje ostala v okviru prvotnega doživetja, ki jo je rodilo, zato je njena vsakokratna podoba relativno bolj nekaj v sebi enotnega in zaokroženega. Po Jožetu Pogačniku so "lastnosti epike" drugačne. Ni popolnoma jasno, ali avtor tu misli na epiko v vezani ali nevezani besedi ali obojno, toda kar o njej ugotavlja, vsekakor velja tudi za prozno folkloro: "Notranje inovacije se v njej hitreje preoblikujejo. Vsebinsko se celo lahko prenašajo iz doživetja, v katerem je nastala, na doživetje, ki je prvotnemu samo sorodno ali celo tuje. Dogodek ostane isti, spremeni pa se njegova razlaga, vzorčna povezanost ali oblika."³⁸ Predelave v njej so nasledek "različnih zgodovinskih ali življenjskih situacij, skozi katere je prehajala, hkrati pa tudi odsev

presnavljanja v različnih čustvenih in razumskih plasteh³⁹. Tudi Boris Paternu ne gre mimo razmejevanja med pesmijo in prozo v slovstveni folklori: "Pesmi, ki krožijo med ljudstvom, so se ohranile v bolj ali manj ustaljeni obliki, saj so bile nekako vkovane v stalne verze, rime, kitice ali celo napeve, kar jih je varovalo pred razkrojem. Zgodbe v nevezani besedi pa so se spreminjale mnogo samovoljnejše ter vselej zadobile obliko, kakršno jim je pač dal posamezen pripovedovalec sam."⁴⁰ Glede na standardno podleganje pisemski kulturi, v kateri je lirika dokazano bolj osebna kot proza, je v tukajšnji zvezi pogumno ravnal neznani avtor, ko je zapisal: "Ritem in rima sta bolj slavnostni obliki, proza je bolj osebna"⁴¹. V njej je "več etičnega razglabljanja"⁴². Zato bajke in pripovedke v pretežni večini niso metamorfoza prazgodovinskega, ampak človeškega iz različnih dob.⁴³ Tale pripomba je obziren opomin pretiranemu Keleminovemu mitologiziranju, saj jo je najti v oceni o njegovem delu.⁴⁴ Tudi pri oblikovanju bajk in pravljic sta dve smeri, ena se trdneje drži tradicije kot druga⁴⁵, a ne glede na to sta za študij praslovenskega in praslovenskega substrata pesem in dramatika bolj zanesljivi kot proza, zagotavlja Jože Pogačnik." Pesem je močnejše vezana z enim motivom⁴⁶, mnemotehnično pa jo ohranja doslednost ritma. Obredna improvizacija je predvsem minus, zasnovan na vidnem sprejetju. Pripovedna proza pa ima določen tematski vosek, ki ga pripovedovalec spreminja strukturalno, nova pripoved pomeni nov vidik in novo motivacijo.⁴⁷ Pravljica potrebuje veliko napetost, napor duha in vseh ustvarjalnih sil, pojavlja se vedno z ustvarjalnim aktom, ker se nikoli ne avtomatizira - za razloček od pesmi. Od dobrega pravljicarja pričakujemo tudi mimiko, gestikulacijo, včasih tudi premikanje.⁴⁸ Tako smo prišli na rob tukajšnje problematike.

3. Vprašanje metodike

Kakor je v slovenskem leposlovju oblikovanje v prozi s precejšnjo zamudo⁴⁹ sledilo pesništvu, je tudi slovstvena folklori v nevezani besedi zbudila pozornost precej pozneje kot pesem. Medtem ko smo prvo pesniško zbirko dobili v tridesetih letih 19. stoletja,⁵⁰ je doživljala proza tedaj šele prve časopisne objave, v zbirčici, ki jo je komaj mogoče tako imenovati (glede na skromen obseg in opremo pa je izšla šele 1874)⁵¹. Primerjava z Nemci (brata Grimm) in Srbi (Vuk S. Karadžić) po mnenju M. Matičetovega kaže, da je takšen "zaostanek prej ena izmed posebnosti v razvoju slovenske folkloristike kakor pa splošna evropska zadeva"⁵². Še danes je raziskovanje prozne folklorne v primeri s pesmijo veliko na slabšem, tudi zaradi tega, ker nimamo znanstveno urejene zbirke, ki bi se vsaj od daleč mogla meriti s Štrekljevo⁵³. Milko Matičetov ne pove vzroka, zakaj nimamo tudi enakovredne zbirke folklornih pripovedi, na več mestih pa poudarja, da zahteva terensko delo slovstvenega folklorista zaradi neprimerno labilnejšega predmeta njegovih raziskav veliko previdnost in popolnoma drugačne metode.⁵⁴

Podobno diferenciacijo je že pred njim izvajal Jovan Vuković, ki je v zvezi s terenskim delom na podlagi lastnih izkušenj takole razmišljal: "Vsaka posebna vrsta folklornega gradiva zahteva tudi poseben način raziskovanja, iskanja gradiva in poseben način zapisovanja. Način zapisovanja ljudske pesmi ni enak načinu

zapisovanja ljudske pripovedi.⁵⁵ Iskanje besedil folklorne pesmi po njegovem ni tak problem, dostop do njih je veliko lažji kot do besedil folklorne pripovedi.⁵⁶ "Še danes je med ljudmi najlažje dobiti pesem, da jo pripravimo za objavo. Toda že od zdavnaj in tudi danes je čisto drugače s folklorno pripovedjo."⁵⁷ Medtem ko vam za pevce hitro povejo ali jih je priložnost slišati ob raznih praznovanjih, je zelo redko mogel najti pri svojih dialektoloških raziskavah človeka, da bi se mogel nanj neposredno obrniti z namenom, da bi od njih zvedel folklorne pripovedi ali da bi ga usmeril na njihove nosilce. Tako je zato, ker folklorne zgodbe izginjajo še veliko bolj, kot je to primer s pesmimi... Kadar pa se posvetimo raziskovanju same pripovedi, navadno dobimo zgodbe, ki ne dajo kaj več kot povečajo število variant že zdavnaj znanih motivov, le da so zdaj slabše oblikovani. Poleg tega je večkrat težko razločiti, kaj pripada izvorni obliki folklorne pripovedi in kaj je refleks branja že poprej objavljenega folklorne gradiva... V množenju gradiva avtor ne vidi kakšne kakovosti. S tem noče reči, da je v okviru splošnega raziskovanja folklorne tudi nekoristno. Vendar je pri te vrste delu pri pripovedovalcih najbolje ustvarjati vtis, kot da je zapisovanje folklorne pripovedi samo vzporedno delo. Sredi najbolj navadnega pogovora o vsakdanjem delu, življenju na vasi je mogel nenadoma zapisati mikavno folklorno zgodbo, ki se je pripovedovalcu utrnila kot odraz resničnega posploševanja življenjskih izkušenj, da se morajo prijeti tudi na vsakdanje življenje. Tu torej začutite, da je še v polnem življenju čudovita zgodba obarvana s humorjem, izvirna, sveža in s polno izrazno močjo. Tradicija v ustvarjanju anekdot je še močna in nikakor ne moremo reči, da imamo v tej vrsti folklorne pripovedništva zbrano samo to, kar je najbolj klasično... Če pa se ne obračamo neposredno na nosilce slovsvene folklorne, da dobimo od pripovedovalca vsaj kako zgodbo, se nam ne posreči priti do vseh vrst folklorne pripovedi. Pravljica bi nam gotovo ušla. Njo moramo iskati najbolj neposredno. Toda četudi jo odkrijemo v spominu starejših ljudi, ni več to, kar je bila. Tudi v krajih z živo folklorno tradicijo dobimo le slabše variante najbolj znanih motivov. Pač pa je v vsej moči še živa s kakšno lokacijo⁵⁸ povezana povedka. Tudi poizvedovanje za njo je neposredno.⁵⁹ Vuković torej razločuje posredno in neposredno poizvedovanje za posameznimi vrstami (žanri) prozne (slovsvene) folklorne, pri čemer obstaja glede na primernost njune uporabe, kakor smo videli, določena zakonitost.

A ne le pri poizvedovanju, tudi v zapisovanju folklorne pesmi in folklorne pripovedi obstajajo med njima pomembni razločki. Pesem, ki ima trdnejšo formo in jo je mogoče ponoviti poljubnokrat, je lažje zapisati kot besedilo proznega žanra, npr. pravljico ali povedko, ki sta enkratni.⁶⁰ Zato so zagnani in požrtvovalni samouki obstali pri zbiranju pesmi, medtem ko je proza ostajala prepuščena sama sebi. Tudi psiholoških priprav nosilcev slovsvene folklorne je pri pesmih veliko manj kot pri pripovedovalcih, posebno pri Slovencih, "kjer poje tako rekoč ves narod", kakor je po svojih izkušnjah še mogel zapisati Joža Glonar.⁶¹ Najbolj uporabna in uporabljena je neke vrste spominska, asociativna metoda, medtem ko so prozni sižeji veliko bolj tabuizirani, ostajajo del izročila posamezne družine, rodu, interesnih skupin, skratka ožjega kroga, zato je do njih tudi po tej plati veliko težje priti. Upošteva vse navedeno je Ivan Grafenauer brez dlake na jeziku: "Zapisovanje umetnin ustnega ljudskega pripovedništva je mnogo težje od zapisovanja ljudskih

pesmi, bodi petih ali recitiranih. Pesem si daš večkrat peti ali recitirati, ker je besedilo z napevom ali recitacijo razmeroma trdno, dasi se tudi tu včasih kaj primeri... Besedilo ustnih pripovednih ljudskih umetnin ni nikoli taki stalno, odvisno ni le od pripovedovalčeve sposobnosti, ampak tudi od njegovega razpoloženja in od poslušalstva; v otroški družbi bo isto stvar drugače pripovedoval kakor pri straženju mrliča ali na svatbi. Pri celotni ali delni ponovitvi bo često rabil druge besede, druga rekla, drugačne stavčne zveze..."⁶² Vsekakor se je strinjati z avtorjem, ki trdi, da lahko primerno obvlada to nalogo le človek, ki dalj časa prebiva v kraju zapisovanja, še bolje pa je, če je domačin.⁶³ Grafenauerjev naslednik se zavzema pri zapisovanju prozne folklorne za strožje kriterije, kakor jih zastopa njegov starejši sodelavec: "Medtem ko je odločni nastop folkloristov v drugi polovici 19. stol. v svetu in tudi pri nas doma močno zajezil - če že ne popolnoma onemogočil - popravljane in potvarjanje ljudskega pesništva v vezani besedi, glede nevezane besede ni bilo in še danes ni soglasja med folkloristi, literarno kritiko in javnim mnenjem. Klic Maxa Muellerja in drugih, ki so terjali tudi pri zapisih proznih tekstov vselej 'ipsissima verba' pripovedovalcev, do nas kakor da ni prodril."⁶⁴

Matija Murko opozarja, da so z jezikovnega vidika zapisi bajk, pravljic, povedk veliko bolj tehtni kakor zapisi pesmi in pregovorov, ki potujejo iz kraja v kraj in so zato manj avtentični.⁶⁵ Na konservativnost pesemskega izraza torej pokaže z druge strani. Karel Štrekelj⁶⁶ in Zmaga Kumer⁶⁷ pa svarita pred škodljivostjo v primeru, da pesem ni zapeta, saj tedaj njeni nosilci izpuščajo besede, verze, pokvarijo ritem, preprosto jih ne zmorejo narekovati. In na koncu še praktičen dokaz za rodovitno sožitje pesmi in proze v življenju slovstvene folklorne. Teoretična dognanja o vzajemnem sodelovanju dveh tipov jezikovnih umetniških struktur potrjuje Matičetov z naslednjo konkretno skušnjo: "Pri zbirateljskem delu ni samo težko, ampak je tudi skoraj nemogoče vztrajati le pri enem žanru in odklanjati vse, kar ne gre v določen predal. Če bi zbiratelj to počel, bi prehitro utrudil, če ne celo odbil svoje informatorje. Kar je še hujše - dobil bi izkrivljeno podobo tega, kar raziskuje. Ob snemanju pravljic si zmeraj prizadevam, da je zraven vsaj nekaj poslušalcev. Le-ti pa zelo radi izrabijo priložnost, da v presledkih med proznimi pripovedmi urežejo to ali ono pesmico, ki jim ravno pride na misel. To jim omogoča, da iz bolj ali manj pasivne vloge poslušalcev postanejo tudi sami aktivni. Pravljničarjem tak intermezzo pride še kako prav, da si malo oddahnejo in spet naberejo sapo za nove zgodbe. Iz tovariških pogovorov z raziskovalci ljudske pesmi vem, da se tudi na njihovem bregu dogaja nekaj zelo podobnega. Ko so pevci že utrujeni, si odpočivajo pač tako, da se ta ali oni kaj "zlaže", da pride na dan s šaljivo zgodbo, pravljico, povedko ipd."⁶⁸

Sklep

V prid stališčem, da je po nastanku verzološka struktura besedne umetnosti zgodnejša od prozne, je morda tudi opažanje, da dobi v kritičnih položajih vezana beseda prednost pred nevezano.⁶⁹ Da utegne biti tako, pripomore tudi premislek: da so se zaradi konservirajoče vloge verza pravzaprav le pesmi mogle ohraniti skozi čas, ravnina teksta je pri njih veliko krepkeje izražena kot pri proznih žanrih, kjer obstaja večje ravnotežje med ravninami teksta, teksture in konteksta. Z

nastankom druge od dveh omenjenih struktur (predvidoma naj bi bila to proza) pa seveda ne gre njun razvoj po dveh ločenih tirih.⁷⁰ Med njima obstaja razmerje oddaljevanja ali približevanja, rezultat česar je v slovstveni folkloristiki tudi zahteva, da je pri primerjalnem študiju motivike ne le primerno, ampak nujno upoštevati tako ubeseditiv v vezani kot nevezani besedi,⁷¹ pri čemer seveda ostaja odprto vprašanje, katera od obeh je bila prva pri motiviki, ki se je ohranila do danes.⁷²

Globlji premislek o vprašanih razmerja med pesmijo in prozo v slovstveni folklori pokaže, da zanju ni mogoče v celoti upoštevati modelov razmejevanja, kakor so v navadi za razmejevanje med pesmijo in prozo v literaturi. V tej zvezi zveni paradoksalno, da je v nasprotju z literaturo v slovstveni folklori proza v fazi podajanja na ravni teksture veliko bolj osebna kot pesem. Pri prozi vsak pripovedovalec vsakič na novo oblikuje besedilo na bolj ali manj standardni motivni podlagi, medtem ko na pesem deluje konservirajoče tudi verz, zato je manj možnosti za osebno variiranje. Zato ni naključje, da so se usedline najstarejšega duhovnega substrata človeštva praviloma bolj avtentično ohranile v verzni in ritmični strukturah kakor v nevezani besedi. V tej luči dobiva pojem vezana beseda novo pomensko razsežnost.

V nasprotju s pesmijo se prozni žanri niti na ravni teksta niti na ravni teksture nikoli ne avtomatizirajo. Zato le-te lahko posreduje - poje več oseb hkrati, medtem ko je pri prozi njen prenosnik vedno individualen in to v veliki napetosti in naporu duha in vseh ustvarjalnih sil. Saj si dober pravljicar pomaga tudi z mimiko, gestikulacijo in premikanjem in že prehaja v "gledališče enega". Od tod izhajajo tudi razločki pri zbiranju gradiva, njegovem zapisovanju in redakciji. Pesmi je lažje zapisovati kot prozo, zato ni naključje, da v primeri s prvimi raziskovanje proze zaostaja. Ne le, da je prozno besedilo veliko bolj podvrženo spremembam kot pesemsko, tudi z glasoslovnega vidika posebej in jezikovnega sploh je v primeri s pesmijo proza svobodnejša in zato veliko zahtevnejša za zapisovanje. Od tod pa prihajajo problemi za nadaljnje redakcijske postopke in posege.⁷³

Končno naj sledi še spodbuda za premislek, ali je zaostajanje v raziskovanju prozne folklore pri Slovencih res zgolj strokovne narave, ali ni vzrokov zanj tudi v nekih še ne reflektiranih lastnostih slovenskega naroda. Morda se razkrivajo v pogostem poudarjanju, češ da smo narod pesnikov, kar le izjemoma zbudi načelen odpor "do te hipertrofije poezije"⁷⁴ in porogljivost: "Strah pred prozo je pri Sloven- cih paničen"⁷⁵.

Slovstvena folkloristika tu podaja roko literarni vedi, etnologiji in socialni antropologiji.

Opombe

1. Vatroslav Jagić, Paralele i izvori naših narodnih priča, v: Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga, Djela Vatroslava Jagića IV, Zagreb 1953, 288-298. Prim. Maja Bošković-Stulli, V. Jagić o usmenim pripovetkama, v: Usmeno pjesništvo u obzoru književnosti, Zagreb 1984, 116-124.
2. Jakob Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, Celje 1930.

3. Avtor ni naveden, v rubriki Ocene: J. Kelemina, Bajke in pripovedke slov. ljudstva, Celje 1930, Dom in svet št.9-10, 328-329.
4. Glej op. 3.
5. Milko Matičetov, Sklepne misli, v Slovenske ljudske pesmi, Ljubljana 1970, XXII.
6. Gl. op. 5.
7. Gl. op. 5.
8. Gl. op. 5.
9. Gl. op. 5.
10. Paul Hazard, Knjige, otroci in odrasli ljudje, Ljubljana 1973,6o, 62.
11. Gl. op. 10.
12. Mirko Križman, Emil Staiger v luči literarnih ved, Dialogi, Maribor, 9. 1973, 595.
13. Gl. op. 12, str. 600.
14. Tone Seliškar, Gregorčičeva zapuščina, Partizanski dnevnik, 15. okt. 1944, str.3.
15. Sona Burlasova, Partizanske a odbojove pesne, v: Slovenske narodne povstanie v l'udovej tvorbe. Kolektivnu praco pripravil Narodopisni ustav Slovenskej akademie vied v Bratislave, Bratislava 1974, 158.
16. Edvard Kocbek, O poeziji, v: Svoboda in nujnost, Celje 1989, 246-253.
17. Marija Stanonik, Otroška slovstvena folklor, Traditiones, 10-12, 91.
18. Jola Škulj, Paradigmatizacija proznih struktur, Primerjalna književnost, Ljubljana 1981, št.2, 6.
19. Gl. op. 18.
20. "... so bajke, legende, pravljice, pripovedke v ozki zvezi s pripovedno pesmijo. Motivni in idejni svet je tu in tam isti." M. Matičetov, O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev, Slovenski etnograf 1, Lj. 1948, 33. Prim. Vid Latković, Narodna književnost, Beograd 1967, 45-46.
21. Gl. op. 18, str. 6.
22. Gl. op. 18, str.8.
23. Gl. op. 18, str. 9.
24. Marjeta Novak Kajzer, Pisanje proze je garanje (intervju z A. Rebulo), Delo, Književni listi, 4. jul. 1992, str. 26.
25. Gl. op. 24.
26. Boris Ejhenbaum, Književnost, Beograd 1972, 28. Kot nasprotje simbolistom, ki so se še ta čas trudili uničiti tako v teoriji kot praksi mejo med verzom in prozo in zato skrbno raziskovali meter v prozi (A. Béli), so formalisti vztrajali na ostrem ločevanju teh dveh vrst pisane umetnosti.
27. Da je tu mišljena identifikacija z verzološko strukturo besedne umetnosti, dokazuje dejstvo, da panegiričen sloves doživlja umetnost besede v uvodih najrazličnejših pesniških zbirk, medtem ko tudi pri kvalitetni umetnostni prozi premisleka o tej razsežnosti zlepa ni.
28. B.M.Zupančič, O (ne)obstoju, Naši razgledi, 10. junija 1988, 345.
29. Gl. op. 28.
30. Marko Crnković, Niko i ništa, Delo, Knjiž. listi, 21.9.1989,3.
31. Gl. op. 20.
32. M. Matičetov, Sežgani in prerojeni človek, Ljubljana, 1961, 153.
33. Vid Latković, gl. op. 20, str. 18.
34. Karel Štrekelj, citira Joža Glonar v Predgovoru v IV. zv. Štrekljevih Slovenskih narodnih pesmi, Lj. 1908-1923, 20.
35. Jože Javoršek, Usoda poezije, Lj. 1972, 58: "Partizanska pesem je bila večkrat napisana v okoliščinah, ko ideje o papirju, na katerega bi bilo moč napisati, sploh ni bilo v človekovi glavi. Zato so se morali partizanski pesniki nujno oklepati urejenih ritmov, ki so nosilci spomina. Ker je šlo za komunikativno pesem je bilo partizanskim pesnikom veliko do tega, da bi si ljudje njihove pesmi zapomnili ..."
36. Jože Pogačnik, Lepa Vida ali hoja za rožo čudotvorno, Lj. 1988, 22.
37. To, kar v ustni poeziji imenujemo lirski pesem, je redko izliv nekega občutja, ustna lirika je redko čista "lirika". V ustni liriki se občutja pogosteje izražajo prek kakega dogodka." Glej op. 33, 47.
38. Gl. op. 36.
39. Gl. op. 36.
40. Boris Paternu, Slovenska proza do moderne, Koper 1965, 46.
41. Gl. op. 3.
42. J. Pogačnik, Zgodovina slovenskega slovstva I, Maribor 1968, 23.

43. Gl. op 3.
44. Gl. op. 2.
45. Gl. op. 3 (Brata Grimm nasproti Brentanu).
46. Ivan Grafenauer, *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, Celje 1973, 248.
47. Gl. op. 42.
48. I.V.Karnauhova, *Skazočniki i skazka v zaoneže (krestjanskoe iskusstvo SSSR)*, Leningrad 1927, 104-105. Citirano v knjigi *Voprosy narodno poetičeskogo tvorčestva*, Moskva 1960, 137.
49. Boris Merhar, *Folklor in narodopisje*, Slovenska matica 1864-1964, Ljubljana, 1964, 116.
50. Stanko Vraz, *Narodne pesmi ilirske, koje se pevaju po Štajerskoj, Kranskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske*, Zagreb 1939. Emil Korytko, *Slovenske pesmi. krajnskiga naroda (pet zvezkov)*. Ljubljana 1839-1844.
51. G. Križnik, *Slovenske pripovedke iz Motnika*, Nabral in v izvirnem jeziku napisal Podšavniški, Celovec 1874.
52. M. Matičetov, *Ljudska proza*, v: *Zgodovina slovenskega slovstva I*, Lj. 1956, 119.
53. Gl. op 34.
54. M. Matičetov, *Schichten und Stroemungen im Erzaehlschatz der Resiataler*, IV. International Congress for Folk.narrative Research in Athens. Laografia, Athens 1965, 283.
55. M. Matičetov, *Gefahren beim Aufzeuchen von Volksprosa in Sprachgrenzgebieten*, Inter. Kongress der Volkserzaelungsforscher in Kiel und Kopenhagen, 1959, Berlin 1961, 185.
56. J. Glonar, v *Predgovoru*; gl. op. 34, str. 51, 55.
57. Ivan Grafenauer, *Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu*, Ljubljana 1951, 46.
58. Gl. op 57.
59. M. Matičetov, *Utrinki iz ljudskega pesništva*, *Novi svet*, 7/1, Lj. 1952, 187.
60. M. Murko, *Frjanovo*, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1, Maribor 1904, 208. Prim. Milica Radovanović, *Vuk karadžić etnograf i folklorist*, Bg. 1973, 161-162.
61. Gl. op. 34, str. 20.
62. Zmaga Kumer, "Pusti peti mojga slavca"... *Traditiones*, 14, Lj. 1985, 190.
63. M. Matičetov, *Ob zibki ljudske lirične pesmi v Reziji*, v VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture /predavanja/, Lj. 1972, 291-292.
64. Živa Gruden, *Iz izkušenj pri delu s slovenskimi zamejskimi otroki iz Italije: "Otroci slovensko slabo oblikujejo, zmeraj slabše, pesmice še, prozo pa komaj kaj!"* Maribor, Slavistično zborovanje 1988.
65. Gl. op. 18, str. 9.
66. Gl. op. 5. Gregor Krek, *Nekoliko opazk o izdaji slovenskih narodnih pesni. Listki*, IV. zv. Lj. 1873, 119-123. Gl. op. 56, str. 11 in 23.
67. Gl. op. 20 M. Matičetov.
68. Josip Tomišek, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, Celje 1930, ČZN 1932, 234. (ocena) M. Matičetov, *Basni koroških Slovencev*, v: *Koroški kulturni dnevi I*, 1973 Maribor 190-191.
69. Gl. op. 24.
70. F. Rudolf / *Odgovor na anketno vprašanje ob prejemu nagrade Prešernovega sklada 1990*/Naši razgledi, 9. februar 1990, 73.
71. J. Horvat, *Trajanje, najvišji občutek*, *Pogovor z avstrijskim pisateljem Petrom Handkejem*, Naši razgledi, *Razgledi po svetu*, 23. septembra 1988, 561.

LJUDSKA ARHITEKTURA V ODLOČITVAH O UREJANJU PROSTORA DANES

dr. PETER FISTER

3. konferenca ALPE ADRIA o ljudski arhitekturi med Alpami in Jadranom, Gozd
Martuljek 1993

Povzetek

Referat predstavlja spremenjene zakonitosti "ljudske arhitekture", ki so ji v odločitvah o urejanju prostora danes dale novo vlogo. Od nekdanjega predvsem simbolnega (nacionalnega, socialno na določen sloj prebivalstva vezanega itd.) pomena, ki je "ljudsko arhitekturo" sčasoma uvrstil med kulturne spomenike, le-ta vedno bolj postaja začetni nosilec celostne hierarhične lestvice tistega stavbarstva, ki opredeljuje razpoznavnost okolja, specifikko kulture bivanja, smotrnost rabe prostora itd. Pojem "ljudska arhitektura" je tako postal širši, zajel mnoge doslej neupoštevane dele stavbarstva, postal objekt obravnavanja različnih strok in se enakovredno uvrstil med vrednostne kriterije v odločanju o razporeditvi poselitve, oblikovanju stavbarske identitete in o varovanju kulturne dediščine. Ohranitev "spomina Evrope" ali nadzor nad identiteto prostora so poleg že uveljavljenega varstva spomenikov ljudske arhitekture posebne in nove oblike ter možnosti za pozitivno vlogo "ljudske arhitekture" danes, čeprav je potrebno definicijo "ljudske arhitekture" postaviti na novo.

Traditional architecture in present decisions about landscape planning

Abstract

The article deals with those rules referring to "traditional architecture" that have acquired a new role in the decisions about the landscape planning of today. The former, mostly symbolic (national and that referring to a given social class) meaning that has gradually ranked "traditional architecture" among cultural monuments is slowly becoming the bearer of a whole hierarchic ladder of architecture that defines the recognizability of landscape, specific features of the dwelling culture, the suitability of space use, etc. The term "traditional architecture" has thus become broader, encompassing many of the up to now unconsidered parts of architecture. It has become an object dealt with in different professions, and has been placed on an equal basis among the value criteria in decisions about the arrangement of colonization, about the shaping of architectural identity, and about protection of cultural heritage. Aside from the already established monument protection, the preservation of the "memory of Europe," or space identity control, are specific and new ways, and possibilities although it is necessary to redefine the term "traditional architecture".

Zdi se, da se v okvirih vsakoletnih srečanj, ki obravnavajo ljudsko arhitekturo v vzhodnoalpskem prostoru, teme sicer ponavljajo, obenem pa se vedno znova postavljata vprašanji, na kateri doslej še nismo dobili pravega odgovora: kakšno vlogo ima in kaj je sploh to "ljudska arhitektura" danes? Zdi se, da bo s posvetovanji potrebno nadaljevati vse dokler teh neznank ne bomo uspešno razrešili...

Le pod strogim nadzorom spomeniške službe se slikovita vaška podoba uspe ohraniti (Suha pri Škofji Loki, foto: P. Fister)

Tudi ta prispevek ne bo mogel zaokrožiti postavljenih vprašanj, zato naj bi v njegovem okviru osvetlili (morda tudi ponovno) vsaj nekatere dileme, ki o njih največkrat niti ne želimo mnogo govoriti, čeprav se tu srečujemo prav zaradi njih. Odgovor na zastavljeni vprašanji in s tem tudi na osnovno dilemo, ali je "ljudska arhitektura" danes vključena v odločanje o urejanju prostora, pa bo moral ostati v veliki meri nepopoln. Mnoge trditve tokrat nalašč ostajajo zato, da bi bile bolj provokativne, brez znanstvenega aparata, pojem "ljudska arhitektura" pa je zaradi zastavljenega vprašanja le v navednicah.

Ob bežnem pregledu dogodkov, ki so v drugi polovici našega stoletja spremljali "ljudsko arhitekturo", lahko nedvomno ugotovimo, da po eni strani pojem "ljudska arhitektura" vse bolj izgublja resnični ali vsaj prvotni pomen, na drugi strani pa je prav v tem obdobju pridobil več veljave kot kdajkoli prej. Če je bilo še pred nekaj desetletji skoraj nemogoče posamične stavbe iz zakladnice "ljudske arhitekture" varovati kot kulturne spomenike (z velikimi vlaganji), danes revitaliziramo in varujemo cela naselja ali pokrajinske celote. Obenem z visokim vrednotenjem vloge "ljudske arhitekture" za pomene identitete prostora pa smo po drugi strani prav v zadnjih desetletjih vsaj v Evropi porušili toliko kvalitetnih stavb iz te zakladnice, kot še nikoli prej.

Kot splošno hipotezo bi morda lahko celo postavili trditev, da "ljudske arhitekture" ne obvladujemo več kot seznama posamičnih, zanimivih in zato varovanja vrednih pojavov, ampak da postaja vse bolj enakovredna nosilka odločitev o splošnih in posebnih zakonitostih urejanja prostora. Vse dosedanje in mnoge še manjkajoče

raziskave izločenih pojavov, razvojnih zakonitosti, lokalnih ali regionalnih posebnosti itd., ki so jih opravljali raziskovalci, seveda ohranjajo nespremenjeno vrednost. A v želji, da bi ugotovili tudi druge lastnosti, ki naj bi "ljudski arhitekturi" dale resnično možnost vpliva na odločitve o smotrnem in ekološko ter kulturno osveščanjem gospodarjenju s prostorom, niso zadostne. Dosedanjim ozko strokovnim ocenam bo potrebno dodati tudi splošne in relativne, v povezavi z okoljem, kvaliteto bivanja, ekološkimi, kulturnimi in humanimi vrednotami.

Doslej smo vrednost posameznim stavbam iz sklopa "ljudske arhitekture" lahko uveljavljali le, če smo dokazali take njihove lastnosti, da jih je bilo mogoče varovati kot kulturne spomenike. Imeti so morale lastnosti likovnih izjem (freske ipd.), biti so morale posamični "vzorci" tipoloških skupin, ki smo jih nato spreminjali v arhitekturne muzeje, poseben pomen so imele, če so bile visoke zgodovinske vrednosti (kot rojstne hiše pomembnih ljudi ipd.).

Splošne lastnosti "ljudske arhitekture", s katerimi so se doslej največkrat dokazovale regionalne ali celo nacionalne pripadnosti, pa so služile istočasno le kot močno nedefinirane simbolne in ideološke kvalitete ali značilnosti - zato so bile mnogokrat tudi povsem napačno uporabljane!

Še vedno veljaven ozek izbor skoraj izključno "kmečkih" stavb, ki naj bi edine dokazovale kvalitetne splošne lastnosti "ljudske arhitekture", je v tem stoletju vedno bolj izgubljal na vrednosti, saj so ne le v mestih ampak tudi na podeželju vse bolj začele prevladovati stavbe, ki so jih gradili nekmetje. Kako naj bi bilo torej mogoče po eni strani ohranjovati pretežen vpliv "kmečkega stavbarstva" na predpise o oblikovanju anonimnih stavb ali celo kot merila za uradno določene serijske tipske stavbe - po drugi pa omogočati, da se po podeželju razlije množica graditeljev, ki z izvornim odnosom do zemlje nima več prav nobene zveze? Kako utemeljevati, da je anonimno stavbarstvo današnjega časa tudi "ljudska arhitektura", če pa mu vedno znova oporekamo vsako vrednost, v nasprotju z nekdanjo "ljudsko arhitekturo", ki naj bi dokazano imela cel splet pozitivnih sestavin od tehnološko in ekološko osveščene gradnje (seveda s tedanjimi možnostmi) pa vse do funkcionalne in oblikovne inventivnosti?

Danes lahko ugotavljamo tudi vse bolj zožene možnosti, da bi z doslej znanimi cilji in metodami ohranjevali vrednote tako imenovane "prave ljudske arhitekture", to je tiste, ki je (bila) grajena po ljudskem izročilu nasploh, kot je to definiral dr. Oskar Moser v svojem referatu pred letom dni. To velja tako za posamezne stavbe kot za višje pomenske sestavine (tipiko, identiteto itd.).

Različni muzeji "ljudske arhitekture" se bodo napolnili, nekateri so že postali pravi anahronizmi. Nič več ni mogoče v neskončnost predelovati posamičnih zanimivih ali kvalitetnih stavb iz sklopa "ljudske arhitekture" v kulturne objekte (galerije, lokalne muzeje, klube ipd.), obenem pa izgubljati pravo sozvočje med vsebino in obliko, med načinom bivanja in stavbarstvom. Tudi take stavbe počasi postajajo neke vrste anahronizmi, če jih je preveč - pa čeprav so to edini načini, da

Elementi arhitekture v popolnem zlitju z naravo tvorijo identiteto slovenskega prostora (Spodnje Danje, foto P. Fister)

opravičimo ohranitev dela kulturne dediščine. Vse preveč je že primerov, ko so bile stavbe z velikim navdušenjem restavrirane, nato pa prepuščene umiranju, saj so bile v resnici mrtve že v tistem trenutku, ko smo iz njih izselili prebivalce.

Neuspešni so mnogi poskusi, da bi vsaj posamezne oblikovane sestavine nekdanje "ljudske arhitekture" ohranjali z obvezujočim ponavljanjem: s pretirano rezljanimi lesenimi balkoni, s pisanimi stenskim dekoracijami, ki so bile nekoč vezane na povsem določeno obdobje (s "šivanimi robovi", novimi "freskami"...), z okrasnimi strešnimi stolpiči, ki so nekoč vabili delavce na polju k obedu, in še mnogo je takega, kar ni daleč od neokusnega kiča.

Tudi tiste nadčasovne, v detajlih spremenljive, v globalu pa enotne sestavine, ki določajo identiteto regij ali krajev, niso več same po sebi razumljive, kot so to bile še pred nekaj generacijami. Današnji čas jim je v naši civilizacijski vnemi odvzel možnost vključevanja v vrednostna merila, saj je postavil nekaj izključujočih trditev, ki pa v resnici krojijo usodo obstoja in pomena "ljudske arhitekture" v odločitvah o urejanju in gradnji prostora danes:

- Nove "ljudske arhitekture" naj ne bi bilo, ostalo je le še "anonimno stavbarstvo samograditeljev" (trditev je povzeta po strokovnih razpravah arhitektov in urbanistov). Vanj so - najbrž povsem neopravičeno - vštete tudi vse tiste stavbe, ki so jih posamezniki zgradili po sicer povsem uradnih "tipskih" načrtih. Zato ta nova

skupina stavbarstva nekritično (lahko?) prevzema poljubne sestavine oblikovanja in ni več vezana na tako smotr in spoštljiv odnos do zemlje (= agrarnega prostora), kot je to morala biti nekdanja, pretežno kmečka arhitektura izven mest.

- V nekdanjo "ljudsko arhitekturo" štejejo le tisto anonimno stavbarstvo izven mestnega okolja, ki so ga gradili naši predniki v povsem drugačnih pogojih in z zelo majhnim, največkrat le lokalnim znanjem o tem, kaj je sploh to ARHITEKTURA (trditev je povzeta delno po umetnostnih zgodovinarjih, še bolj po arhitektih; nemalokrat je tako pojmovanje skrito tudi v opredelitvah tistih etnologov, ki raziskujejo, ocenjujejo in priznavajo le stavbarstvo nekdanjega kmečkega prebivalstva). S tem pogojem je odvzeta možnost tako preučevanja kot še bolj ocenjevanja vsega tistega arhitekturnega rakastega tkiva, ki se je v povojni dobi razlezlo po pokrajini - saj nima kontinuitete z nekdanjo "ljudsko arhitekturo".

- Vse, kar je bilo v preteklosti ustvarjenega v okviru "ljudske arhitekture", naj bi bilo le simbolne, nacionalne ali celo romantično razumljene vrednosti, zato je tista sodobna arhitektura, ki prevzema njene sestavine, le tako imenovana "domačijska arhitektura" z izrazito negativnim prizvokom (povzeto po arhitekturnih ocenah, ki jih pišejo umetnostni zgodovinarji in nekateri arhitekti). Zaradi tako posplošene, a splošno znane metode ocenjevanja je (predvsem med arhitekti) strah pred upoštevanjem razpoznavnih sestavin regionalno določljivih arhitektur dovolj močan, da so le redki, ki si upajo graditi mimo tovrstnega modnega zavračanja vseh podobnosti z nekdanjo "ljudsko arhitekturo".

- Popularno je mnenje, da je simbolnost nekdanje "ljudske arhitekture" vezana na zastarelost, nesodobnost, celo na ekonomsko nesposobnost današnjih prebivalcev in lastnikov starih stavb. Od tu izvirajo ne le rušenja ali grobe predelave, ampak tudi odpor proti novim stavbam, ki bi preveč spominjale na stavbarstvo izpred nekaj generacij. Ob to mnenje je mogoče postaviti sicer nasprotno, a mnogokrat enako škodljivo mnenje, da je zelo "modno" imeti drugo bivališče (vikend) v okviru neke "stare" stavbe, v katero in na katero potem lastniki navlečejo vse, kar naj bi dišalo po starem.

- Ker torej niti pomena niti veljave meril "ljudske arhitekture" danes ni več, naj bi povsem na novo ustvarili današnjemu času, potrebam in zmožnostim prilagojeno stavbarstvo za bivanje, ki naj izhaja iz globalnih, celo arhetipskih meril arhitekture in ki se nič več ne opira na "romantične" lokalne sestavine (trditev je povzeta po nekaterih kritikih današnjih prizadevanj, da bi morali v bodoče skrbeti za ohranitev "spomina Evrope", ki smo ga podedovali predvsem v ruralnem okolju in v enakovredni povezavi vse hierarhije v stoletjih ustvarjene arhitekture, ki ta prostor določa).

Podobnih trditev bi lahko še navedli, zato bi morali nanje nekako tudi odgovoriti. Ne da bi se ukvarjali s polemiko za vsako trditev posebej, saj je bilo mnogo tega že izrečenega v predhodnih posvetovanjih, moremo strniti današnje stanje in vlogo "ljudske arhitekture" v nekaj zaključkov.

- Preden bi se odločili za zanikanje obstoja "ljudske arhitekture" v današnjem času, bi morali povsem nanovo postaviti merila zanjo. Ta seveda ne morejo biti enaka nekdanjim, prav tako kot ne moremo sprejeti ene od predpostavk, da so ta merila za vsa okolja enaka. Takoj ko smo priznali po eni strani obstoj lokalnih ali celo

(časovno) individualnih lastnosti "ljudske arhitekture" poleg splošnih, združevalnih značilnosti v okviru različno velikih regionalnih enot, moramo merila za pojem "ljudska arhitektura" preveriti tudi v teh okvirih. In prav ta merila, ki hkrati določajo razpoznavne, identitetne vrednosti nekemu prostoru, so vezana tudi na tisti del stavbarstva, ki mu danes (še) ne nadevamo pravega imena: vse, kar je v nekem okolju zgrajeno, namreč odloča o arhitekturnih vrednotah ali napakah, zato mora biti vključeno v pozitivne ali negativne opredelitve v odločanju o urejanju prostora. In če je kljub nepovratnemu uničenju velikega dela tistega stavbarstva, ki smo ga doslej označevali kot "ljudsko arhitekturo", vendarle ostala navezava nanj - pa čeprav le kot trdovraten spomin - ga moramo tudi v bodočnosti upoštevati kot pomembno merilo za odločitve.

- Trditev, da v sodobni arhitekturi ne smemo več posnemati nekdanjih revnih kmečkih bajt, je najbrž pravilna, njeno posploševanje pa kaže na globoko nerazumevanje: "domačijskost" v arhitekturi je slaba le tedaj, ko izraža nesposobnost in neinventivnost arhitektov. Kadar pa je postavljena kot tisti del najgloblje simbolike, ki jo mnogi imenujejo *genius loci*, tvori najvišje kvalitete. To je bila v preteklosti tudi tista splošno razumljena vrednota "ljudske arhitekture", ki je mnoge modno oblikovane stavbe niso zmogle in zaradi katerih še danes razpoznavamo pokrajine in ljudi predvsem po njihovem na videz preprostem stavbarstvu in skoraj nikoli po avtonomistični (ali celo "autistični...") ekskluzivni arhitekturi. To je hkrati drugi element uveljavljanja "ljudske arhitekture" v okvirih odločanja o prostoru, saj predvsem preko njega iščemo stik z realnim prostorom.

- Končno smo danes dosegli v razvitih delih sveta tisto stopnjo tehnološke izrabe prostora, ko moramo ponovno poiskati človeška merila za naše bivalno okolje. To je vezano na preprečevanje ekološkega, vizualnega in kulturnega onesnaženja in mnoge študije že dokazujejo, da je bila prav gradnja, kakršno je poznala "ljudska arhitektura", z okoljem izjemno dobro usklajena, saj je iz njega in iz generacijskih izkušenj bivanja v tem okolju neposredno izhajala. To pa je prav gotovo tudi temeljna vzpodbuda za ohranitev "spomina Evrope" in v tako visokih ciljih je dobila "ljudska arhitektura" končno tisto svoje mesto v odločitvah o urejanju prostora, ki ga je nekoč že imela - le da moramo danes to urejati s predpisi, v preteklosti pa so bila to izkustvena in nenapisana pravila.

Kot zaključek je mogoče zanimiva ugotovitev, da je v Sloveniji, ki ob svojem pridruževanju Evropi in v prvih letih svoje osamosvojitve išče nove kriterije, s katerimi bi si zagotovila čim bolj kvalitetno bivalno okolje, postal pojem "ljudska arhitektura" v novih razmerjih in v novih pomenih sestavina prvih dokumentov o urejanju prostora. Temeljni cilj varovanja prostora, njegove identitete in kvalitetnega bivalnega okolja postaja uresničljiv z uveljavitvijo ustrezne vloge celotnega prepleta naravnih danosti, arhitekturne dediščine in kulture rabe prostora - "ljudska arhitektura" je v tem okviru postala pomembna zgodovinsko razvojna utemeljitev za vrednostne kriterije. To ji bo, upajmo, zagotavljalo novo pomensko vlogo in varovanje njenih najbolj vitalnih in kvalitetnih delov.

Namesto literature - seznam izbranih avtorjevih razprav, ki temo podrobno razčlenjujejo in v okviru katerih so navedeni tudi ustrezni viri in druga literatura:

1993:

- Arhitekturne krajine in regije Slovenije, Poselitev 2, RS, Ministrstvo za okolje in prostor, Zavod za prostorsko planiranje, Ljubljana (samostojna publikacija, v tisku);
- Črne gradnje kot dediščina časa, prostora in družbe; v: Teorija in praksa 5-6/1993, str. 459-466, Ljubljana;
- Glosar arhitekturne tipologije, Poselitev 2 (samostojna publikacija), RS, Ministrstvo za okolje in prostor, Zavod za prostorsko planiranje, Ljubljana;
- Iskanje resnic o vlogi gradenj v današnjem času, prostoru in družbi; v: Kaj lahko danes naredimo z nepravno arhitekturo (zbornik, 7. Mednarodni bienalni sejem gradbeništva Gornja Radgona), str. 23-33, Gornja Radgona;

1992:

- Pomeni in sestavine identitete prostora; v: Identiteta v oblikovanju prostora (zbornik, Mednarodna konferenca Ljudska arhitektura med Alpami in Jadranom, Gozd Martuljek, 22. in 23.10.1992), Ljubljana;
- Tipologija arhitekturnih krajin; v: 12. Sedlarjevo srečanje (zbornik), str. 235-241, Postojna, 28. in 29. maj 1992;
- Tipologija arhitekturnih krajin; v: 12. Sedlarjevo srečanje (zbornik), str. 235-241, Postojna, 28. in 29. maj 1992;

1991:

- Novi pomeni prenove kot dela celovitega varstva, urejanja in gradnje prostora; v: Urbani izziv 16,17/1991, str. 7-11, Ljubljana (Urbanistični inštitut);

1988:

- Architektur-Analyse der Wohnstaetten-Typologie im Zweisprachigen Kaernten; v: Wohnen und bauen in Suedkaernten, str. 247-336, Klagenfurt.

PRVOBITNA ARHITEKTURA: IN KJE JE DANES ?

(Kamnita zatočišča: les bories, trulli, kažuni)

dr. BORUT JUVANEC

3. konferenca ALPE ADRIA o ljudski arhitekturi med Alpami in Jadranom, Gozd Martuljek 1993

Povzetek

Kamnita zatočišča so ena najpreprostejših in najstarejših konstrukcij v arhitekturi.

So kamnite samonosne konstrukcije iz kamna v živem stiku.

Oblike tlorisa so: krog, kvadrat in pravokotnik, navzven pa je arhitektura komaj opazna.

Izvora ne poznamo, logične povezave pa lahko vlečemo že s klasično Grčijo.

Starost obstoječih ne more biti velika, nevzdrževani se sesujejo in izginejo brez sledi. Stara je potreba, ideja in konstrukcija, staro je predvsem izročilo.

Uporaba je občasno spravilo orodja v Istri, v Alpah hlajenje mleka, redkeje bivanje (Puglia, Francija).

Postavitve so posamične, v Istri ob kamniti ograji, v Puglii v vasi.

Kompozicija je najbolj zanimiva v Istri: je eksaktna v rasti s korenem iz dve v okroglih rešitvah in pri kvadratnih, pri pravokotnih pa vedno v razmerju ena proti koren iz pet polovic, vse izrazljivo v čevljih.

DILEMA je obstoj kamnitih zatočišč danes: uporaba je omejena, konstrukcija je občutljiva, konstrukcijski principi pa izjemno eksaktni, postavitve v prostor in oblikovanje je zelo uravnoteženo in estetsko.

Pojavnosti celote in ne detajlov danes ni, čeprav možnosti obstajajo.

Primordial architecture: and where is it today?

Abstract

Stone shelters are one of the simplest and oldest constructions in architecture.

They are stone self-supported constructions made of stone through a living touch.

Ground-plan shapes are as follows: a circle, a square and a rectangle; from the outside, architecture is hardly recognizable.

Their origin is unknown, but it is possible to link them to dwellings from classical Greece. They cannot last long, and if they are not kept in good condition they might crumble and disappear without any traces. But the need for their existence, the idea, their construction, and the tradition of making them are quite old.

In Istria they are used to house tools, in the Alps to cool milk, and on rare instances also for dwelling (Puglia, France).

They are erected individually, in Istria alongside a stone fence, in Puglia within a village.

Their composition is most interesting in Istria: it is in exact proportions with square the root of 2 in round and square structures, whereas in rectangular ones it is always in the proportion of 1: square root of 5/2 (all measurable in feet).

The existence of stone shelters today presents a dilemma: their use is limited, their construction delicate, their constructional principles extremely exact, their placement and design very balanced and aesthetic.

Neither these shelterers as a whole nor their details do not exist any more, although there are certain possibilities.

Kamnita zatočišča so najbolj preproste konstrukcije, kar jih poznamo: tako v postavitvi tlorisa kakor pogledov, konstrukcije, postavljanja in uporabe.

Kamnita zatočišča imajo le malo skupnih točk: manjši, naravno oblikovan ali (praviloma) delno klesan kamen in enotno konstrukcijo brez pomoči drugih materialov ter začasno ali občasno uporabo.

Objekti so večinoma okrogle, redkeje kvadratne ali pravokotne oblike s kupolasto ali banjasto streho. Spoj kamna je živi stik, brez veziva in brez tesnil. Okrasja ni, le pri kažunu se včasih in netipično pojavijo lepše oblikovani kamni kot poudarki.

Kamnito zatočišče nima nikoli vrat (z izjemo kasneje preurejenih trullijev v Alberobellu), odprtine so redke, majhne. Večji kamni so uporabljani le kot preklade nad vrati ali nad okni, sicer so kamni brez oblik, v Istri so uporabljani ploščati ali lomljeni brez orodja.

Notranjost ima zbito zemljo po tleh, manjšo klop ob eni steni, v Alpah ponekod tudi ognjišče v steni.

Na dveh lokacijah so zatočišča spremenjena v bivalne hiše, ki pa niso dobile posnemovalcev in so ostale posamične rešitve: le borie v Provansi in trulliji v Alberobellu v južni Italiji. Arhitekt Paul Werner iz Muenchna je našel v Alpah te objekte izključno kot gospodarske: za spravilo in hlajenje mleka. V Provansi so bivalne hiše (Gordes na primer), v Istri pa so kažuni le občasno uporabljani objekti. Zanimivo pri tem je, da lahko obstajajo le ob stalnem vzdrževanju, saj konstrukcija zloženega kamna razpada; da pa so na določenih področjih prav presenetljivo pogostni in še vedno v uporabi, pa čeprav na polju, vedno ob robu in v kamniti ograji, ki je enako grajena kot kažun sam.

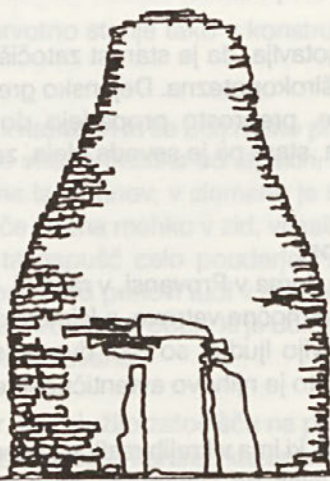
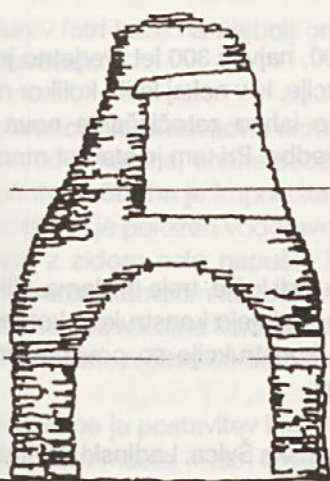
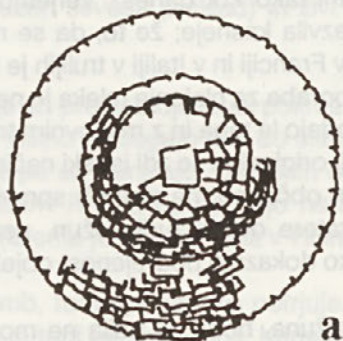
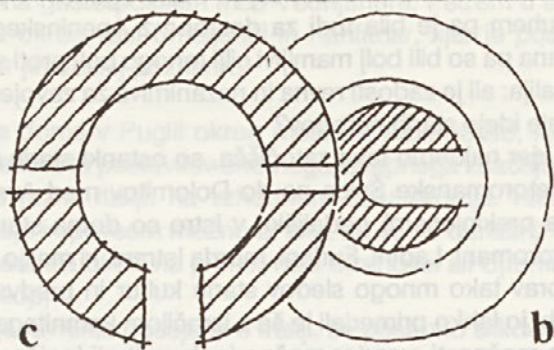
Izraz 'zatočišče' sem povzel kot skupno značilnost več objektov po knjigi 'STONE SHELTERS', ker se mi zdi najbolj ustrezen. Francozi pravijo taki konstrukciji le borie, Italijani trullo, v Istri je kažun, v Alpah Švice in Italije pa ima več izrazov, od trullo pa do nevere, giazzere, ali celo Eishaus in Kuehlhaus.

Razvoj

Najtežje vprašanje je razvoj: ker gre za konstrukcije, ki ne morejo biti fizično stare (saj same po sebi razpadajo), je lahko staro le izročilo, dediščina, tradicija. S tem pa se seveda v času lahko spreminjajo tako oblike kot konstrukcijski principi, obdelave in celo namen.

Arhitekt Werner predpostavlja, da izhaja ideja iz barbarskih vpadov Saracenov v osmem stoletju v Švico. To je sicer povsem možno, čeprav nedokazljivo in še bolj nelogično v zvezi z razporeditvijo: na obronkih Alp, v Istri v dolinah, prav tako v južni Italiji. Zakaj potem ni več takih ostankov? Zakaj jih ni več bližje svojemu izviru? Zakaj jih ni več v samem jedru saracenstva?

Bolj razumljiva bi bila hipoteza, da so to ostanki starih narodov. Te narode so vsakokratni prišleki izrinili iz boljšega okolja na obrobje, v dvignjene kraje, v kraje, kjer so se lahko obdržali, ker so bili zadosti na robu.

Dvonadstropni kažun pri Kanfanarju (risba B. Juvanec)

Tudi Istra bi temu lahko pritrdila, saj je bila v zgodovini poseljena predvsem ob obali, po suhem pa je bila tudi za dostope z Apeninskega polotoka oddaljena, preko Balkana pa so bili bolj mamljivi cilji mnogo bolj proti severu. Edina uganka bi bila južna Italija: ali je zadosti revna in nezanimiva za zavojevalce, da bi lahko toliko časa vztrajale ideje starih narodov?

V loku Alp, kjer najdemo taka zatočišča, so ostanki starih narodov nedvomni. Od Provanse, retoromanske Švice pa do Dolomitov med Avstrijo in Italijo, morda v logičnem (a prekinjenem) podaljškem v Istro so doma stari narodi ali vsaj njihovi sledovi. Retoromani, Ladini, Furlani, morda Istrani, ki mejijo na severu na Slovence, kjer pa je prav tako mnogo sledov starih kultur in predvsem še živa arhitektura kozolca, ki bi jo lahko primerjali le še z izročilom kamnitega zatočišča.

Vse to so le možnosti, vendar možno je, in najbolj logično. Pri tem paralela, ki jo vleče arhitekt Werner celo z mikensko kulturo, govori tej možnosti v prid.

Ob razvoju se postavi posebno vprašanje: ali so bili objekti v svojem življenju uporabljani tako kot danes? Verjetno ne, vsaj bivalna kultura se je v njih prav gotovo razvila kasneje; že to, da se način gradnje ni razvijal naprej, to potrjuje. Življenje v Franciji in v Italiji in truljih je bila torej bolj nuja kot izbor.

Alpska uporaba za hlajenje mleka je nedvomno kasnejšega datuma in je povezana vsaj s prodajo le tega in z masovnim transportom mlečnih proizvodov v dolino.

Še najbolj originalen se zdi istrski način uporabe: občasno zatočišče v vremenskih težavah in občasno (ne stalno!) spravilo orodja. Postavitev v prostor, ob kamnito ograjo, katere del je tudi kažun, nemalokrat celo v kot ograjenega polja, že prostorsko dokazuje podrejenost objekta.

Starost kažuna, borie ali trulla ne more biti velika, saj gre za konstrukcijo in za material, ki nista stalna in ki potrebujeta stalno vzdrževanje. Ob tem vzdrževanju pa prihaja do sprememb, do izboljšav, poenostavitev ali celo do avtorskega poseganja v konstrukcijo samo.

Werner ugotavlja, da je starost zatočišč v Alpah 200, največ 300 let: verjetno je ta ocena preširokopotezna. Dejansko gre za konstrukcije, ki v nekaj letih, kolikor niso vzdrževane, preprosto propadejo do tal. Zato so lahko zatočišča le nova ali obnavljana, stara pa je seveda ideja, zasnova in izvedba. Pri tem je starost mnogo večja.

Razširjenost

Le borie je doma v Provansi, v ravnini, kjer je doma tudi ločje, trsje in slama. Klima sicer pozna močne vetrove, a klimatski pogoji ne pogojujejo konstrukcij, kot je ta. V borijih živijo ljudje, so tudi dvonadstropni, a te konstrukcije so povsem nove izdelave, zato je njihovo avtentičnost težko presojati.

Alpski trullo, ki ima v krajih različna imena (Retoromanska Švica, Ladinski del Italije) sega od Ticina do Dolomitov, na jugu pa seže vse do Verone (Monte Lesinni). Najbolj na gosto so posejani med Ticinom in prelazom Bernina (Splueia Bela, Poschiavo itd).

Istrski kažun je najbolj na gosto posejan med Vodnjanom, Petrom u šumi in med Rovinjem. Največ jih je okrog vasi Smoljanci in Kanfanar, kjer je postavljen tudi edini dvonadstropni, kar jih doslej poznamo.

Južnoitalijanski trullo je doma v Puglii okrog mesteca Alberobello, kjer je izmed vseh kamnitih zatočišč edino ta postavitve enotnega, skupnega značaja. Alberobello je kontinentalna vas južne Italije na vzhodnem delu škornja. Klima je suha, uspeva predvsem grozdje in povsem možno bi bilo, da so se današnji trulliji razvili iz neke vrste zidanic (paralela bi bili na primer naši Strehovci ali Ujtomasz z vaško postavitvijo zidanic v sklop).

Zaradi take postavitve je ravnina, posejana s trulliji, še posebno slikovita. Zanimiva je 'mestna ulica', imajo pa tudi dvonadstropno cerkev v isti konstrukciji.

Konstrukcija in oblika

Skupna točka pri konstrukciji je material: neobdelan kamen manjših dimenzij (največ do dolžine petdeset centimetrov, razen seveda preklad) in živi stik brez veziva ali tesnilnega materiala.

Trulliji v Alpah so najbolj različni: konstrukcije so prostostoječe ali pokrite z zemljo (Mikene!), praviloma so okroglega tlorisa, v višino pa segajo tudi do štirih metrov. Stene so debele do metra, proti vrhu kupole pa se stanjšajo. Okrasnih elementov ne poznajo, predvsem zaradi snega in plazov. Redko uporabljajo naravne elemente, na primer skalo ali ogromen kamen (izjema je Splueia bela v Ticinu).

Le borie v Franciji kaže na največ sprememb, tudi uporaba to potrjuje. Njihove oblike so okrogle do pravokotne, pogosten je tudi banjast obok. Kamen je neobdelan, nezaščiten, razen v novejših postavitvah.

Barva kamna je temna, detajli ne omogočajo prepoznave originalne namembnosti.

Kažun v Istri kaže na najbolj originalno in prvotno stanje tako v konstrukciji kot v postavitvah.

Konstrukcijsko je navadno okrogel, redkeje kvadraten in še bolj redko pravokoten. Stene so iz kamna, enake debeline do višine strehe (razlika od alpskih, ki zavijajo že pri tleh). Streha je kupolasta in sestavljena iz kamnov, v slemenu je neke vrste sklepnik, ki je položen vodoravno. Včasih teče streha mehko v zid, včasih pa ima v sklepu z zidom celo napušč. Ponekod je ta napušč celo poudarjen z naravno oblikovanim kamnom kot dekoracijo, ki se ponekod ponovi tudi v slemenu.

Redke so pravokotne konstrukcije, ki imajo lažni banjasti obok, ki je običajno v vrhu zašiljen. Take rešitve so doma tudi pri borijih v Provansi.

Zanimiva pa je postavitve kažunov v prostor. Ker služijo zatočišču na polju, je tam tudi njihovo mesto. V Istri so polja ograjena z ogrado iz kamna: kažun stoji ob robu in je mnogokrat del ograje same, četudi je okrogle oblike.

V vogalu ograde so postavljeni praviloma le pravokotni kažuni, ki imajo včasih tudi ravne, enokapne ali dvokapne strehe.

Trullo v južni Italiji je prav tako okroglega tlorisa, ki pa se v sklopu z več objekti v celoto nekoliko splošči. Posebnost je vrh, ki je izpostavljen in se konča s kroglo na razširjenem vratu.

Od drugih podobnih konstrukcij se loči tudi po tem, da je na obrobju ravnine, kjer so postavljeni, pretežno neobdelan kamen, v centru vasi pa je stena obdelana z ometom in prebeljena z apnenim beležem, tako da je vtis belih zgradb med zeleno vinsko trto prav impresiven.

Iz sistema izstopa tudi postavitev 'vaške ulice', ko truliji s svojimi belimi stenami tvorijo zavite ravnine ob komunikaciji.

Kamnita zatočišča so nedvomno eden najzanimivejših detajlov preproste arhitekture, ki ima svoje izvore v prvih poskusih človeka ustvariti si življenjske pogoje za nadaljevanje svoje vrste.

Element, ki zatočiščem ni skupen, je predvsem uporaba, manj oblika in obdelava. Uporaba se je s časom spremenila in nedvomno je funkcija, ki jo opravljajo danes, le razvojna stopnja neke rasti. Pri tem je še najbližji prvotnemu stanju istrski kažun, ki je obdržal svoj občasn karakter pomožnega objekta.

Oblika se je nedvomno spreminjala. Dekorativni detajli, ki jih najdemo v Istri in v Puglii, so plod kulture človeka: v Istri neartikulirani, v Italiji pa kultivirani in utirjeni v urejene dogovore o oblikovanju.

Tehnika sestavljanja je ostala povsod malone ista: razlikuje se le v Italiji, kjer je življenje v objektu postavljalo svoje okvire in zato je tudi izgled trulijev bolj kultiviran od tistih, ki služijo gospodarki dejavnosti.

Skupna točka je nedvomno kamen. Gre za konstrukcijo brez veziva, brez materiala, ki zagotavlja tesnjenje, in za izključno uporabo kamna. V konstrukciji ni uporabljen les niti za povezave in za premoščanje razpetin, kar bi bilo možno, a seveda mnogo manj trajno.

Zmožnost človeka, da ustvari pogoje bivanja, je različna od časa do časa, od prostora do prostora, od naroda do naroda. Kamnita zatočišča uporabljajo enoten konstruktivni princip in ideje ne glede na prostor. Gre torej za dokaz nečesa skupnega: ali so bili stari narodi z določeno kulturo razbežani in porinjeni po Apeninskem polotoku navzgor ali pa so ti narodi svojo kulturo gradenj distribuirali v določenem krogu navzven.

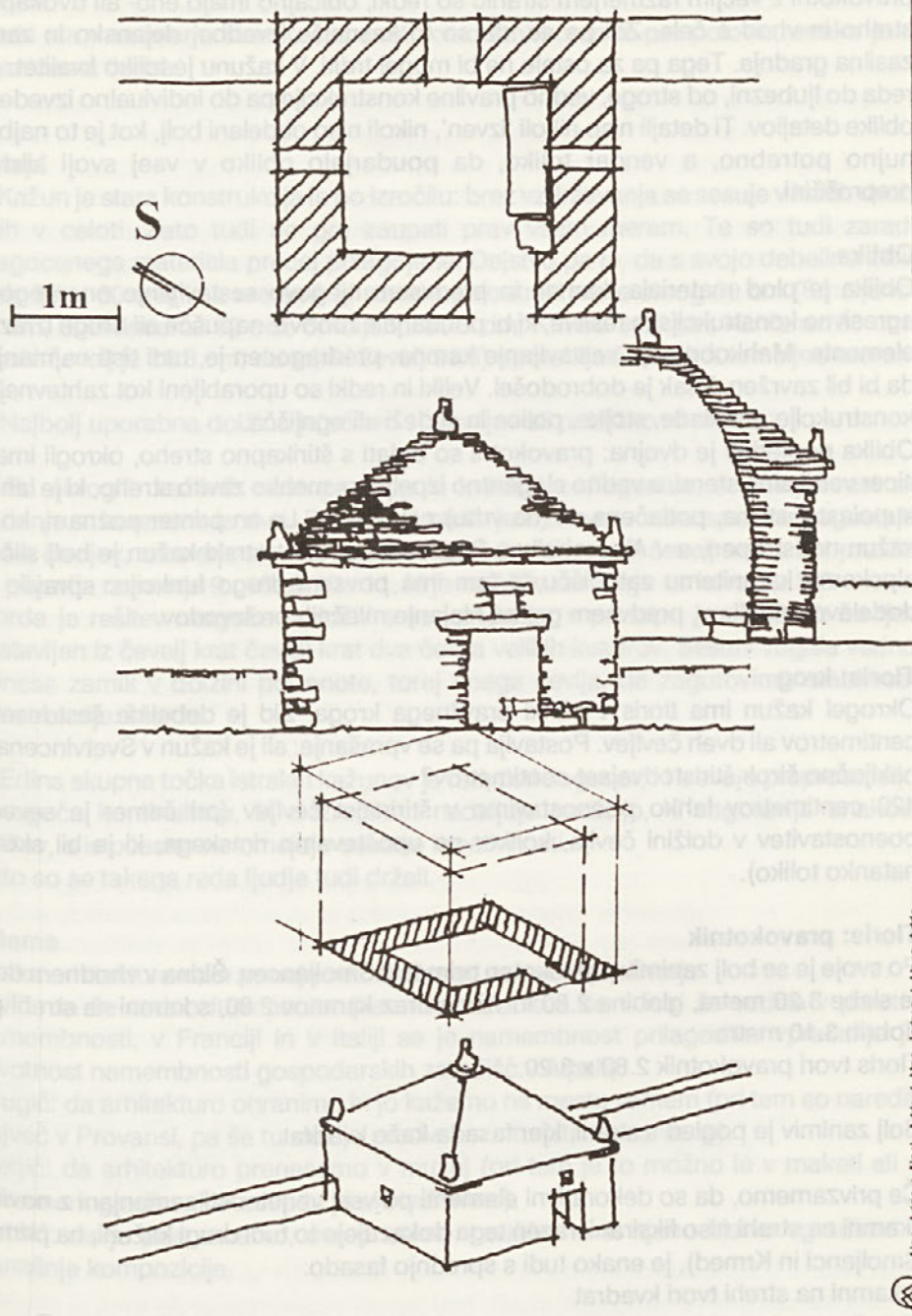
Oblike so tako prvinske, da jim skupnih točk ni treba dokazovati, konstrukcija pa skupno izhodišče le še potrjuje. Gre za isto izhodišče, gre celo za enake oblikovne rešitve, čeprav je uporaba s časom dobila nove funkcije.

Gre za kulturo gradenj, ki niso bile kontrolirane, ne usmerjane s strani uprave, ne z regulativo in ne z vero. Gre za pravo domačinsko, vernakularno arhitekturo, ki v zgodovinskih pregledih ni niti omenjana, tako malo je pomenila oblastnikom.

Zato je tudi ostala prava, originalna, prvinska arhitektura, ki ji drugje in na drugih področjih ni para.

Značilnosti istrskega kažuna

Značilna sta pravzaprav le dva tipa: okrogli in 'kvadratni'. Okrogli je doma okrog Vodnjana, proti severu pa je več pravokotnih in to tistih pravokotnih, ki so skoraj

Alpe Adria / Alpe Adria / Alpe Adria / Alpe Adria

Kvadratna izvedba kažuna v Krnedu med Rovinjem in Kanfanarjem (risba: B. Juvanec)

kvadrat, ki imajo štirikapno streho in zato še bolj spominjajo na kvadrat. Prav pravokotni z večjim razmerjem stranic so redki, običajno imajo eno- ali dvokapno streho in vhod s čela. Zdi pa se, da so to kasnejše izvedbe, dejansko in zares zasilna gradnja. Tega pa za ostale ne bi mogel trditi. V kažu je toliko kvalitet: od reda do ljubezni, od stroge, vedno pravilne konstrukcije pa do individualno izvedene oblike detajlov. Ti detajli niso nikoli 'izven', nikoli niso obdelani bolj, kot je to najbolj nujno potrebno, a vendar toliko, da poudarjajo obliko v vsej svoji silovitosti preproščini.

Oblika

Oblika je plod materiala: kamen in predvsem njegovo sestavljanje onemogoča agresivne konstrukcijske rešitve, ki bi poudarjale robove, napušče ali druge izrazite elemente. Mehkoba daje sestavljanje kamna: predragocen je, tudi tisti najmanjši, da bi bil zavržen. Vsak je dobrodošel. Veliki in redki so uporabljeni kot zahtevnejše konstrukcije: preklade, stojke, police in sedeži ali ognjišča.

Oblika pogledov je dvojna: pravokotni so oglati s štirikapno streho, okrogli imajo sicer vertikalne stene, a vedno elegantno izpeljano, mehko zavito streho, ki je lahko kupolasta, strma, potlačena ali (na vrhu) celo ravna. Le en primer poznam, ko je kažu nadstropen, a v Alberobellu v Puglii so tudi taki. Istrski kažu je bolj sličen alpskemu kamnitemu zatočišču, a tam ima povsem drugo funkcijo: spravilo in dodelava pridelkov, predvsem gre za hlajenje mlečnih proizvodov.

Tloris: krog

Okrogel kažu ima tloris v obliki pravega kroga. Zid je debeline šestdesetih centimetrov ali dveh čevljev. Postavlja pa se vprašanje: ali je kažu v Svetvincenatu naključno širok štiristodvajset centimetrov?

420 centimetrov lahko poenostavimo v štirinajst čevljev (pri čemer je seveda poenostavitev v dolžini čevlja, kolikor ne upoštevamo rimskega, ki je bil skoraj natanko toliko).

Tloris: pravokotnik

Po svoje je se bolj zanimiv pravokoten primer iz Smoljancev. Širina v vhodnem delu je slabe 3.20 metra, globina 2.80 in višina brez kamnov 2.80, s kamni na strehi pa dobrih 3.10 metra.

Tloris tvori pravokotnik 2.80 x 3.20.

Bolj zanimiv je pogled s strani, kjer fasada kaže kvadrat.

Če privzamemo, da so dekorativni elementi po vsej verjetnosti zamenjani z novimi (kamni na strehi niso fiksirani, razen tega dokazujejo to tudi drugi kažuni, na primer Smoljanci in Krmed), je enako tudi s sprednjo fasado:

s kamni na strehi tvori kvadrat

brez kamnov tvori pravokotnik 1 : koren iz 5/2

Kolikor postavimo obe fasadi v kvadrate (kažu je kubus že sam po sebi) in potem te kvadrate v kocki, dobimo dve kocki: manjša s stranico globine in večjo s stranico

širine. Višina je - kakor pri drugih kažunih - v kvadratih: enkrat v mali kocki in drugič v veliki.

Kocki sta v razmerju stranic ena proti kvadratni koren iz pet polovic, enako je s stranicama tlorisa.

Sklepi

1. Kažun je stara konstrukcija le po izročilu: brez vzdrževanja se sesuje v kakih dveh letih v celoti. Zato tudi ne gre zaupati prav vsem meram. Te so tudi zaradi dragocenega materiala precej prilagojene. Dejstvo pa je, da s svojo debelino zidu (zelo blizu 60 cm) in z merami, ki so mnogokratniki mere okrog 30 cm (Smoljanci 32 cm, Svetvincenat 30 cm, Smoljanci 30.5 cm, Krmed 31.5 cm, Kanfanar 30 cm: rimski čevljev je 29.8 cm, dunajski čevljev 31.6) uporablja čevljev kot temeljno mero.

2. Najbolj uporabna dolžina je očitno 10 čevljev ali približno tri metre.

3. Pri okroglih kažunih nastopa krog in kvadrat z diagonalo, s tem pa rast ali padanje s korenem iz dve. Pri pravokotnih je osnovna mera spet najpogosteje deset čevljev, razmerje stranic pa največkrat čevljev več ali čevljev manj: kot pravilo se pojavlja razmerje 9 : 10 ali 10 : 11, ki je najbližje razmerju 1 : koren iz 5/2.

Morda je rešitev mogoče razložiti s konstrukcijo: v principu je zid dveh čevljev sestavljen iz čevljev krat čevljev krat dva čevlja velikih kvadrov. Sestav vogala vedno prinese zamik v dolžini pol enote, torej enega čevlja, da zagotovimo stabilnost konstrukcije. Morda.

4. Edina skupna točka istrskih kažunov je red, tisti dogovor, ki s svojo preprostostjo omogoča kontinuiteto, ki z izročilom nadaljuje tradicijo, ki zagotavlja enakost rešitev, a istočasno ne omejuje osebne kreativnosti.

Zato so se takega reda ljudje tudi držali.

Dileme

Vsaka arhitektura nam ponuja več možnosti za svoje preživetje.

Prvič: da še vedno funkcionira (kamnita zatočišča so v Istri še vedno v prvotni namembnosti, v Franciji in v Italiji se je namembnost prilagodila, vprašanje je prvotnost namembnosti gospodarskih zatočišč v Alpah).

Drugič: da arhitekturo ohranimo in jo kažemo na mestu samem (pri tem so naredili največ v Provansi, pa še tu služijo predvsem v turistične namene).

Tretjič: da arhitekturo prenesemo v muzej (pri tem je to možno le v maketi ali v slikovnem gradivu, kar seveda ni ekvivalentno).

Četrtič: da jo posnamemo, ovrednotimo, raziščemo in njeno bistvo vgradimo v današnje kompozicije.

Zadnja možnost je seveda najbolj vznemirljiva, a zahteva največ dela. Iz zgodovine poznamo historične sloge, stili sami prinašajo razvoj in novosti, ki temelje na znanju preteklih obdobij. Ne nazadnje vsa arhitektura nekaj zadnjih stoletij ponazarja dobre rešitve: šivani robovi zakrivajo manj kvalitetne konstrukcije s fasado velikih

elementov, ki pravilno sestavljajo preklope v vogalih, razširjena preklada v sredini ponazarja sklepnik, trikotni zatrepi v ometu ponazarjajo preklade nad okni v hišah še med obema vojnama, izoblikovan omet v obliki kamnov na fasadah je povsem normalna stvar.

V novejši arhitekturi sicer zasledimo nekaj poskusov uvajanja starih rešitev, na primer Bofil v Parizu (Montparnasse), ki pa je takoj nato v tem pretiraval z nekimi novimi, tujimi, slabšimi rešitvami. Pri nas zaznavamo nekaj takih realizacij, a so le plahi, nesistemi in neorganizirani poskusi.

Povsem logična je teoretična ugotovitev, da se na starih rešitvah učimo in da nove z njihovimi dosežki nadgradimo: le v tem primeru lahko ustvarimo boljše rešitve.

To teorijo je treba preseči: institucionalizirati jo je treba s sistemskimi rešitvami: dokumentiranje, vrednotenje, zaključki in elementi, ki sestavljajo značilnosti prostora, krajine, kulture, identitete, so bistveni za postavitve novih rešitev.

Nova arhitektura mora sestavljati vse zadnje dosežke tehnike in tehnologije, nove materiale, a v skladu z zgodovino, z izročilom, s kulturo, z znanjem naših prednikov, ki so staro arhitekturo ohranili stoletja vse do danes.

Kolikšna pa je življenjska doba današnje arhitekture?

In zakaj vseh dobrih namenov in rešitev ne spravimo v življenje?

Bistvo je v sodelovanju: vseh strok, ki naj na svojih področjih postavijo temelje za sestavo novega: pri tem je ta trenutek najpomembnejša vloga tistega, ki združuje in usklajuje ob predpostavki, da stroke opravljajo svoje delo.

To je politika, ki usklajuje interese.

Ta pa je tako zaposlena sama s sabo, da problemov sploh ne opazi.

VOM MARTERL BIS ZUM GIPFELKREUZ

(znamenja na Bavarskem)

arch. PAUL WERNER

3. konferenca ALPE ADRIA o ljudski arhitekturi med Alpami in Jadranom, Gozd Martuljek 1993

Povzetek

Cerkvena arhitektura je vedno profesionalna, je rezultat poklicnih mojstrov in je le redkokdaj in redkokje lokalno obarvana. Znamenja pa so manjša, namenjena so omejenemu krogu ljudi in so plod lokalnih mojstrov. Ti mojstri so jih oblikovali sicer pod nekimi vplivi, po nekih pravilih, v nekaterih manirah; rezultat pa je vendarle avtorsko delo in so zato znamenja še bolj pomembna, še bolj značilna za prostor, kjer stojijo.

Ker gre za arhitekturo pomena - so to elementi, ki definirajo krajino samo, tako v detajlu kakor v celoti. Predstavljajo tako oblikovanje izdelka samega kakor celote: prostor, kjer znamenje stoji, ni več samo prostor ob cesti ali med objekti: je celota, ni več le oblikovanje znamenja samega, pač pa oblikovanje prostora, torej je arhitektura.

Križi so elementi oblikovanja, ki imajo križ bodisi vpraskan, poglobljen, izbočen ali pa je križ v celoti oblikovan kot trodimenzionalni element.

Steburna znamenja so znamenja, ki imajo na stebrih bolj ali manj zaprt prostor.

Nabožna znamenja: steburna znamenja niso nujno tudi sakralna, včasih gre za svetilko ali za kak drug motiv, ta pa so izključno nabožne narave.

Spominska znamenja so lahko nabožne narave ali pa tudi ne: včasih so posvečena prav posvetnim delom in dejavnostim, čeprav obeležujejo običajno smrt.

Cestni križi: pri njih gre za značilnost, da so postavljeni v križišče ali ob cesti.

Vremenski križi so povezani z vremenom: opisujejo ga, svariijo pred njim ali so votivni.

Znamenja z orodjem imajo prikazana orodja in orožja.

Kužna znamenja so znamenja od puščic do kompleksnih ambientov.

Spominske table so vedno lesene, v spomin na umrlega, niso dekorirane.

Kapelice so lahko odprtega ali zaprtega tipa, iz vseh materialov.

Križev pot je sklop znamenj ali kapelic, ki spremljajo križev pot.

Mejniki so dekorirani stebri ali stebriči s podatki: vsaj letnico in z začetnicama lastnika

Križi na vrhovih so označbe planinskega vrha.

Znamenja so v krajini značilen in nujen element, ki določa prostor in dokazuje stopnjo kulture v posameznih obdobjih s pomočjo postavitve, oblikovanja, vsebine in tekstov.

Der Begriff "Flurdenkmal" ist schwer zu umschreiben und kaum einzugrenzen. Aber gerade in ihrer oft verwirrenden Vielfalt und Vieldeutigkeit sind Flurdenkmale echte Zeugnisse des menschlichen Lebens. Unter den Gemeinsamkeiten tritt das Religiöse und Schicksalhafte in den Wordergund, ferner die Bindung an eine bestimmte Stelle in der freien Natur. Flurdenkmale gelten vor allem als Signature alter bäuerlicher Kulturlandschaften und als Zeichen ihrer religiösen Traditionen.

Jedenfalls bewahren Flurdenkmale die vergehenden Spuren anonymer menschlicher Schicksale. Sie sind bleibende Erinnerungen an vergangene und vergehende Generationen, sie sind die "Botschaft von den kleinen Dingen", von den Höhepunkten, Tiefpunkten und Endpunkten alltäglicher Lebensläufe. Sie gehören meist zu den Zeugnissen der "Kultur der einfachen Leute". Denn unter Flurdenkmalen versteht man im allgemeinen nicht die Gedenktafeln des grossen weltpolitischen Geschehens und nicht die kunstvollen Ehrenmale des kulturellen und geistigen Schaffens. Flurdenkmale ehren nicht die geschichtlichen Taten grosse Staatsmänner, Eroberer und Feldherren, Sie ehren auch nicht die bedeutenden Dichter und Denker,

Künstler, Forscher, Entdecker und Wissenschaftler. Den grossen Ereignissen der Geschichte setzt man weihevoll Epigramme auf ehernen Tafeln und Obelisken, den grossen Männern errichtet man marmorne Büsten und Statuen, bronzene Reiterstandbilder und gewaltige Mausoleen, kurzum Denkmale in des Wortes gebräuchlichsten Sinn. Solche Denkmale akzentuieren städtebauliche Fixpunkte, sie zieren städtische Plätze und Grünanlagen; nur gelegentlich finden sich solche Denkmale auch am Ort eines Geschehens, etwa an einem Geburtshaus, einem Lieblingsort, am Ort einer geschichtlichen Grosstat.

Die meisten Flurdenkmale sind hingegen schlicht und anspruchslos gestaltet; sie erheben keinen Anspruch auf höhere Bedeutsamkeit. Dafür sind sie oft Zeichen von tiefer Frömmigkeit, von rührendem Gottvertrauen und naivem Volksglauben. Manches gestammelte Wort frommen, Dankes, manche innige religiöse Empfindung hat sich in einfachen Malen am Wegesrand erhalten. Flurdenkmale sind mitunter Merk-Male erlittener Angst und Not, aber auch glücklicher Erlösung aus hoffnungsloser Lage. In vielen Flurdenkmalen haben Bitten, Fürbitten und Gebete, Gelübde und fromme Versprechen Gestalt angenommen; sie sind steingewordene Seufzer und Tränen.

Viele Flurdenkmäler haben auch landschaftsgestaltende und situationsprägende Kraft: "Sie setzen in die Fluren und Dörfer geschichtliche Zeichen und geben geschichtliche Farbe... Sie sammeln das Weite der Landschaft in künstlerische Haltepunkte. Mancher Landstrich, mancher Weg bleibt noch von alten Flurdenkmalen beseelt, wenn ihm das Bauen der jüngsten Generationen sein eigenes Gesicht schon genommen hat.

Flurdenkmale als Geschichtsquellen

Flurdenkmale werden allgemein als Zeichen ländlich-frommer Gesittung angesehen, jedenfalls als Zeugnisse ausschliesslich bäuerlicher Kultur. Diese Ansicht ist nur zum Teil zutreffend. "Aus den vorhandenen Beständen, vorwiegend des fränkischen Bereiches, lassen sich für das 17. und 18. Jahrhundert alle Bevölkerungsschichten nachweisen, Adel, Klerus, der Bürger - und Bauernstand. Freilich war der Stiftungsanlass und die Stifterschicht für die Materialwahl ausschlaggebend, weshalb sich weit mehr Belege für die besitzende Klasse erhalten haben als etwa für den Bauern - und Handwerkerstand, der meist nur Holzbildstöcke errichten liess.

Gelegentlich erweisen sich die Inschriften auf Flurdenkmalen als "wertvolle sprachliche Zeugnisse, sie vermitteln mundartliche Färbungen von Orts- und Eigennamen, von Berufsbezeichnungen und Gegenständen. Aber nicht nur das persönliche Schicksal spricht häufig aus diesen Inschriften, auch geschichtliche Begebenheiten, wie kriegerische Ereignisse und Naturkatastrophen spiegeln sich darin, vermitteln oftmals den einzigen Beleg dafür.... Die im Detail oft äusserst exakt gezeichneten Begebenheiten stellen uns Bauernhausformen, Trachten und Gerätschaften aller Art vor und vermitteln somit ein Bild der bäuerlichen Kulturlandschaft. Malerein, Schnitzwerke und Bildhauerarbeiten an Flurdenkmalen sind mitunter Zeugnis beachtlicher künstlerischer Begabung, im Stil von derber Naivität bis hin zu bestürzender Ausdruckskraft und meisterhafter Routine.

Bäuerliche Flurdenkmale erzählen niemals das Märchen einer heilen Welt oder guten alten Zeit, sie sind der Spiegel harter Alltagsrealität

Bäuerliche Flurdenkmale erzählen niemals das Märchen einer heilen Welt oder guten alten Zeit, sie sind der Spiegel harter Alltagsrealität und somit ein echtes volkskundliches Zeugnis. Vielerorts vermitteln uns die Flurdenkmale eine eidrigliche Botschaft des Arbeitslebens; aus den zahlreichen Marteln, die von Arbeitsunfällen erzählen, lässt sich auf den früheren Lebenserwerb vieler Menschen schliessen. Flurdenkmale sind jedenfalls Geschichtsquellen besonderer Art: Sie geben Aufschluss über die alltägliche Lebensweise und die guten, zumeist jedoch über die bösen und über die Notsituationen im Leben des einzelnen oder auch der Gemeinschaft. Sie belegen vielfach aber auch Bräuche und Sitten und bringen vor allem das Glaubensleben, die Einstellung des einfachen Menschen zu "seinem" Gott und zu "seinen" zum Ausdruck.

Flurdenkmale als Zeugnis bäuerlicher Frömmigkeit

Die spätmittelalterlichen Gnadenwallfahrten bezeugen eine alle Bereiche des Lebens umfassende Volksfrömmigkeit. Die meisten Menschen des Spätmittelalters lebten ihr ganzes Leben in religiöser Sicht: "Alle Erscheinungen des Lebens und der Natur hatten einen religiösen Gehalt und wurden aus der Religion erklärt, so auch alles, was die Existenz der Menschen bedrohte: Krankheit und Krieg, Hagelschlag

und Hungersnot. Jedes Unglück wurde als Strafe Gottes empfunden. Der strafende Gott wiederum liess sich nur durch einen frommen Lebenswandel, durch Opfer und Bussleistungen gnädig stimmen. Das heisst, jedes Unheil konnte nur mit religiösen Mitteln abgewendet werden. Die Volksfrömmigkeit wurde deshalb im wesentlichen bestimmt von einer ständigen Suche nach religiösen Sicherungen gegen die Unsicherheiten des Lebens.

Für den Bauern bot die Religion seinerzeit "Die einzige plausible Erklärung für die rätselvollen und unberechenbaren Erscheinungen der Natur, die seine Existenz ständig aufs Neue bedrohten. Und nur in der Religion konnte er Schutz gegen die Vielzahl dieser existenziellen Bedrohungen suchen; er brauchte die Tröstungen und Verheissungen der Religion vor allem zur Bewältigung des täglichen Lebens. "Die Religion als die stärkste geistige Kraft, die das Leben unserer Vorfahren weitgehend bestimmte, gab Anlass zu einer vielseitigen und vielschichtigen Entfaltungsmöglichkeit der Frömmigkeits- und Glaubensbezeugung. Zum Gesamtbild der abendländischen Kulturlandschaft gehörten daher nicht nur die vielen Kirchenbauten mit dem Reichtum ihrer Stilformen, sondern auch die ungezählten schlichten Kapellen, die einfachen Feldkreuze, Bildstöcke, Sühnekreuze und Totenbretter, die in überaus reicher, heute kaum mehr vorstellbarer Zahl die Wege säumten. Unterschiedlich waren die Anlässe, die zur Errichtung solcher Flurdenkmäler führten, alle waren jedoch in derselben Absicht entstanden, den Vorübergehenden zur Andacht und Fürbitte anzuregen und zu einer besinnlichen Rast aufzufordern. Sie spielten daher im religiösen, aber auch im rechtlichen Leben des Volkes eine nicht unbedeutende Rolle, sie dienten als Weg- und Grenzmarken, als Stationen bei Prozessionen und Flurumgängen, deuteten auf nahegelegene Wallfahrten hin, oder zeigten, wie im Falle der Sühnekreuze und Marteln, den Ort eines Verbrechens oder Unglücksfalles an. Die zahlreichen Wegkreuze, Bildstöcke und Kapellen bezeugen die einstige Einbindung des bäuerlichen Menschen in seinen religiösen Daseinsbedacht, sie erzählen von einem Leben, dessen irdische Laufbahn mit dem Taufsakrament begann und nach viel Arbeit, Mühe und Plage mit dem Sterbesakrament endete. Manche Flurdenkmale weisen über das irdische Leben hinaus; sie erlehnen die Fürbitte des Gebetes für den Verstorbenen und sind ein rührender Hinweis auf den alles überragenden Gedanken an die Ewigkeit. In manchen Flurdenkmälern spiegelt sich bis auf den Tag die Suche nach dem Schutz und Segen Gottes in allen Lebenslagen.

Das Schicksal der Flurdenkmale im Laufe der Geschichte

Der Bildersturm der Reformation fegte in vielen Regionen alle diese sichtbaren Zeichen des Volksglaubens hinweg. Der Schweizer Gelehrte Johannes Kessler berichtet in seinen 'Sabbata', einer Chronik der Jahre 1523 - 1539, aus seiner Heimat: 'Gleich darauf fieng man an, alle bilder und bildstock, so hin und her auf den strassen, under den baumen, in den huseren uffgerich ung angenagelt, zer-risen, abbrechen und zerstören.

"Aber dann, mit der bewussten Manifestation des katholischen Glaubens während

der Gegenreformation und im Verlaufe des 17. Jahrhunderts, im Zeitalter des Barocks, kam es zu einem nicht mehr wiederholbaren Höhenpunkt, so dass man mit Recht von einer, geistlichen Landschaft... sprechen konnte.

Mirakelberichte und Votivtafeln erreichten einen besonders bildkräftigen Ausdruck. "Es ist verständlich, dass die Aufklärer daran Anstoss nahmen, Missbräuche und Aberglauben anprangerten und die Entfernung dieser, unnützen Bildstöcke forderten, wie etwa der Salzburger Fürsterzbischof Hieronymus Graf von Colloredo.

"Die Ideen der Aufklärung, die - aus England und Frankreich kommend - zuerst im protestantischen Teil Deutschlands Eingang gefunden hatten, begannen sich in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts auch in den katholischen Ländern durchzusetzen. Rationalismus und erwachendes Selbstbewusstsein liessen den Menschen nicht mehr in allen Fällen leiblicher Not nach Gott und seinen himmlischen Helfern rufen, sondern mehr und mehr in Naturwissenschaft, Medizin und Technik Hilfe suchen. Die Zuständigkeit der Kirche und der Religion wurde zunehmend auf die Belange der Seele eingeschränkt. Der Glaube an die Vernunft verdrängte den Glauben an Wunder und Mirakel. Die neuen Ideen erreichten allerdings nur die Oberschicht; vor allem das Bürgertum, aber auch weite Kreise des Adels und der hohen Geistlichkeit. Sie konnten nur dort Fuss fassen, wo ein gewisser Bildungsstand gegeben war. Das grösstenteils ungebildete einfache Volk und in besonderem Masse die Landbevölkerung waren dafür nicht aufnahmebereit. Ihnen wurde die Aufklärung erst nach und nach von der Obrigkeit gewissermassen auf dem Verwaltungswege verordnet und teilweise mit Gewalt aufgezwungen. Die Massnahmen der aufgeklärten Regierungen richteten sich dabei in erster Linie gegen jene Erscheinungen der Volksfrömmigkeit, die dem Vernunftglauben widersprachen, und dem vom Staat erstrebten wirtschaftlichen Fortschritt im Wege standen. An diesen Aufklärungsmassnahmen waren der hohe Klerus und die geistlichen Landesherren selbst massgeblich beteiligt". Die Kirche, die gegenüber den vielfältigen Ausserungen der Volksfrömmigkeit seit je einen eher kritischen Standpunkt eingenommen hatte, bemühte sich, die ausufernde Heiligenverehrung und den unkritischen Wunderglauben des Volkes einzudämmen, sie wandte sich gegen die fetischistische Anbetung der Gnadenbilder, und sie versuchte, das religiöse Brauchtum von abergläubischen Vorstellungen und magischen Praktiken zu befreien.

Im Zuge dieser Staatsreformen des frühen 19. Jahrhunderts erging auch in Bayern der Befehl, dass alle Feldkapellen, Marterln und Bildstöcke abzubrechen seien. Viele Wallfahrtskirchen wurden aufgelöst und nur durch die Anhänglichkeit der Bauern gerettet. Mit diesen "Reformen" sollte auch jenes religiöse Brauchtum ausgelöscht werden, dem viele Flurdenkmale entspringen.

"Durch Zwangsmassnahmen allein aber hätte sich das religiöse Leben des Volkes nicht wesentlich verändern lassen. Die Bevölkerung hielt mit solcher Zähigkeit an ihren altüberkommenen Bräuchen fest, dass die Verbote in der Zeit der Restauration und nach dem Regierungsantritt von Ludwig I. in Bayern im Jahr 1825 zum grossen Teil wieder aufgehoben wurden. Dass sich die bäuerliche Kultur dennoch mehr und mehr aus ihrer religiösen Verankerung löste, dafür waren andere Massnahmen verantwortlich: Die Einführung der allgemeinen Schulpflicht, die Gründung von landwirtschaftlichen Akademien und Tierarznei-Schulen, die Einführung der Kartoffel und anderer weniger witterungsanfälliger Feldfrüchte, die Verbesserung der Gesundheitspflege und der Bodenkultur, die Aufwertung der sozialen Stellung der Kleinbauern und andere Neuerungen,... die die Existenzgrundlagen und die Lebenschancen der Bevölkerung verbesserten, die ein rationalistischeres Weltverständnis förderten, und die das System der religiösen Sicherungen nach und nach überflüssig machten. Natürlich war das ein langwieriger Prozess, und gerade auf dem Land hielten sich die alten Formen eigenständiger barocker Volksfrömmigkeit noch bis weit ins 19. Jahrhundert hinein.

Glaube und Frömmigkeit wurden jedoch zunehmend ihres äusserlichen Beiwerks und ihrer bildhaften Attribute entkleidet. Auch die Flurdenkmale des 19. Jahrhunderts wirken im Vergleich zu den älteren eher stereotyp und unpersönlich. Denn gerade der Hang zur Auserlichkeit, die Bildhaftigkeit des Glaubens, die Naivität der frommen Gesinnung und die existenzielle Verbundenheit der Bauern mit ihren Nothelfern hatten auch die alten Flurdenkmale und die Geschichten, die sie erzählen, so lebendig gemacht.

Flurdenkmale in Wandel der Zeit

Was die Stifter, Handwerker und Künstler meinen oder erleben, wenn sie ihr Werk in Auftrag geben und schaffen, muss nicht gleichbedeutend sein mit dem Gehalt, den die Betrachter später erleben.

"Was also waren die hier zu behandelnden barocken Bildstöcke, welche Rolle haben diese, Heiligenfiguren", gespielt, nicht für die sie geschaffen wurden, für die Gläubigen, die Bittenden, die Sühnenden

Die Funktionen, die ein Bildstock für immer neue Generationen erfüllt, wechseln ganz beträchtlich und müssen sich durchaus nicht mehr decken mit den Intentionen derjenigen, die ihn gesetzt haben. Er kann als Lichtsäule auf einem Friedhof festiftet werden. Er kann im 16. Jahrhundert zum Türkenkreuz werden, wenn er eine Inschrift erhält, die an die Wiedergewinnung von Raab aus der Hand des Erzfeindes

der Christenheit erinnert. Er wird vielleicht im 17. Jahrhundert zum "Schweedenkreuz", das an die Einfälle aus dem Norden gegen Ende des Dreissigjährigen Krieges gemahnt. Das 18. Jahrhundert kann ihn umgestalten zu einem "figuralen Bildstock" etwa mit einer Mariendarstellung. Das 19. Jahrhundert hat in napoleonischer Zeit vielleicht ein Franzosenkreuz aus ihm gemacht. Im 20. Jahrhundert fungiert er möglicherweise als Kriegerdenkmal.

Jedenfalls zeigt sich im späten 19. Jahrhundert, besonders aber im Gefolge der beiden Weltkriege des 20. Jahrhunderts ein zunehmender Funktionswandel der Flurdenkmale: Die Vielfalt der einstigen Zweckbestimmungen geht verloren, die meisten neuen Male gelten dem Gedenken an Verstorbene oder sind Andachtsstätten allgemeiner Art. Das Kriegerdenkmal wird ein weitverbreiteter Denkmaltypus. Auf manchen grossen Schlachtfeldern des Ersten Weltkrieges, namentlich längs der ehemaligen Frontlinien in den Dolomiten, entstehen Kriegergedenkstätten von manumentalen Ausmassen. Heute besitzt fast jedes Dorf ein Denkmal für die Gefallenen der beiden Weltkriege. Der wirtschaftliche Aufschwung nach dem Zweiten Weltkrieg spiegelt sich auf zweierlei sehr seltsame Weise in der Welt der Flurdenkmale wider. Die Vervielfachung des motorisierten Verkehrs zeigt sich in einer Fülle einfachster Marteln längs der gefährlich gewordenen Landstrassen. Die Vermehrung der Freizeit bescherte eine vordem ungeahnte Fülle von Unfällen in allen gefährlich gewordenen Landstrassen. Die Vermehrung der Freizeit bescherte eine vordem ungeahnte Fülle von Unfällen in allen gefährlichen Sportarten, die nun auch in die Welt der Marteln Eingang gefunden haben: Die zahllosen Marterln für verunglückte Drachenflieger und Gleitschirmflieger fast schon antiquiert.

Neben diesem seltsamen "Zuwachs" erlebt die Welt der Flurdenkmale heute jedoch wiederum einen erschreckenden Schwund und "Ortswechsel". "Die Gefährdung der alten Steinkreuze ist vor allem ein Ergebnis des gewaltigen kultur-landschaftlichen Wandels der letzten Jahrzehnte. manches Kreuz, das in einsamer Landschaft einen ungestörten Platz hatte, sieht man plötzlich von neuen Häusern umringt; manches andere hat die Ruhe des Feldes mit einem Fabrikhof eintauschen müssen, und viele weitere sind an den Rand moderner Asphaltstrassen zu stehen gekommen. Die Umwandlung der Kulturlandschaft hat viele ihrer einstigen Wahrzeichen in Gefahr gebracht - vor allem aber sind es auch die Mittel, deren sich der Mensch zu dieser Umgestaltung bedient: der Technisierung in allen Arbeitsgebieten sind die unbeweglichen Steinmäler nicht gewachsen, vor einem Schlepper, vor einem Bagger kapitulieren sie. Schliesslich ist es auch die innere Wandlung der Zeit, die den Weg frei gibt zur Zerstörung dieser einst viel beachteten Denkmäler der Flur ... Der ehemals bedeutsame alte Stein draussen ist ein unbedeutendes Denkmal geworden, das niemand mehr aufregen kann. Entmachtet, entzaubert, vom Schlepperfahrer verächtlich übersehen, ragt das Steinkreuz aus alter frommer Zeit in die technisierte, motorisierte Welt, ein übles Relikt schon, ohne Nutzen und höchstens im Weg bei der Bestellung der Flur. Der trostlose Zustand vieler hundert steinerner Kreuze und die dauernd steigende Verlustziffer verdeutlichen die Überlebtheit der kleinen Dnkmäler.. Nicht nur unbeachtet und

überflüssig, sogar unerwünscht ist das Steinkreuz vielfach geworden. Es hindert oft genug die bis in den kleinsten Winkel vorgedrungene maschinelle Bearbeitung des Landes. Abergläubische Haltung, die das Denkmal früher schonen liess, ist neuem Wirtschaftssinn gewichen: was nichts einbringt und nur stört, das soll verschwinden. Es bliebe der Weg ins Museum, und tatsächlich sind eine ganze Anzahl steinerner Kreuze schon dort angekommen.

Strassenbau und Intensivnutzung dezimieren immer noch den Bestand an Flurdenkmälern oder sorgen für eine wahllose Versetzung an eine neue, "Passende" Stelle.

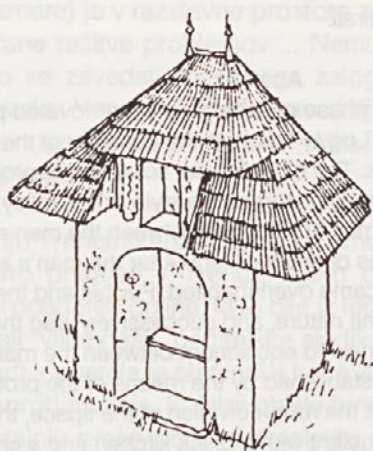
Schliesslich nagt der Zahn der Zeit, neuerdings unterstützt vom "sauren Regen" stetig an allen unseren Flurdenkmälern und manche wohlgemeinte, aber laienhafte Restaurierung zerstört den letzten Rest an Originalität. Besonders tragisch erweist sich in Einzelfällen ein Baum oder ein Baumpaar, das vor Jahrhunderten im Zuge des Baues eines Kapellchens als flankierendes Element gepflanzt wurde: Das Wurzelwerk des meterdick angewachsenen Stammes hat schon manches Kapellengemäuer deformiert und ruiniert. In manchen Fällen aber ist der Eigentümer der gefährlichste Feind eines Flurdenkmals, weil es, im Acker oder Kornfeld befindlich, seinen modernen Erntemaschinen im Wege steht: "Wenn ihr den alten Grenzstein nicht abholt, schieb ich ihn mit meinem Traktor über den Haufen und fahr ihn zur nächsten Müllhalde" - ein nicht seltener Anruf am Landratsamt! Mancher Kreisheimatpfleger oder Denkmalschutzbeauftragte muss heute die Patenschaft über "herrenlose" oder "verstossene" Flurdenkmäle übernehmen.

In merkwürdigem Gegensatz zu dieser Missachtung der eigenen Tradition und ihrer Kulturgüter steht ein anderes Gegenwartsphänomen: "Der sentimentalische Blick auf verlorene und abgekommene Bräuche und Trachten, Lieder und Sagen, die rückgewandte Haltung der Sammler, Heimatforscher und Heimatschutzbewegungen ist in volkstümliche Gefilde selbst eingedrungen. Altes Brauchtum und Kulturgut wird als Gut und Wert bewusst, wird neu hervorgeholt und vorgeführt, ein wesentlicher Zug moderner Volkskultur. Auch die Steinkreuze und ihre Sagen sind in diesen Prozess mit einbezogen; sie werden aufgegriffen in Heimatbuch und Heimatzeitung, in Schule und Rundfunk und schliesslich in volkstümlichen Kreisen selbst; Zerfall und Verlust folgt Neuaufnahme aus veränderter Sicht, Wiederbelebung und Pflege. Eifrig werden die alten Sagen an

den Mann gebracht, als Volssagen bewundert und gehütet, verehrt und verhätselt; jeder kennt sie und ist stolz, sie zu berichten; oft sind es Sagenblüten, aus schriftlichen, pseudopoetischen Gebilden aufgenommen.

Der znehmende Wohlstand in Verbindung mit der sogenannten Nostalgie-Welle zog auch eine neue Form der Kriminalität nach sich: der wahllose Souvenir-diebstahl macht neuerdings selbst vor solchen Objekten nich halt, die von professionellen Antiquitäten-Dieben verschmät werden und der Souvenirdieb wird von keinerlei Unrechtsbewusstsein geplagt. So kommt es, das man allmänlich alles "Handliche", vor allem Kapelleninventar, Kruzifixe und Marterln hinter schweren Gittern verschliessen oder in Heimatmuseen bergen muss.

Droht eine neuerliche Entleerung der Kulturlandschaft Ein Zyniker würde sagen, es sei nur ein "Moblierungs-Wechsel": Verkehrs, Hinweisschilder und Reklameobjekte aller Art sääumen nun unsere Strassen und Plätze und als Ersatz für manche verschwundene Vegkapelle bietet sich ein Bus-Wartehäuschen, eine Trafo-Station oder eine Telefonzelle als optischer Ersatz an und es gäbe ohnehin keine Kulturlandschaften mehr, allenfalls noch "Regionen", wie man heute zu sagen pflegt...

Risbe koroških znamenj P. Fister

PRENOVA TRENTARSKEGA MUZEJA

(prva faza)

(Ob obnovi stavbe nekdanjega trentarskega muzeja in oblikovanju informativnega centra Triglavskega narodnega parka na Logu v Trenti)

INGA MIKLAVČIČ-BREZIGAR

Povzetek

Članek opisuje potek prve faze postavitve prenovljene stalne zbirke Trentarskega muzeja v sklopu gradnje Informativnega centra Triglavskega narodnega parka na Logu v Trenti. Etnološka zbirka je zasnovana kot kronološka prezentacija razvoja načina življenja v dolini Trente ter kot poskus predstavitve medsebojnega vplivanja človeka in narave in s tem pogojenih sprememb v prostoru na mikro-primeru neke doline. V zeleno divjino Trente je namreč nekoč prišel človek, jo preobljudio z ljudmi in živino, s svojim delovanjem vplival na spreminjanje naravnega okolja, kar je posledično vplivalo tudi na demografske spremembe - zdaj pa se z zaščitnimi zakoni poskuša vzpostaviti ponovno ravnovesje med človekom in naravo. V sklopu postavitve je bila v tej fazi izvedena groba razdelitev prostora, postavitve ambienta "trentarske hiše" s črno kuhinjo in izbo ter postavitve ambienta pastirskega stanu na ovčji planini v podobi, kot se je izoblikovala ob koncu 19. stoletja in se v sledovih ohranila v današnji čas. Pri sami izvedbi smo sledili konceptu rekonstrukcije ambientov tako, da bi obiskovalec lahko tudi preko vizualno - čutne zaznave zaslutil čas, ki ga tu nameravamo prezentirati.

Abstract

The article describes the first phase of setting up the renovated permanent exhibition of Trenta museum at Log in Trenta in the complex of the Informative center of Triglav national park. The ethnological collection is projected as the chronological presentation of the changing life style in the valley of Trenta. It also attempts to present the mutual influence between the man and the nature and thus conditioned changes of environment. After the man's arrival in the green valley, Trenta soon became overinhabited. People and the live stock had a changing effect upon the nature, and successively also the demographical situation changed. The renewed equilibrium between the man and the nature is now attempted to be established by the means of the protective law. There has been by now made the rough division of the space, the arrangement of the "Trenta house" ambient with a black kitchen and a chamber, the ambient of shepherd's logging and fold on the "sheep's mountain"! as it was by the end of the 19th century and has been sporadically preserved up till now. Accomplishing our plan we have followed the concept of the ambient reconstruction in order to convey to the visitor the visual and sensual perception of the time's atmosphere.

Dolina Trente je z naravno slikovitostjo in zanimivo kulturno dediščino vzbujala pozornost tako turistov kot raziskovalcev naravnih in kulturnih posebnosti že v 19. stoletju, zanimanje za to svojevrstno alpsko dolino ob izviru Soče pa se je nadaljevalo do današnjih dni. Posrečen splet tega zanimanja, razmaha zbiranja

predmetov kulturne dediščine na Tolminskem po drugi svetovni vojni ter dejstva, da so na Logu v Trenti ostale opuščene ogromne stavbe medvojne italijanske vojašnice, je privedel do tega, da je Trenta dobila muzej že leta 1953. Postavili in odprli so ga ob odkritju spomenika velikemu ljubitelju te doline, alpinistu in pisatelju Juliusu Kugyju. Leta 1965 je skrbništvo nad njim prevzel Goriški muzej. Kasneje je bila zbirka dopolnjena z razstavo Naška Križnarja Ovčje planine iz leta 1973.

Teh nekaj uvodnih podatkov je potrebnih zato, da lahko umestimo Trentarski muzej v časovni, prostorski in vzročni okvir, ki naj nam pomaga razumeti, zakaj je prav ta, in ne mogoče katerakoli druga alpska dolina dobila takšen, za dolino pravzaprav predimenzioniran muzej. Poleg muzeja narave - alpskega botaničnega vrta Juliana, ki ga je leta 1926 postavil drugi ljubitelj Trente in Kugyjev prijatelj, tržaški inženir in gozdni posestnik Albert Bois de Chesne, je bil Trentarski muzej dolga leta takorekoč najpomembnejša turistična zanimivost Trente. Poleg muzeja pa tudi njegov dolgoletni oskrbnik in vodnik po zbirki Mirko Zorč. Turisti so se k obema radi vračali.

Muzej je ohranil nespremenjeno podobo (le z manjšimi, kozmetičnimi popravki in dopolnitvijo z angleškimi podnapisi) do devetdesetih let. Stavba nekdanje kasarne, nespremenjena od časa postavitve, je v tem času polagoma propadala. Kljub popravilu strehe (ravna, mediteranska streha je bila popolnoma neustrezna za trentarske podnebne razmere) je v razstavne prostore zamakalo, muzejski delavci pa smo iskali improvizirane rešitve problemov ... Nemogoče je bilo razmišljati o večjih posegih, saj smo se zavedali finančnega zalogaja, ki bi ga kakršnokoli obnovitveno delo zahtevalo. Vendar smo se zavedali tudi, da postaja agonija trentarskega muzeja neznosna in da je obnova nujna, če naj v Trenti ohranimo muzej tudi bodočim rodovom.

Ob počasnem propadanju Trentarskega muzeja pa smo muzejski delavci, ki smo iz Nove Gorice občasno prihajali v Trento, lahko opazovali še neko drugo propadanje - počasno propadanje doline, ki je bila iz leta v leto bolj prazna, stalne prebivalce so zamenjevali "vikendaši", počitniške sindikalne domove so v sedemdesetih letih začeli zapirati, opustela je planinska koča Zlatorog, čez nekaj časa še "hotel" Orel na Logu nasproti muzeja. Poletni obiski turistov v dolino Trente so bili le "ogledovanje", ki se stalnih prebivalcev ni dotaknilo. V osemdesetih letih se je življenje na tem koščku sveta takorekoč ustavilo v napetem trenutku pričakovanja - kako in kdaj in ali se bo lahko dolina rešila demografskega zloma in brezupa, ki je dihal iz občutja ljudi. Tradicionalni vzorec načina življenja stalnih prebivalcev Trente, razpet v okvir reje drobnice - ovčje in kozjereje (s prostorskim in letnim ciklusom "dolina-prestaja-planina") ter redne zaposlitve (bodisi v rudniku svinca v Rajblju, pri gozdni, v tovarni ali drugod) se je po drugi svetovni vojni počasi rušil. Po zakonski prepovedi reje koz leta 1952 se je močno zmanjšalo tudi število ovac. Moški so se v petdesetih in šestdesetih letih pospešeno zaposlovali v industrijskih centrih izven doline. Trentarji so opustili prestaje - nižinske pašnike z bajtico, kjer so pasli drobnico pred odhodom v planino in kamor se je ob začetku poletja pogosto preselila trentarska družina. Tu so ob bajtici gojili trentarske "čompe"-

krompir ter opravljali košnjo in "vrharjenje", ko so kosili ali želi travo v strmih gorskih senožetih, v za današnje pojme skorajda nemogočih razmerah. Počasi so opustele planine in od petih ovčjih planin v Trenti med obema vojnama je do letošnjega leta ostala le planina Duplje, kjer se je v sezoni leta 1993 paslo okrog 200 ovac. Obsto planine Duplje ob Krnskem jezeru pa je v bodoče vprašljiv, ne le zaradi samega števila ovac, pač pa tudi zato, ker ni več mož, ki bi bili zmožni opravljati težko delo na planini ali bili pripravljeni sploh ostati takorekoč celo poletje na planini. Upad ovčjereje je tesno povezan z odlivom ljudi iz doline. Kako hud je bil v letih po drugi svetovni vojni ta odliv nam lahko ilustrira podatek, da je v zaselku Zapouden, kjer danes ni niti enega stalnega prebivalca več, še po drugi svetovni vojni in v petdesetih letih delovala šola. V Trenti sta tako delovali dve šoli poleg šole v Soči, v osemdesetih letih pa šole v dolini ni več, v vsej Trenti pa je le še okrog 10 otrok, ki se vsakodnevno vozijo v šolo v Bovec. Še hujše izseljevanje predvsem mladih ljudi (oz. mladih družin) iz doline se je do neke mere ustavilo ob odprtju obrata Iskre v Soči, kjer je zaposlenih okoli 30 domačinov. Počasen preobrat, ki ga lahko opazujemo od konca osemdesetih let dalje, pa obeta tudi usmeritev vedno večjega števila stalnih prebivalcev v turizem (oddajanje sob, odpiranje prostorov za "kampiranje" - šotorjenje, večja gostinska ponudba).

Odločitev vodstva Triglavskega narodnega parka o postavitvi Informativnega centra Triglavskega narodnega parka v Trento, do katere je prišlo leta 1989, je bila zato dolgoročnega pomena. Namen te odločitve namreč ni meril le na obnovitev stavbe Trentarskega muzeja za potrebe Informativnega centra, pač pa naj bi z vzpostavitvijo Centra in spremljevalnih dejavnosti, ki bi Center oživljale, vzpostavili ponovne možnosti za vsestranski razvoj doline. Center torej kot ponovna referenčna točka turistične ponudbe doline in iniciator revitalizacije doline. Pri tem pa ne gre le za ohranjevanje stalnih prebivalcev v dolini s ponudbo delovnih mest v turistični dejavnosti (ob samem centru in drugih naravnih in kulturnih možnostih, ki jih dolina lahko vključuje v turistično ponudbo) pač pa tudi za ohranjevanje kulturne krajine, kolikor je v Trenti še ohranjena. V sklop načrtovanja bodočnosti doline lahko uvrstimo tudi naslednji premislek: če namreč v dolini ne bo zadostnega števila prebivalcev in konec koncev zadostnega števila drobnice, ki zahteva tudi zadostno količino obdelovalnih, pašnih in senožetnih površin, se lahko dolina iz sedanje razmeroma kultivirane krajine ponovno zarase v divjino. Zaraščanje, ob površnem obisku doline pravzaprav nevidno, je namreč izredno hud in nezadržen proces, ki ga lahko zaustavi le človek.

Ohranjanje ravnovesja med kulturno in naravno krajino kot splošno načelo odnosa človek-narava in kot konkreten primer je torej rdeča nit celotne vsebine Informativnega centra Triglavskega narodnega parka, ki naj bi ob predstavitveni imel tudi vzgojno funkcijo. Stalna zbirka Trentarskega muzeja, ki jo pripravlja Goriški muzej in ji je namenjena mansarda Informativnega centra v prenovljeni nekdanji stavbi Trentarskega muzeja, se prostorsko in vsebinsko smiselno vključuje v celovito shemo Centra. V sami stavbi bo v pritličju javni program in projekcijsko-konferenčna dvorana, v nadstropju predstavitev območja Triglavskega parka kot celote s poudarkom na naravnih značilnostih in v mansardi primer Trente kot

konkreten primer razvoja neke doline in dolgoročnega vpliva človekove naselitve na naravno ravnovesje v določenem kraju. Vsebinsko se bo zbirka Trentarskega muzeja prilagajala konceptu Informativnega centra v poudarku na univerzalnem sporočilu naravnih parkov sploh: nekoč je bil človek dovolj šibak, da se je ravnovesje v naravi vzpostavljalo samo po sebi; danes je človeštvo dovolj močno, da lahko uniči naravo; zato je potrebno to ravnovesje zavestno iskati in vzpostavljati. Načini iskanja in vzpostavljanja so različni - splošni ekološki zaščitni zakoni, naravni parki kot posebna zaščitena območja, spodbujanje posebnih oblik gospodarstva (v primeru Trente npr. ovčjereje), uvajanje mehkega turizma. Poudarek pri tem je na zavestni odgovornosti posameznika in splošne družbeno-politične skupnosti. Naravni parki ravnovesje vzpostavljajo na širšem območnem nivoju "divjina - kulturna krajina - mesta", na mikronivoju pa mora takorekoč vsaka dolina ali vsak kraj iskati svoj način, iz katerega v končni posledici izhaja tudi identiteta kraja. Zbirka Trentarskega muzeja v mansardi Informativnega centra, ki jo zdaj postavljamo, nima torej le prezentacijskega namena razstave predmetov kulturne dediščine Trente ali raziskovalnega namena razkrivanja posameznih strukturnih oblik načina življenja, pač pa tudi vzgojno-pedagoški namen s katerim se poskuša vključevati v današnji družbeno-politični trenutek. Koliko nam bo to uspelo, pa je seveda še vprašanje.

Trentarska domačija v Zapodnu v Trenti (foto: S. Mihelič)

Prezentacijska komponenta same zbirke je jasna: odločili smo se, da bomo prikazali razvoj naselitve v dolini Trente, osnovne oblike gospodarskih dejavnosti, rekonstrukcijo bivalnih prostorov v hiši in na planini, rekonstrukcijo (s pomočjo lutk) življenja Trentarjev v času tradicionalne kulture 19. stoletja. Sem sodi tudi raziskava in prikaz posebne strukture življenja Trentarjev, povezane s celoletnim ciklusom ovčarskega leta, na katero je posebej opozoril recenzent scenarija stalne zbirke Naško Križnar in je bila kot njegov avtorski prispevek vključena v scenarij. Vzgojna komponenta pa je zasnovana kot sporočilna vrednost zbirke, ki se ji sama zbirka do neke mere prilagaja: npr. pri rekonstrukciji bivalnih prostorov, izpeljanih v prvi fazi postavitve smo želeli poleg prikaza originalnih ali rekonstruiranih elementov trentarske hiše in stanu na planini, obiskovalcu vzbuditi **občutek**, da je prestavljen v čas in prostor Trente 19. stoletja - to je tradicionalne kulture, ki je oblikovala identiteto Trente in se je v ostankih ohranila do današnjih dni. Ob rekonstrukciji notranjščine stanu pa je bilo potrebno zaradi prostorske stiske prezentacijo podrediti zahtevi po dodatnem, zaključnem prostoru, kjer bo kot zaključek zbirke prostor za oddih in sporočilo: preteklost je za nami, prihodnost pa je odvisna od nas - vsakega posebej. Seveda pa je prav vzgojna komponenta scenarija, ki vsebuje sporočilo o nujnosti zavedanja človekovega vpliva na naravo in njegove odgovornosti do okolja v katerem živi, najtežji del postavitve zbirke, ki zahteva maksimalno razumevanje med avtorjem scenarija, oblikovalcem in postavljalci razstave. Zdaj ob še nedokončani prvi fazi postavitve zbirke lahko le upamo, da bomo načrtovane želje lahko dovolj jasno izrazili.

SCENARIJ IN OBLIKOVANJE STALNE ZBIRKE

Scenarij same postavitve je v zasnovi kronološko zasnovan. Kronološka zasnova se mi namreč kaže, po naključnih pogovorih z obiskovalci muzeja, kot način predstavljanja, ki je obiskovalcu pravzaprav najbližje. Pri oblikovanju scenarija smo z oblikovalcem arh. Fedjo Klavora in sodelavci pri projektu ter recenzenti opravili številne pogovore in sam vsebinski scenarij in oblikovni izgled zbirke poskušali čim natančneje domisliti, k pogovorom pa smo pritegnili tudi domačine, da bi jih čimprej vključili v projekt muzejske postavitve in s tem v projekt Informativenga centra Triglavskega narodnega parka.

Light - motiv scenarija

Kulturno-zgodovinski in etnološki del naj bi bil predstavljen kot celota (v povezavi posameznih slik) z naslednjo vsebino - "light-motivom":

- v zeleno divjino Trente je prišel človek, naselil dolino, jo preobljubil in s svojim delovanjem skoraj devastiral, zdaj pa se preko zaščitnih zakonov poskuša vzpostaviti ponovno ravnovesje med človekom in naravo.

Vsebina in vizualna postavitvev

I.

V naravo triglavskega sveta se vključi človek : namen je prikazati vključenost tega delčka naše domovine v srednjeevropski prostor. Geografski prikaz s stilizirano

geografsko karto in zgodovinski prikaz z vsebino karte ter opisi: Bovško, kot del Tolminske, je bilo naseljeno že v prazgodovini. O trajnejši naselitvi Tolminske pa lahko govorimo od mlajše ali srednje bronaste dobe dalje. Ne vemo ali je že v teh časih stopila človeška noga tudi v dolino zgornje Soče in v Trento. Vendar je Bovško od tega časa gotovo stalno naseljeno, osnovo existenci človeka v teh krajih pa bolj kot karkoli drugega daje reja drobnice - ovac in koz. V iskanju življenskega prostora zase in za svojo živino pa je človek počasi prodiral v okolico in zavzemal divjino.

Muzejsko- vizualna predstavitev:

- avdio kulisa in uvodni tekst v predprostoru ob uvodni fotografiji Trente
- kartografsko prikazan srednjeevropski prostor in ponazoritev naselitve človeka na Tolminskem in Bovškem
- prikaz arheološkega materiala z Bovškega (risbe)
- ponazoritev Trente kot divjine (drevesna debla, temne sence...)
- fotokopije arhivskega gradiva o naselitvi Bovškega v 12. stoletju in prikaz možnosti, da so Trento prvi odkrili pastirji ob iskanju paše (z risbami)

II.

Le domnevamo lahko, da je bila Trenta znana bovškim pastirjem že v tem času. Gotovo pa je, da so se do 14. stoletja razvile v dolini zgornje Soče planine. Leta 1328 je namreč prvič omenjena planina Trebišna v Trenti, kot lastnina oglejskega patriarha. Vendar je bila vas Soča verjetno v tem času zadnji stalno naseljeni kraj ob toku reke Soče, kar lahko potrjuje ime vasi, saj so se po reki navadno imenovala skrajne vasi, bodisi najvišje ali najnižje ob reki.

Kot ne vemo, kdo in kdaj je prvi odkril dolino Trente, ne vemo, kdo je prvi odkril železovo rudo v Trenti. Mogoče pastirji ali lovci. Rude je bilo očitno dovolj, da so v dolino prišli prvi stalni prebivalci - rudarji, nabrani od vseh vetrov, ljudje, dovolj trdi, da so zmogli preživeti v kakršnihkoli razmerah, po nekaterih domnevah vojaški begunci in pobegli kaznjenci.

Rudarstvo je torej omogočilo existenco človeka v dolini. Kot vedno je torej človek lahko obstal le z izkoriščanjem naravnega bogastva. Tedaj ga je bilo še dovolj.

Muzejsko- vizualna predstavitev:

- ob rekonstrukciji oglarske kope ponazoriti koliko lesa je potrebno za določeno količino železa - na primeru trentarskega železnega zvona, ki naj bi, po izročilu, klical rudarje na delo, (ev. rekonstrukcija fužine - plavža)
 - v ozadju posnetki gozda, teksti in arhivsko gradivo,
 - ob oglarski kopi (ali plavžu) avdio kulisa :
1. pripoved o začetkih naselitve Trente
 2. pripoved Trentarja o žganju kope
 3. pripoved o porabi lesa za izdelavo železa (strokovna razlaga s poudarjeno ekološko noto).

(Po kasnejših pogovorih z arhitekti smo pustili vprašanje prikaza oglarske kope

nedorečeno, zaradi pomanjkanja prostora. Radi bi namreč prikazali rekonstrukcijo plavža v Trenti po arhivskem gradivu - skici trentarskega plavža in z avtentičnim materialom iz Trente).

III.

Železarstvo je determiniralo življenje v Trenti dobrih 200 let. V tem času so nastali pogoji za kasnejšo stalno naselitev. V začetku 18. stoletja je tedanji lastnik rudikov, grof. Attems poskušal povečati proizvodnjo železa. Da bi lahko nadzoroval delavce se je tudi sam naselil v Trenti, v glavni rudarski hiši, na mestu današnjega župnišča, dal je zgraditi vozno pot od Trente do Bovca in kapelico ali cerkvico Matere Božje Lavretanske. Na tem območju je bil center železarskih obratov, župnišče in bivališče rudarjev. S tem so bili vzpostavljeni osnovni pogoji, ki so kolonizacijskemu naselju omogočili razvoj v stalno naselje:

1. materialna eksistenca (rudarstvo in ovčjereja)
2. komunikacija (poti)
3. duhovno-socialna komponenta (cerkev)

Ljudje so v Trento prihajali od vsepovsod - mogoče celo iz italijanskega Trenta, po katerem naj bi Trenta dobila ime. Po ljudskem izročilu naj bi prišla družina Tožbar s Krasa, Kverhi iz Bohinja, Pretnarji iz Kranjske gore, Vertelji iz Koroškega ali Tirolskega, Berginci iz Breginja ...

Rudarji in drugi delavci so si postavljali svoje koče največ v Zapodnu, blizu izvira Soče in ob fužinah.

Rudnik je dokončno prenehal delovati leta 1778. Rudarji so se večinoma izselili, ostali pa so stalni prebivalci, osnova eksistence je postala ovčjereja ter tudi gozdarstvo.

Muzejsko - vizualna predstavitev:

- maketa doline Trente s prikazom, kje vse so bili rudniški jaški in od kje so Trentarji nosili rudo v obdelavo v fužine nasproti cerkvice,
- rekonstrukcija rudniških naprav v tedanjem času
- arhivski material poselitve Trente,
- ljudsko izročilo o izvoru priimkov v Trenti

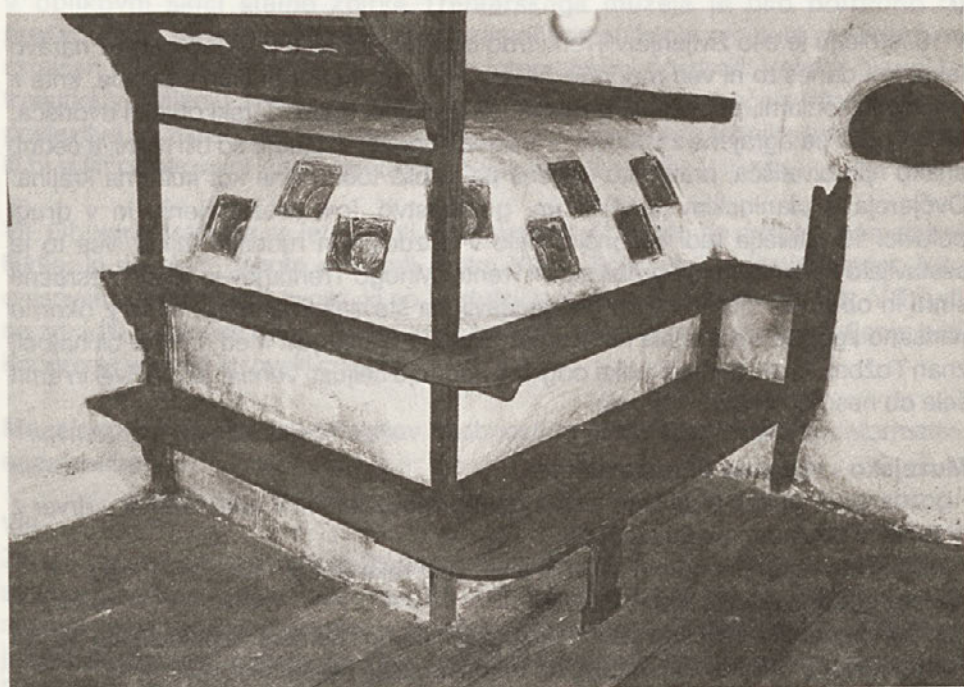
Če naj Trenta ostane demografsko in kulturno živa je potrebno enake pogoje zagotoviti tudi danes, seveda na višji stopnji standarda: 1. materialna eksistenca - dejavnosti, ki omogočajo obstanek kritične mase prebivalstva v demografsko ogroženem kraju in lahko vzdržujejo tudi še ohranjeno kulturno krajino; 2. komunikacije - ustrezna cestna in telefonska infrastruktura; 3. duhovno-socialna komponenta - možnosti srečevanja in medsebojne komunikacije v cerkvi, šoli, gostilni ali trgovini ter kulturne dejavnosti.

IV.

Ovčjereja v Trenti je temeljila na planinskem pašništvu. Večanje števila ljudi v Trenti je zahtevalo vedno več drobnice, le-ta pa vedno več pašnikov in senožeti. V Trenti se tako razvijejo številne planine in gorske senožeti, kjer so kosili oz. želi travo, da so lahko prerediti številno drobnico. Vsak pastir je imel s sabo sekirico s katero je stalno čistil in krčil pašnike in senožeti. Gozd je izginjal, Trenta pa je postajala

čedalje bolj skalnata pokrajina, v dolini pa je bila obdelana vsaka ped rodovitne zemlje.

Življenje pastirjev na visokogorskih pašnikih je bilo izredno asketsko. Ena izmed najstarejših oblik hrama je dvocelični prostor, predeljen s "stenico", ki loči sirarnico in "mužo", prostor za molžo. Ognjiščni zid je suhi zid, zgrajen iz masivnih, neobdelanih kamnov in naslonjen na steno, ostale stene so lesene iz grobo obdelanega lesa, lesena je konstrukcija ostrejša in strop nad "mužo", kjer je "jahčer", z lesom obit prostor s pogradi za pastirje, dostop na jahčer je po improvizirani lestvi. Tla v

Rekonstrukcija peči v izbi v trentarski muzejski zbirki (foto: S. Mihelič)

sirarnici so iz zbite zemlje. V steni je majhno okno. Nad sirarnico ni stropa, med sirarnico in "mužo" pa lesena "stenica" nadomešča mizo - na njej namreč jedo pastirji stoje iz skupne skledе, vsak s svojo leseno žlico. V sirarnici je bakren kotel na kolovratu nad ognjiščem. Oprema je lesena, večinoma improvizirana: lesene klopi, "mužniki" - molzni stolčki, "ležaunce"...

Pred hramom so bile "salarje" - leseni žlebovi za sol.

Muzejsko - vizualna predstavitev:

- rekonstrukcija planinskega hrama s salarji, vso opremo in lutkami pasirjev, ovac
- katastrske karte planin iz 19. stoletja, barvni prikaz razmerja med nerodovitim svetom, gozdom in izkrčenim svetom, planinami in senožetmi, navedba števila

- drobnice, ki jo je bilo treba prerediti, fotografije črede s pastirjem,
- arhivsko gradivo in tekstualno prikazana ovčjereja v Trenti
- z avdiovizualno metodo predstaviti ovčjerejo - film N. Križnarja o sirjenju na planini Za skalo, posnetki življenja na planini danes, fotografije iz predvojnega obdobja
- pripoved Trentarja o življenju na planini nekoč in danes
- prikaz kozlovke z zvočno kuliso klicanja koz ter za prikaz košnje na visokogorskih pašnikih in spravila sena)

(Na predlog Naška Križnarja je bila kot njegov avtorski prispevek v scenarij vključena zamisel o prikazu ovčarskega leta in življenjskega cikla trentarskih "kozarjev" v krogu "dolina- prestaja-planina".)

V.

V 19. stoletju je bilo življenje v Trenti trdo in težko, a tudi lepo, povezano z naravo tako, kot danes to ni več mogoče. Hiše so bile večinoma pritlične, zidane, krite z lesenimi skodlami, pobeljene, prav tako pripadajoči gospodarski objekti dvorišča, njive in poti pa ograjene z značilnimi lesenimi ograjami. Ljudje so bili revni, a čedni, enako njih bivališča, prav tako urejena pa je bila tudi dolina kot kulturna krajina. Ovčjereja s planinskim pašništvom, gozdarstvo, lov, krošnjarjenje in v drugi polovici 19. stoletja tudi sezonsko delo v gozdovih in rudnikih tujine, vse to je sestavljalo način življenja prebivalcev Trente. Mnogo Trentarjev je umrlo nesrečne smrti in ob poteh po Trenti so bila postavljena številna znamenja, ki so z okorno narisano zgodbo opozarjala na nesrečne usode Trentarjev. Med njimi je bil najbolj znan Tožbar, ki mu je medvedka odgrizla spodnjo čeljust, vendar je preživel in umrl šele ob nesreči pri delu v gozdu.

Muzejsko - vizualna predstavitev:

- gozdarstvo: prikaz plavljenja lesa z drvni, zagozdenimi v reki, Trentar - drvar z drvarskim cepinom, posnetki Soče
 - zvočna kulisa: pripoved o plavljenju lesa, šum reke Soče, - Trentar - lovec
 - prikaz zgodbe o Tožbarju (z lutkami)
 - po poti ograjeni z značilno trentarsko ograjo, mimo znamenj, ki prikazujejo usodo Trentarjev, gre obiskovalec naprej do rekonstrukcije trentarske hiše.
- (ob straneh: fotografski material iz albuma Bois de Chesna, druge fotografije iz tega časa ter kot primerjava fotografije iz arhiva SEM)

VI.

V 19. stoletju se je dokončno izoblikovala razvita trentarska domačija. Stanovanjsko poslopje je večinoma dvocelična ali trocelična hiša, ki obsega črno kuhinjo, kjer je že dvignjeno ognjišče, izbo s pečjo in v primeru tricelične hiše še kamro. Trentarji so vso notranjo opremo doma izdelali sami, izba pa je bila predvsem pozimi središče družinskega življenja. Vsaka hiša je imela vse najpotrebnejše rokodelsko orodje za obdelavo lesa, Trentarji pa so poleg opreme doma, izdelovali tudi vso ostalo drobno opremo: lesene sklede, okrogle "bule", žlice, "kempače", "kuošpe"... Trentarke pa so predle, pletle in šivale volnena oblačila in copate - "žoke".

Muzejsko - vizualna predstavitev:

- rekonstrukcija trentarske domačije: kuhinja z ognjiščem in Trentarko, izba s pečjo in prikazom dejavnosti, ki so se v hiši odvijale: obdelava lesa, preja, otroci na peči, stari oče s pipo "čedro" pripoveduje trentarske pravljice,
- avdio kulisa: pravljice in pripovedi, zgodbe iz življenja Trentarjev, lovske zgodbe,
- avdiovizualna kulisa - striženje ovac, delo na njivi, izdelava posameznih izdelkov: cokle, kambe, "žoke", "bule"...
- ob straneh še dodatno gradivo: arhitekturna podoba doline in kulturna krajina kamor se vključujejo stare in prenovljene hiše, gospodarska poslopja, planine
- razvoj notranjščine hiše
- drugo etnološko gradivo

V oblikovni skici stalne zbirke Trentarskega muzeja je bilo potrebno tu predstavljene slike scenarija VII. do XI. zaradi pomanjkanja prostora reducirati na skrajšan prikaz z arhivskim gradivom in fotografskimi posnetki. Vendar bi tudi te trenutke v življenju Trente želeli prikazati. Če to ne bo mogoče v okviru stalne postavitve pa z priložnostnimi razstavami ali z avdiovizualno tehniko krajših oddaj, ki bi si jih obiskovalci lahko ogledali v projekcijski dvorani.

VII. Ob koncu stoletja se je v Trenti razvil turizem. V Trento so prihajali pomembni ljudje, ki so njene lepote odkrivali svetu: Kugy, Bois de Chesne, Klement Jug, opisovali so jo tudi duhovniki, ki so tu službovali: Abram, Gregorčič, Črv. V Trenti so zgradili planinske kočice, Trentarji pa zaslužili dodatek za skromno življenje tudi kot gorski vodniki in lovski čuvaji..

Muzejsko - vizualna predstavitev osebnosti je predvidena v galeriji Informativnega centra.

VIII.
Zaradi preobljudenosti in težkih pogojev preživetja se je izseljevanje ob koncu stoletja povečalo. Ljudje hodijo na delo kot gozdarji in rudarji v tujino. V začetku 20. stoletja so se začeli zaposlovati v rudniku svinca v Rablju. Izseljevanje iz doline se je nadaljevalo med obema vojnoma pod Italijo ter po drugi svetovni vojni. Do začetka 20. stoletja je bila Trenta povezana s svetom samo s pešpotmi. Šele 1906 so zgradili cesto do Bovca, leta 1916 pa cesto čez Vršič, po kateri se je pripeljal avstroogrski prestolonaslednik Karel.

Muzejsko -vizualna predstavitev:

- prikaz izseljevanja Trentarjev, s kartografskim prikazom, pismi kot avdio kulisa pa tudi pripoved starejših Trentarjev o izseljevanju in pripovedi izseljencev.

IX.
Med prvo svetovno vojno je bila dolina zaledje za bovški odsek fronte, zlasti v vasi Soča so bili zgrajeni številni vojaški zaledni objekti.

Muzejsko - vizualna predstavitev:

- Trenta med prvo vojno in po njej - prikaz gradnje ceste, fotografije civilnih in

vojaških objektov,
(po predlogu arhitekta tudi lutke italijanskega in avstrijskega vojaka)

X.

V času med obema vojnama je dolina vojaško strateško pomembna kot mejno področje in Italijani zgradijo vrsto vojašnic in vojaških utrdb v dolini. V tem času se v dolini dalje razvija planinski turizem, zraste nekaj gostišč in hotelov. Ljudje se fašističnemu terorju upirajo z organiziranjem ilegalnih srečanj, prenosom slovenske literature in z drugimi oblikami upora italijanski oblasti.

Med drugo svetovno vojno, predvsem po kapitulaciji Italije je v Trenti in Soči osvobojeno ozemlje, tu je bila vrsta zalednih vojaških in civilnih služb, predvsem delavnice, organizirali so šolske in kulturno-prosvetne tečaje, sestanke. Slikar Tone Kralj je v tem času poslikal cerkvi v Trenti in Soči.

Muzejsko - vizualna predstavitev:

- rekonstrukcija ilegalnega srečanja antifašistov v gozdu
- rekonstrukcija partizanske šole
- prikaz ustvarjalnosti Toneta Kralja

(ob idejni zasnovi postavitve se za rekonstrukcije nismo odločili, ta čas pa bi lahko prikazali z arhivskim gradivom)

XI.

Po drugi svetovni vojni se je položaj Trente in prebivalcev doline hitro poslabšal. Zaradi uničevanja narave so leta 1952 prepovedali pašo koz. V šestdesetih letih se je začel pospešeno razvijati turizem, tako individualni, ki so ga uvajali lastniki počitniških hišic, kot masovni, ki ga je predstavljal sindikalni turizem. Vendar se prebivalci niso usmerili v turizem. Izseljevanje, povezano z zaposlitvijo se je nadaljevalo, v Trenti pa so ostali le starejši ljudje.

Danes je narava zaščitena in rešena, brez človeka pa se lahko hitro pogrezne v divjino. Kako vzpostaviti ravnovesje?

Muzejsko-vizualna predstavitev:

- statistični in fotografski prikaz propada po drugi svetovni vojni
- prihodnost z vprašajem : po predlogu arhitekta naj bi to prikazali v porušeni hiši v kateri stoji starka, vendar menim, da bi bilo ustrezneje prikazati današnjo moderno opremljeno trentarsko kuhinjo s staro v pričakovanju, saj Trenta ni v brezupnem stanju pač pa v fazi prehoda na boljše - če?!

PRISTOP K POSTAVITVI ZBIRKE:

Zelo pogosto lahko še tako dobra ideja zvedeni zaradi slabe postavitve ali tehnične izvedbe postavitve. Izbira izvajalcev je mogoče še pomembnejša kot izbira oblikovalca razstave. Zato sem pri izbiri izvajalca vztrajala pri tem, da izberemo kompleksno izvajalsko ekipo (ki bo lahko medsebojno usklajeno postavljala posamezne faze in elemente postavitve) ter, da je za izbiro izvajalca ključnega pomena medsebojno razumevanje avtorja razstave in izvajalcev, saj avtor pogosto

ve, kaj bi želel povedati, ne ve pa, kako je to mogoče tehnično izvesti. Izbor izvajalcev postavitve ni bil lahek. Po posredovanju arh. Marjana Lobode smo posredovali našo ponudbo ekipi scenografa arh. Duška Milavca, ki je kot filmski in gledališki scenograf najbolje razumel, kaj želim s svojim videnjem postavitve zbirke doseči.

V sklopu postavitve je bila v prvi fazi izvedena groba razdelitev prostora ter postavitev ambienta "trentarske hiše" s črno kuhinjo in izbo ter planine oz. "pastirskega stanu".

Pristop k sami postavitvi je potekal v štirih fazah:

1. Spoznavanje terena: skupaj z izvajalci smo prehodili dolino Trente; poiskali smo še ohranjene značilne trentarske hiše in iskali ohranjene značilnosti notranjščine (izgled črne kuhinje, višina stropa v izbi, originalne peči s pečnicami in "kukom", lesenim ogrodjem peči, podnice, zidne omarice...), zaznavali smo zaraščanje pašnih in senožetnih travnikov v dolini, poslušali pripoved našega vodnika Ludvika, paznika, "rangerja" Triglavskega narodnega parka za območje Soče, kje in kako so nekoč kosili, na območjih, zdaj zaraslih s smrekami, bili smo z njim v prestaji "mejni (= majhni) bajti", kjer nam je pokazal s suhim zidom "kašto" podprte terase za "čompe" - krompir, kjer se zdaj nekdanje njivice komaj še zasluti, nam na še ohranjenem ognjišču zakuril ogenj in postregel z domačim žganjem, "šnopcem". Pogovarjali smo se o možnosti prenosa posameznih elementov hišne opreme, saj naj bi v muzeju predstavili čimveč originalnih predmetov, tudi notranje opreme in čimmanj rekonstrukcij. Obiskali smo planini Za Skalo in Trebiščino, in se ob ogledu razpadajočega stanu na Trebiščini odločali o kasnejšem prenosu notranje opreme pastirskega stanu v muzej.

2. Ogled Bavarskega naravnega parka in institucij, ki v parku delujejo (informativnega centra, kulturno-zgodovinskega muzeja in lovsko-ribiškega muzeja ter skanska muzeja na prostem) sem opravila prvič z oblikovalcem in drugimi sodelavci pri projektu Informativni center v Trenti, drugič pa z izvajalci, da bi se lahko ob konkretnih primerih pogovorili o idejah in rešitvah, ki bi jih pri izvedbi postavitve lahko uporabili.

3. Pri sami postavitvi so sodelovali zidarji - za pozidavo sten s siporeksom, mizarji za potrebna mizarjska dela pri stavbnem pohištvi ter pri rekonstrukcijskih posegih npr.: opravljena je bila rekonstrukcija lesenega ogrodja peči, saj originalnih kosov ni bilo mogoče dobiti. Vendar pa so bili npr. pri rekonstrukciji "črne kuhinje" uporabljeni originalni stropni trami, ki jih je bilo potrebno prenesti in prepeljati čez strugo Soče iz podirajoče se hiše na levem bregu Soče. Elemente notranje opreme pastirskega stanu pa so fantje iz ekipe na ramah prinesli s planine Trebiščine, za kar se jim na tem mestu še posebej zahvaljujem, saj je bil to fizično najtežji del postavitve. Patinerji iz ekipe pa so ob koncu z barvnimi odtenki poskušali doseči čimbolj avtentičen videz objektov, ki pa ga bo potrebno dopolniti še s svetlobnimi efekti.

4. Kot četrta faza je bil predviden obisk domačinov, kot neke vrste preverba, ali smo z našo rekonstrukcijo uspeli zadeti tisti neopredeljivi občutek spomina na obdobje, ki so ga poznali v svoji mladosti. Odgovor na vprašanje "ali je bilo tako?", ki smo jim

ga zastavili, je bil zadovoljiv.

Ne glede na strokovno kritiko, ki se je tudi sama zavedam, da je avtentičnost predstavitve v nekaj primerih podrejena muzejskim zahtevam (npr. predtje stene v izbi zaradi prehoda obiskovalcev v drugo steno, postavitev zidu, ki povezuje trentarski hiši, umik stene sirarne, da bi pridobili zaključni prostor, pred izhodom iz zbirke), pa je bil s tem delčkom postavitve zbirke dosežen namen, da bi obiskovalec muzeja le-tega dojel kot pomagalo, kjer se lahko tudi preko vizualno-čutne zaznave zasluti čas, ki ga muzej v tem primeru želi prezentirati. Ta del naloge bodoče zbirke Trentarskega muzeja v Informativnem centru Triglavskega narodnega parka je torej v prvi fazi uspešno opravljen. V nadaljevanju dela pa nas čaka še najtežji del, ki ga bo potrebno ob finančni in strokovni pomoči reševati v naslednjih dveh do treh letih.

O PRODAJI IN IZVOZU PREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE

povzetek posvetovanja v Brežicah

Povzetek

Dvaindvajsetega aprila 1992 je Posavski muzej Brežice na pobudo kustodinje Ivane Počkar in v sodelovanju s Slovenskim etnološkim društvom pripravil pogovor o prodaji in izvažanju premične kulturne dediščine s podnaslovom O varuhu spomenikov ali o psu čuvaju, ki sme lajati. Pogovor je vodil Marko Terseglav. Povzetek je zapis problemov, podatkov in predlogov, ki so bili izpostavljeni na posvetu. Navedeni so brez posameznih omemb govornikov, saj si misli ne nasprotujejo in se delno prekrivajo.

Abstract

Initiated by curator Ivanka Počkar and with the collaboration of Slovensko etnološko društvo (Slovene Ethnological Society), Posavski muzej Brežice (posavski Museum, Brežice) organized a discussion about the sale and the export of movable cultural heritage subtitled "About the guardian of monuments, or About the watchdog that isn't allowed to bark". It took place on April 22, 1992, and was conducted by Marko Terseglav. The present summary is the summing up of different problems, data and suggestions from this discussion. Since these reflections do not contradict each other and are, at least partly, similar, they are cited without any mentions of their authors.

PREDSTAVLJENI PROBLEMI:

1. V Sloveniji je vse več nekontroliranega in brezobzirnega nabiranja ter kupovanja starih predmetov in množično izvažanje premične kulturne dediščine na tuje zgolj v trgovske namene. Preprodajalci premične dediščine veliko predmetov, na primer kose pohištva, prepeljejo čez mejo razstavljene pod oznako 'star les'.
2. Zakonodaja, ki govori o varovanju, odkupovanju, prodaji in izvozu premične kulturne dediščine je preohlapna in neprimerna. Natančno bi morali definirati kaj je kulturna premična dediščina nacionalnega pomena, ki bi zajemala vsa področja od etnologije, arheologije, zgodovine do umetnostne zgodovine. Najtežje je vrednotiti etnološko dediščino, ki je najbolj nezaščitena in izpostavljena ropanju. Izdelati bi morali jasne kriterije, kaj se sme izvoziti in kaj ne. Sedanji zakon tudi ne dovoljuje muzejem, da bi varovali stavbe in predmete v zapuščenih primorskih vaseh, kjer so lastniki v tujini ali pa se zanje ne ve.
3. Veča se število ne dovolj strokovno utemeljenih izvoznih mnenj in dovoljenj. Znani so primeri, ko pooblaščen osebe izdajo izvozna mnenja in dovoljenja s tem pa izrabijo svoj položaj v lastno korist oziroma sprejmejo denarne podkupnine ali predmetna darila.
4. Priča smo nevednosti carinske službe o predpisih, ki varujejo premično kulturno dediščino in njihovem nepoznavanju predmetov. Na izvoznih dovoljenjih so opisi

Posvetovanje o prodaji in izvozu premične kulturne dediščine v Brežicah 22. 4. 1992 (foto: J. Vrtačnik-Lorber)

predmetov pre malo natančni in specifični, zato zlahka prihaja do zamenjav predmetov. Problematičnih izvoznih dovoljenj občinski organi ne pošiljajo v vednost za to pristojnim ustanovam.

5. Prekupčevalci so si razdelili slovensko ozemlje na rajone in bolje obvladajo teren kot muzealci in drugi strokovnjaki. Zelo težko je nadzorovati in usmerjati nakupovanje dediščine na terenu, ker muzealci preslabo poznajo teren.

6. V zadnjem letu se v Sloveniji pojavlja veliko predmetov iz drugih obubožanih vzhodnih držav. Slovenija je za tovrstne predmete tranzitna država kakor tudi tržišče.

7. Ob koncu 70 - tih let so se v Sloveniji pojavile kraje sakralnih predmetov iz podružničnih cerkva, predvsem baročnih kipov in baročnih slikarj.

8. Pereč problem so skrivna arheološka izkopavanja in ilegalni izvoz izkopanin.

9. Muzeji nimajo dovolj denarja in prostora, da bi zaplenjene predmete odkupili.

10. Pregled nad velikim številom zasebnih trgovin s starinami je nemogoč. Trgovce bi morali spodbuditi, da bi shranjevali podatke o prodanih predmetih, zasebne zbiralce pa povabiti k sodelovanju z muzejskimi strokovnjaki.

11. Muzealci bi se morali skupno spoprijeti z globalnimi problemi, ne pa da dela vsak na svojem vrtilčku.

PREDLOGI ZA REŠEVANJE PROBLEMOV:

1. Zakonsko je potrebno urediti odkupovanje predmetov na terenu s strani pooblaščenih oseb in prepovedati tujim državljanom, da lahko kupujejo predmete na terenu. Trgovci bi morali voditi registre predmetov z naslovom dobavitelja oziroma njegovem izvoru, opisom, fotografijo in ceno. Trgovci in trgovine s starinami bi morale imeti licenco za opravljanje te dejavnosti.

2. Nujna je poostreitev zakonov glede masovnega izvažanja premične dediščine. Stroka mora napraviti kriterije, kaj se lahko izvažja in kaj ne. Če nekaj ni za izvoz, bi bilo potrebno napisati strokovno utemeljitev zakaj ne, občinski organ pa bi na podlagi tega izdal odločbo o prepovedi. Izvozna dovoljenja lahko izdajo samo pooblaščen strokovnjaki. K soglasju za izvoz predmeta bi mora biti priložena ustrezna dokumentacija o predmetu.

3. Poostriti je potrebno zakonske predpise in kazni za kršitelje pravil.

4. Strokovnjaki s področja varovanja premične kulturne dediščine bi morali organizirati stalen sistem informiranja vseh pristojnih. Policiji in carinski službi bi morali predstaviti problem na seminarjih za carinike in policaje ter objaviti strokovna mnenja v njihovih internih glasilih. Z odpravo meja v Evropi bodo predmeti veliko bolj nenadzorovano potovali, zato je pomembno osvestiti ljudi in v njih vzbuditi čut nacionalnega ponosa in identitete.

5. Na najvabljujejših področjih bi morali ustanoviti delavnice s trgovino - starinarno, ki bi sprejemala črvice in razpadle predmete pridobljene na terenu, jih popravila, kupovali pa naj bi jih pretežno Slovenci. Z zakonom bi lahko preusmerili prekupčevalce, ki bi zaradi premajhnega zaslужka prenehali s trgovanjem ali pa bi predmete prinašali v te delavnice in tako postali posredniki delavnic.

6. Nujno je vodenje registra premične kulturne dediščine. Določiti je potrebno, kako dokumentirati predmete na terenu in v trgovinah. Vsak predmet bi moral imeti svojo kartico, blagovno oznako ali certifikat z osnovnimi podatki o nahajališču, lastniku, ceni in ali ga je moč izvoziti v tujino.

7. Strokovnjakom s področja varovanja premične dediščine na terenu so lahko v veliko pomoč krajevni učitelji in duhovniki, ki dodobra poznajo domači kraj in prihajajo v tesne stike z domačini.

8. Prostorske probleme za shranjevanje zaplenjenih predmetov na carini bi lahko rešili v dogovoru s Turistično zvezo ali posameznimi lastniki gostiln in trgovin. Zaplenjene predmete bi zainteresirani lahko vzeli v najem s pogodbo za daljši čas. Tako bi predmete videlo več ljudi, v zameno pa bi zasebniki financirali restavriranje predmetov in bi poskrbeli za primerno varovanje.

9. Slovenija mora ustanoviti interventni sklad za nujne odkupe, da bi tako prehitela tuje zbiralce.

10. Ljudem moramo pokazati in svetovati, kako živeti in ohranjati dediščino v njenem naravnem okolju in v sodobnem svetu.

11. Muzeji bi si morali prizadevati, da se tudi zasebne zbirke vključijo v muzejsko dejavnost. ne smemo pozabiti, da je veliko muzejskih zbirk nastalo prav po zaslugi zasebnih zbiralcev. Muzeji bi morali sodelovati s trgovci s starinami, saj bi jim le ti lahko pomagali pri nakupu predmetov za dopolnjevanje muzejskih zbirk.

12. Omenjena problematika je obravnavana v Uradnem listu SFRJ 50/73 in 1/81.

ZAKLJUČEK

Nujna je enotnost muzealcev glede globalnih odločitev - čim manj vrtičkarstva in ograjevanja. Zavedati se je treba, da strožji zakoni prinesejo še višje cene na črnem trgu. Osnovna vzroka za nastajajoče probleme pri prodaji premične kulturne dediščine sta dva; prvi je strast zbiralcev in ljubiteljev starin in drugi neizmerna želja prekupčevalcev in trgovcev s starinami po čim večjem zaslužku, ne glede na sredstva in škodo, ki jo s tem napravijo.

Obstajajo trije glavni sklopi rešitev; Prvi je dobro poznati teren in čim več biti na terenu, drugi sprejeti primerno zakonsko ureditev in tretji vplivati na moralne norme ljudi z informiranjem in ozaveščanjem.

Dediščina je ena sama in je enovit pojav. Ni dobro strogo ločevati med premično in nepremično dediščino. Vedeti je treba, da samo predmeti, ki ostanejo v svojem življenjskem okolju ohranijo pravo pripoved, zato je pomembno lokalno ohranjanje kulturne dediščine. Predmeti iztrgani iz konteksta imajo le še tržno vrednost. Naučiti se moramo živeti s podedovanim izročilom. Stopimo ven iz muzeja in tesnih depojev, pojdimo na teren, ker se nam bo drugače zgodilo, da bomo ostali brez terena.

Uredili in zapisali: Jana Tomažič in Marta Timer

NA LOVU ZA SPOMINOM

MOJCA RAMŠAK

Povzetek

Na Mladinskem raziskovalnem taboru Šmartno na Pohorju sem se julija 1993 s še štirimi dijaki¹ lotila raziskovanja življenjske zgodbe. Glavni pripovedovalec je bil mežnar² na Tinju. Namen raziskovanja življenjske zgodbe ni bil zbiranje biografskih podatkov izbrane osebe, ampak sem hotela dijakom predstaviti metodologijo tovrstnega raziskovanja in jih po sledi pripovedovanja pripeljati do razumevanja pripovedovalčevega odnosa do družbene skupine in okolja, v katerem je odraščal.

Ob tem smo se neogibno srečevali z razmerjem med življenjsko zgodbo in zgodovino pripovedovalčevega življenja, torej z razmerjem med delom in celoto ter z našim subjektivnim doživljanjem ob pripovedi. Pripovedovalec neposplošen in oseben odnos nam je predstavljal duh časa, o katerem smo spraševali.

Rezultat našega dela predstavljata dva nivoja:

- opazovanje konkretnega in dejstva dobljena na podlagi intervjujev in pogovorov³;
- konstruiranje strukture modela in eksperimentiranje z modelom oz. opazovanje, kako sprememba enega od elementov v modelu vpliva na njegovo celotno strukturo.

V nadaljevanju teksta predstavljam del svojega razmišljanja ob izbrani tematiki in metodologiji same raziskave.

Hunting for memory

Abstract

In the course of the Šmartno na Pohorju Summer camp in 1993, four high-school students and me researched life stories. Our main informant was the sexton of Tinje. The goal of our research of life stories was not to obtain information about a given person, but to become familiar with the methodology of this kind of research, and by following the trail of the narrative to attain understanding of the narrator's relationship toward a certain social group and the environment in which he grew up.

During this process it was inevitable to come into contact with the relationships between his life story and the history of the narrator's life, that is the relationship between a part and the whole, and with our subjective understanding of this narrative. The ungeneralized and personal relationship of the narrator represented the spirit of the period in which we were interested.

The result of our work is evident on two levels:

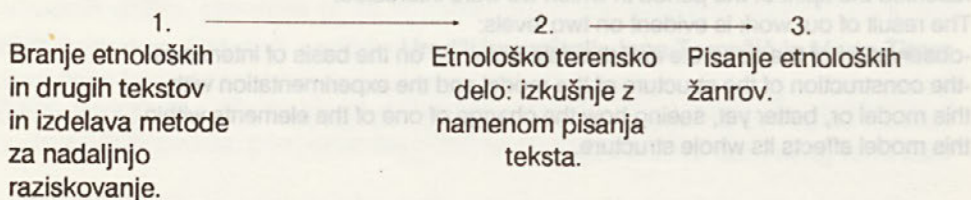
- observation of the concrete and the data obtained on the basis of interviews
- the construction of the structure of the model and the experimentation with this model or, better yet, seeing how the change of one of the elements within this model affects its whole structure.

Že nekaj časa si postavljam vprašanje metodološke narave: kako daleč lahko in smem brskati po nekem življenju kot etnologinja in prodirati do najbolj osebnih doživljanj, ko pa vem, da naj bi se vsaka izkušnja na terenu, dopolnjena s poprejšnjim branjem etnoloških tekstov in izdelavo metode raziskovanja, končala s pisanjem in po možnosti z objavo v enem od etnoloških žanrov. Če zaenkrat pustim ob strani vprašanje kako pisati, pa moram vendarle vedeti, kje naj postavim mejo med objavljivim in tistim, kar je pripovedovalcu morebiti "ušlo" z jezika, ni pa za vsaka ušesa, četudi pove nekaj ali mnogo o določenem načinu življenja, ki uokvirja samo etnologijo.

Ena od takih občutljivih tem so vsekakor življenjske zgodbe, ki lahko služijo kot vir za preučevanje neke izbrane teme, na primer otroštva, tako kot pri Alenki Puhar v Prvotnem besedilu življenja. Puharjevo je zanimala psihozgodovina otroštva v 19. stoletju in uporabljala je življenjepise že umrlih ljudi. Kako pa etnologi ravnamo v primeru, če pripovedovalci še živijo? Sama imam kar nekaj pomislekov glede tega, kaj lahko objavim, četudi se pripovedovalec strinja s tem, da se njegova življenjska zgodba v celoti objavi in četudi dovoli, da se ga citira z imenom in priimkom. Vprašanje kako in kaj napisati v življenjski zgodbi, pa že implicira naslednje: kako sploh pisati etnologijo in zakaj? Odgovora morata biti podana istočasno.

Vsak tekst - pa naj bo etnološki ali ne - piše avtor, torej nekdo, ki poskuša glede na svoje sposobnosti vsrkati svetovni zakaj in kako pisati. S spraševanjem samega sebe kako pisati, avtor zmeraj odkriva odprto vprašanje: kakšen je svet in kako se nam kaže?

Če tu postavljam vprašanje **kako pisati etnologijo**, se ne sprašujem po stilu, ampak po tem, kako nekdo odkriva svet. Nevarnost, skrita v vprašanju, je v tem, da lahko vidim etnologijo kot vedo z literarnim nagnjenjem, kar sproži tveganje esteticizma. To pa lahko povzroči izkrivljenost kriterijev, ki jih kot etnolog hočem ovrednotiti. Etnologija mora biti branje, ki je še kaj več kot literarni užitek. To ne pomeni, da je etnologija povratek k empirizmu, pač pa mora etnologovo delo postati okvir empiričnim dejstvom in hkrati sočna definicija določenega načina življenja. Pisanje je del tega logičnega zaporedja (branje, terensko delo, pisanje), dilema torej ni literarna.

Ker etnolog ni samo zapisovalec na terenu, ampak tudi avtor teksta, mora biti avtorstvo s skrbjo aplicirano od pripovedovanja, ki je etnologu največkrat

najpomembnejši vir, do prepričljive etnologije.

Zaradi narave same stroke pa se mi zdi, da avtorstvo v etnologiji prinaša tudi problem med rekonstrukcijo dejanskega in konstrukcijo tistega, kar se v času raziskave plete po etnologovi glavi. Tega dejavnika ne moremo izključiti iz etnološke pisne produkcije. Prihodnost etnologije vidim tudi v soočenju glavnih življenjskih "strasti" ljudi v določenem času, prostoru in družbenem okolju, s tistim bistvenim, ki je v nas. Zmeraj znova se vračam na tisto točko v razmerju konstrukcija - rekonstrukcija, ki se že dotika filozofske discipline hermenevtike in kjer se sprašujem, kako sem sposobna brati signale, ki jih dobivam od pripovedovalca, ko pa naju loči različnost družbenih sredin iz katerih izhajava, časovna razdalja in nenazadnje položaj enega in drugega med samim intervjujem. Kljub tem različnim kulturnim kodam pa etnologi kot raziskovalci nikakor ne ostajamo zunaj "objekta" preučevanja, saj na terenu odkrivamo določene fenomene o drugih in jih sortiramo glede na pripovedovalčevo starost, spol, položaj v družbi in glede na izkušnje nas samih, ki smo dobili "vpogled" v neko drugo osebo in njeno življenje. Na nek način smo obsojeni, da gledamo predstavo glede na svojo epistemološko izbiro in lastno razdaljo do predmeta raziskave. Pa smo pri človeku, neizključljivem elementu raziskave, namreč pri nas samih. Če sem prej omenila razpetost med rekonstrukcijo in konstrukcijo, naj sedaj k temu dodam še razmerje med opazovanjem oz. vidnim, in znanstvenostjo oz. preverljivostjo. Vsekakor se iz teh razmerij da razbrati pričakovanja etnologov, ki nujno vplivajo na rezultat intervjuja oz. na izbiro vprašanj, ki poudarjajo tisto, kar nas osebno tudi najbolj tangira.

Kar se tiče znanstvenosti in preverljivosti pa je znano, da kvalitativnega intervjuja ni mogoče ponoviti, saj ima v samem svojem poteku poseben pomen - med pogovorom se namreč vzpostavi večje ali manjše zaupanje. Kvalitativne raziskave v etnologiji temeljijo na srečnem dejstvu, da so ljudje pripravljeni govoriti o svojem življenju ne samo v družini in med prijatelji, pač pa tudi s tujci, ki se poklicno ukvarjajo z raziskovanjem načina življenja.

Uspešne kvalitativne raziskave povezujejo opazovalca (sprashevalca) in opazovanega (sprashevanega). Etnologi v času intervjuja na nek način "najamemo" sogovornika in z njim vzpostavimo tak odnos, ki je relativno kratek in emocionalno največkrat nima nikakršnih posledic za obe strani, kljub temu pa temelji na zaupanju.

Realnost se etnologom pojavlja skozi terensko delo, svojo končno podobo pa dobi v tekstu. Pisanje lahko postane del našega ustroja in pa dejanje etnološkega razumevanja. Včasih se mi zdi, da je težko prenesti življenje ljudi ali pa samo nekatere njihove izkušnje v tekst, iz tega pa izhaja tudi moralna, politična in celo epistemološka vprašljivost. Čemu torej nadaljevati, **zakaj pisati etnologijo**, se večkrat vprašam. Ali res zgolj zaradi spoznanja samega sebe in zato, da bi potrdili identiteto, ki smo jo pridobili v času študija, ter zato, da bi prispevali k razvoju znanja nasploh ali pa morda obstaja še kak drug razlog?

Ko pred pisanjem teksta razbremenjujem svoje misli, se zmeraj vračam k drugi stopnji raziskovanja, k terenskemu delu. Če si samo priključem v spomin, s kakšno negotovostjo prvič stopim v hišo, kljub številnim že opravljenim terenom in sprašujem ljudi kdo so, zakaj so počeli in mislili to in to in ne raje kaj drugega, in tudi samo sebe, kaj smem ali moram reči in kdo sem navsezadnje jaz, me nekaj opozarja, da teren ni in ne sme biti samo lov za zbiranjem podatkov in odkrivanjem nekih polpreteklih znanj, verovanj in spominov, ampak da daje etnologom tudi odsev njihovih pričakovanj, znanja in osebnih miselnih tvorb. S tem seveda ne sugeriram, da terenci postanemo nekakšni amaterski psihoanalitiki, ki bi brkljali po bolj ali manj zaprašenih podstrešjih človeških duš, ampak da - če smo dovolj občutljivi - glede na povratni tok v medčloveški komunikaciji, poskušamo disciplinirati pero in dodati tekstu tudi naš glas in - zakaj pa ne - čustvene reakcije. Prepričana sem, da tudi to da pravo težo tistemu zakaj, saj če je etnologija res komparativna veda, mora primerjati ne samo časovno, prostorsko in glede na družbeno okolje, pač pa tudi glede na naše notranje okolje, oz. tiste s kulturo pogojene vzorce, ki jih nosimo v sebi. Prava mera avtorjevega glasu pod dovolj strogim očesom samokritike etnologiji že ne more škoditi, vzpostavi pa lahko tisto relacijo med raziskovalčevo terensko "avanturo" in bralcem, ki daje tekstu berljivost.

To "razkrivanje" avtorja teksta za marsikoga pomeni določeno tveganje, saj gre za razdaljo med količino zbranih informacij in dokončno avtoritativno prezentacijo rezultata, ki ga predstavlja tekst sam. Toda o tveganju razmišljajo tisti, ki "razkrivanje" razumejo kot "prekrivanje" ali - kako paranoično - "prikrivanje", pri tem pa pozabljajo, da dejstva in ugotovitve pač nimajo samostojne eksistence, da ne bivajo same po sebi, ampak so zmeraj v nekem odnosu s tistim, ki odkriva.

Odgovor na vprašanje zakaj pisati etnologijo, torej obkroža človeka. Pišemo zato, da bi s poznavanjem preteklosti bolje doumeli sedanost, in zato, da bi v drugih ljudeh ujeli refleksijo samega sebe.

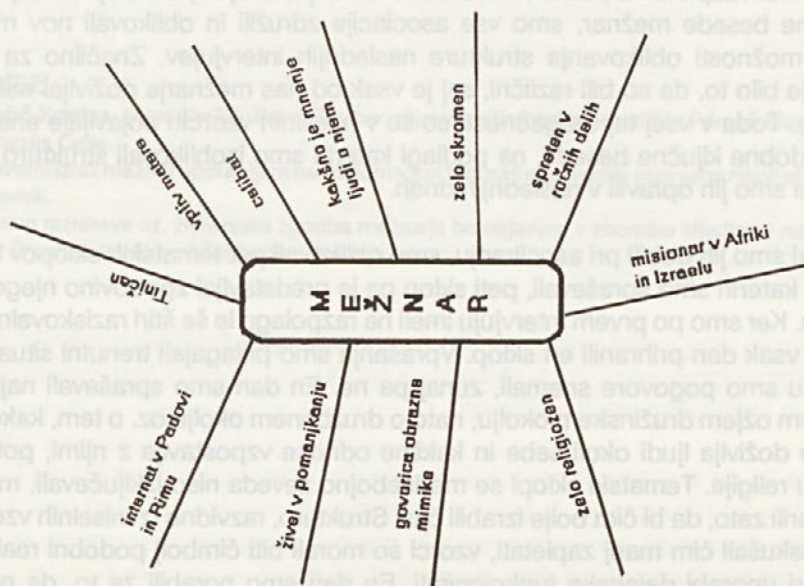
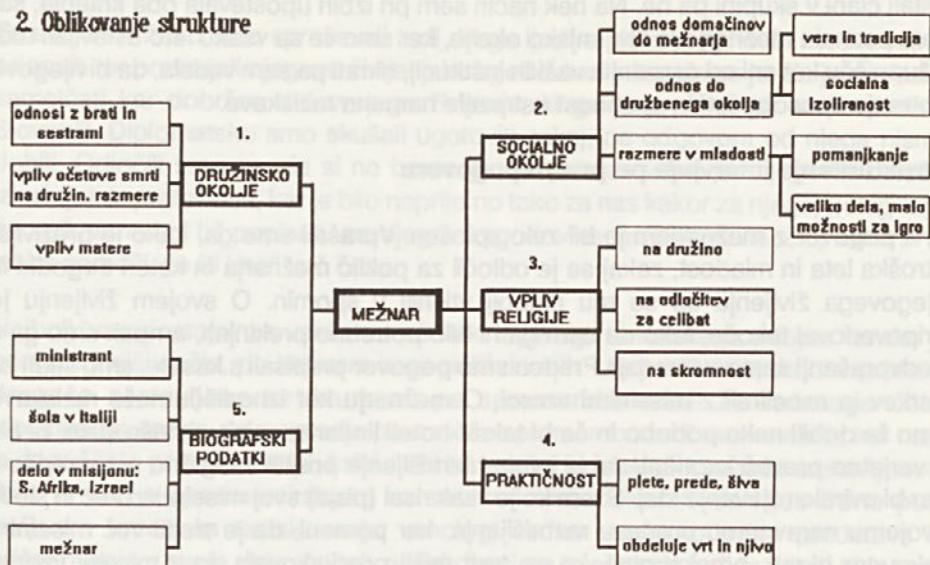
METODOLOGIJA RAZISKOVANJA NA PRIMERU ŽIVLJENJSKE ZGODBE MEŽNARJA

Izbira pripovedovalca

Pri preučevanju življenjske zgodbe je pravilna izbira sogovornika pomemben člen pri metodologiji raziskave. Pripovedovalec, katerega življenjska zgodba naj naj bi služila kot vzorec za način življenja v določenem času, prostoru in družbenem okolju, ne sme preveč štrleti iz povprečja ali biti pod njim. Pri izbiri mora etnolog upoštevati tako družbeni položaj in vlogo sogovornika v neki socialni mreži, kot njegovo znanje in sposobnosti.

Pripovedovalca lahko izberemo na dva načina. Po prvem se že vnaprej odločimo, kakšen položaj, pripadnost določeni skupini, znanje, izkušnost in sposobnosti naj ima potencialni sogovornik. Ker pa so ti kriteriji zavestno omejeni, največkrat

2. Oblikovanje strukture

uporabljam drugi način, pri katerem najprej naredimo sondažno raziskavo na terenu in potem na podlagi dobljenih podatkov izberemo primerne kandidata. V tem primeru dimenzije sposobnosti in pripadnosti determiniramo šele po začetku raziskovanja. Vrsto reprezentativnih sogovornikov identificiramo s prvim načinom, dokončna izbira pa je odvisna od drugega, saj se šele po vzpostavitvi odnosa, ki temelji na zaupanju, lahko lažje odločimo.

V našem primeru sem mežnarja poznala le jaz s prejšnjih raziskovalnih taborov, ostali člani v skupini pa ne. Na nek način sem pri izbiri upoštevala oba kriterija, saj sem poznala mežnarjevo življenjsko okolje, ker smo se se vsako leto ustavljali tudi v župnišču kot eni od osrednjih vaških inštitucij, hkrati pa sem vedela, da bi njegove notranje sposobnosti in osebnost ustrezale namenu raziskave.

Strukturiranje intervjuja po prvem pogovoru

Prvi pogovor z mežnarjem je bil zelo splošen. Vprašali smo ga, kako je preživel otroška leta in mladost, zakaj se je odločil za poklic mežnarja in kateri dogodki iz njegovega življenja so se mu najbolj vtisnili v spomin. O svojem življenju je pripovedoval tekoče, tako da nam ga ni bilo potrebno prekinjati, ampak smo ga s podvprašanji samo usmerjali. Preden smo pogovor prepisali s kasete, smo sedli za cerkev in asociirali z miselnimi vzorci. O mežnarju kot izhodišču naše raziskave smo že dobili neko podobo in če bi takrat hoteli linearno zapisati naše vtise, bi bili ti verjetno preveč kaotični, saj bi svoje razmišljanje prisilili v logično razporeditev, kar bi oviralo rojevanje idej. S tem ko je vsak risal (pisal) svoj miselni vzorec in sledil svojemu naravnemu procesu razmišljanja, kar pomeni, da je sledil več miselnim tokovom hkrati, preskakoval, ko so tudi misli preskakovale, in v miselni vzorec kamorkoli dodajal nove informacije, smo se izognili cenzuri možganov, ki nastane pri linearnem zapisu. Po desetih minutah asociiranja, torej zapisovanja na veje okoli središčne besede mežnar, smo vse asociacije združili in oblikovali nov miselni vzorec možnosti oblikovanja strukture naslednjih intervjujev. Značilno za naše vzorce je bilo to, da so bili različni, saj je vsak od nas mežnarja doživel nekoliko drugače. Toda v vsej tej drugačnosti so se v miselnih vzorcih pojavljale enake ali zelo podobne ključne besede, na podlagi katerih smo izoblikovali strukturo intervjujev, ki smo jih opravili v naslednjih dneh.

Iz idej, ki smo jih dobili pri asociiranju, smo oblikovali pet tematskih sklopov in štiri teme, o katerih smo spraševali, peti sklop pa je predstavljal zgodovino njegovega življenja. Ker smo po prvem intervjuju imeli na razpolago le še štiri raziskovalne dni, smo za vsak dan prihranili en sklop. Vprašanja smo prilagajali trenutni situaciji. V župnišču smo pogovore snemali, zunaj pa ne. En dan smo spraševali največ o njegovem ožjem družinskem okolju, nato o družbenem okolju oz. o tem, kako je in kako še doživlja ljudi okoli sebe in kakšne odnose vzpostavlja z njimi, potem o pomenu religije. Tematski sklopi se medsebojno seveda niso izključevali, mi smo jih ustvarili zato, da bi čim bolj izrabili čas. Strukturo, razvidno iz miselnih vzorcev, smo poskušali čim manj zapletati, vzorci so morali biti čimbolj podobni realnosti, da bi pri uporabi dejansko funkcionirali. En dan smo porabili za to, da nam je prikazal in razložil celoten postopek česanja ovčjega runa in predenja volnene niti, kar sicer ni sodilo v koncept življenjske zgodbe, toda s tem ko smo ga opazovali pri delu in poslušali, smo mu naredili veliko veselje, hkrati pa se nam je razkril še na drugem nivoju, pri samem delu. Vse dni je namreč poudarjal, kako "so oni morali fejest delat, drugi otroci pa so lahko noreli zunaj". Po njegovem načinu pripovedovanja - ob že sicer zelo močni govorici obrazne mimike, in skopih kretnjah, pa smo lahko ob živahnejših gestah sklepali, da se mu to zdi krivično in

da je on zato nekaj več kot drugi, ker je moral "veliko pretrpeti".

Za svojo kontrolo smo spraševali tudi druge ljudi o njem in njihovih medsebojnih odnosih ter preverjali njegovo življenjsko zgodovino. Izkazalo se je, da je poskušal zamolčati kar dobršen del svojega življenja, ki ga je preživel po samostanih v Sloveniji. Diplomatsko smo skušali ugotoviti zakaj, pa odgovora od njega nismo dobili. Odločili smo se, da si ne bomo jemali pravice vrtati po njegovih bolečih izkušnjah iz preteklosti, ker je bilo neprijetno tako za nas kakor za njega, poleg tega pa naš namen ni bil popisati vse njegove zgodovine, ampak se naučiti, kako bi to lahko naredili, če bi imeli več časa.

Najbolj "verodostojni" so vsekakor podatki iz petega tematskega sklopa, vendar je pomembnejši način, po katerem smo prišli do njih. Ugotovili smo, da bi v primeru drugače zastavljene strukture ali pa spremembe sredi že začetega dela, modifikacija enega dela ogrožja povzročila spremembo tudi vseh ostalih, kar nam je dopuščalo predvidevanje, kakšen bi bil končni izdelek pri drugače zastavljenem delu. S tem eksperimentiranjem na strukturi smo dokazali, da kljub trdno postavljenim kriterijem raziskovanja, etnologi vedno vnašamo svoje predstave in pričakovanja v svoje delo, od teh pričakovanj pa je odvisen tudi rezultat, ki je torej odsev naših notranjih stanj, načina razmišljanja, sposobnosti komuniciranja in še česa.

OPOMBE

1. Kovačič Kristina, Ivana Krešič, Petra Cvelbar, dijakinje Gimnazije Šentvid in Primož Stergar, dijak Gimnazije Celje.
2. Pogovorni izraz mežnar uporabljam namenoma, ker tudi naš sogovornik sam sebe nikoli ni imenoval cerkovnik.
3. Prvi nivo raziskave oz. življenjska zgodba mežnarja bo objavljen v zborniku Mladinski raziskovalni tabor Šmartno 93, ki bo izšel junija prihodnje leto.

PRIPRAVE ZA ETNOLOŠKI MLADINSKI RAZISKOVALNI TABOR V ŠENTJANŽU IN BILČOVSU NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM

Ob spoznavnem srečanju z udeleženkami mladinskega etnološkega tabora v Ljubljani¹ se je hkrati ponudila priložnost že za prvi pogovor o etnološkem raziskovanju šeg in ljudskega verovanja. Iz pogovora je bilo mogoče zaznati dve tendenci znotraj njihovega odnosa do ljudskega verovanja, ki sta obenem predstavljali izhodišči njihovega zanimanja za raziskovalno temo z naslovom Šege in verovanja ob rojstvu. Okvir, ki določa njihov odnos do ljudskega verovanja, vsebinsko skleneta termina praznoverje - zanimivost, eksotika, časovno pa nekoč - danes.

Presenetljivo je, da se je tudi v etnološki stroki za ta del kulturne dediščine ustalila raba izraza "praznoverje", kar pomeni "prazno vero; torej vero brez vsebine"² in je njegova raba v strokovni etnološki literaturi neustrezna in neupravičena do njenih nosilcev, ki so v središču zanimanja etnoloških raziskav. V marsikaterem etnološkem delu - predvsem v krajevnih monografijah in topografijah - naletimo na nepravilen pristop etnologov k raziskovanju šeg in verovanja ter na rabo neustreznih terminov, s katerimi označujejo ljudsko verovanje, npr. vraževerje, praznoverje, babjevernost. Vzroke tovrstnega pristopa k raziskovanju je treba iskati v odnosu etnologov do ljudskega verovanja. Vzrok je en sam. Etnologi vidimo svojo nalogo v študiju tega, kar je 'drugačno' od nas samih. V vaški skupnosti iščemo poteze primitivnosti, ko opazujemo praznovanja, raziskujemo ljudsko verovanje itd. in s tem, seveda navidezno spoštovanjem do 'drugih', odklanjamo opazovanja samega sebe kot objekta kulture. Toda, ali ni naravnost presenetljivo dejstvo, da je ravno med 'nami' zelo popularna astrologija in vedeževanje vseh vrst, ki sta najstarejši obliki "praznoverja"?

Kaj ni morda med 'nami' razširjeno, da se neznani osebi predstavimo tudi s svojim zodiakalnim znamenjem? Torej moramo poteze t.i. primitivnosti vedno iskati najprej v sebi, da bi jih lahko videli pri 'drugih'.

Glede na to, da je slovenska etnološka veda do nedavnega opredeljevala kot svoj predmet t.i. ljudsko kulturo, tj. kulturo kmečkega prebivalstva, je tudi izraz ljudsko verovanje označeval zgolj "verovanja in spremljajoče šege in navade, ki so jih etnologi odkrivali v tradicionalnih, tj. kmečkih okoljih"³.

Pri raziskovanju ljudskega verovanja je torej še vedno prisotna etnološka pozitivistična metoda (odsotnost vzročno - posledičnega načina razmišljanja), ki se ohranja kot rezultat nezmožnosti kvalitativnega preskoka uveljavljenega stereotipnega mišljenja o ljudskem verovanju, predvsem pa o njegovih nosilcih, ki ga lahko shematično prikažem: praznoveren / neizobražen / vas / ženske. Odtod tudi sinonimi, ki jih uporabljamo v vsakdanjem govoru: babjeveren = neumen itd. Pri

tem pa se raziskovalci najraje sklicujemo npr. na Frazerja, ki pravi, da je "religija izgubila svoj pomen, ko jo je kot stopnjo človeške misli nadomestila znanost"⁴, kar ustreza znanstveni - racionalistični misli, našemu odnosu do raziskovane 'drugačnosti', pozabljamo pa, da mitska zavest tvori tudi 'naš' kulturni spomin, kulturno identiteto in kulturno dediščino. Mitska zavest je položila temelje našemu kulturnemu bivanju in si s tem ustvarila pogoje svoje eksistence.

Seveda 'mi' ne verjamemo 'več' v coprnice, to je stvar starih ženic pa tudi moških do prve svetovne vojne⁵, pač pa verjamemo v zle in dobre sile, duhove mrtvih, slabo in dobro energijo, pomoč iščemo pri radiestezistih, bioenergetikih, vedeževalcih in astrologih. Vse te ljudi kot coprnico ali vrača določajo posebne lastnosti, zaradi katerih jim zaupamo in se k njim zatekamo po pomoč. To pa je področje, kjer moramo odkrivati šege in navade, vezane na verovanje sodobnega časa.

Tovrstno razmišljanje in spoznanje me je spodbudilo k temeljitim pripravam za mladinski etnološki tabor. Svojo pripravo sem razdelila na tri sklope, ki sem jih poimenovala takole:

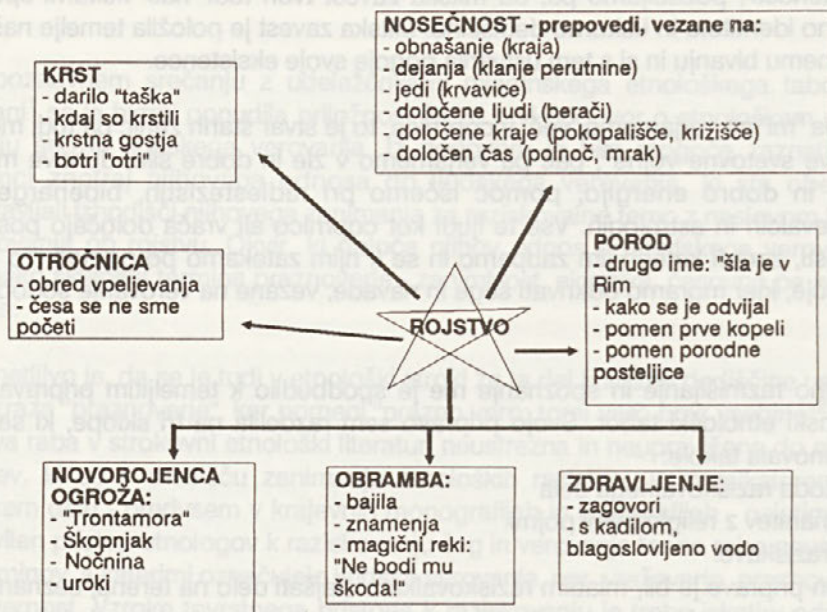
1. metoda raziskovalnega dela
2. seznanitev z religioznimi pojmi
3. cilj raziskave.

Namen priprave je bil, mladim raziskovalkam olajšati delo na terenu, seznanitev z religioznimi pojmi kot so: magija, tabu, sveto, numinozno, obred, razložiti, da šege vezane na ljudsko verovanje niso imune na civilizacijske spremembe. Kljub temu, da se šege, vezane na transcendenco, nahajajo na področju Svetega, niso izključene iz posvetnega. Ravno nasprotno; prehod Svetega v sfero posvetnega je nujen, saj ima le tedaj smisel. Tu pa se ne more ogniti vplivu ostalih področij civilizacije, v okviru katerega šega živi, se spreminja in tudi odmre. Vse, kar se dogaja v politiki, znanosti, umetnosti, filozofiji, navadah, vpliva na način, kako ljudje doživljajo in izražajo svoj odnos do Svetega.

Zato je bil cilj raziskave iskanje vzročno - posledičnih zvez med civilizacijskimi spremembami kot determinantami referenčnega okvirja človeškega bivanja in spreminjajoči se namembnosti šeg, ki izražajo človekov odnos do nadnaravnega, do sočloveka in do izjemnih dogodkov v njegovem življenju.

Ker je med etnologi ustaljena navada, da pri oblikovanju programa raziskave izhajajo iz vprašalnic pa so se mi zdele le-te preveč nepregledna za mlade raziskovalke. Pravzaprav si nisem predstavljala, na kakšen način naj jim naše raziskovalno izhodišče - vprašalnice - posredujem. Poleg tega jim je bila tema neznana in jo je bilo treba najprej razložiti. Rešitev sem videla v skupnem risanju miselnega vzorca s spremljajočo razlago raziskovalne teme. Izhodišče njihovega raziskovalnega dela so bila vprašanja, razdeljena na naslednje sklope: nosečnost, porod, novorojenec, otročnica, krst (povzete po vprašalnicah). Omenjene sklope smo shematizirale v miselni vzorec - naše osnovno vodilo pri delu⁶. Takšna grafična

ponazoritev vprašanj jim je temu približala. S tem smo se izognile neprijetnemu brskanju po listih, ki otežuje pogovor nam in informatorjem.

Miselni vzorec št. 1

Delo je potekalo v obliki intervjujev. Iz njihovega poročila za zbornik je razvidno, da so delno dosegle cilj raziskave, saj so v uvodu svojega poročila opozorile na stopnjo ohranjenosti ljudskega verovanja in šeg, na časovno opredelitev in na vzroke spreminjanja namembnosti in odmiranja šeg, vezanih na ljudsko verovanje.

S pomočjo miselnega vzorca so osvojile naslednje religiozne pojme: tabu, magija, obred, numinozno in sveto, kar se kaže v uporabi le-teh v njihovem poročilu za zbornik.

Za konec še naslednja ugotovitev: časa (5 dni oz. 10 raziskovalnih ur) je bilo vsekakor premalo, da bi uresničile vse predvidene raziskovalne cilje.

Da jim raziskovanje ne bi izzvenelo preveč 'znanstveno' sem za popestritev raziskovalne teme vključila spoznavanje bajeslovnih bitij in bajk, ki so vezane na šege ob rojstvu. Prepletanje zanimivega z znanstvenim se je izkazalo za izredno plodno; še več, za mlade raziskovalce nujno potrebno. Tako sem jih seznanila z religioznimi pojmi na primeru bajeslovnih bitij, za kater vemo, da so numinozna, sveta in tabu, da z njihovo pomočjo izvajamo magične obrede in smo skupaj z njimi povezani v kozmični krogotok življenja in smrti.⁷

Opombe:

1. Udeleženke etnološkega tabora: Ana Duša, Tanja Rojc, Petra Schellander in Danica Reichman.
2. D. Linder, Praznoverje, str.12.
3. M. Kerševan, Religija in slovenska kultura, str.14.
4. J. G. Frazer, Zlatna Grana.
5. Fanči Šarf, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, 20. stoletje, Občina Gornja Radgona, str.96.
6. Miselni vzorec št.1.
7. Grafična ponazoritev kozmičnega krogotoka življenja in smrti.

Literatura:

- D. Linder, Praznoverje, Celovec 1991
ETSEO. 36. Šege, 37. Verovanje. Vprašalnice 9, Ljubljana 1978
J. G. Frazer, Zlatna grana 1, Beograd 1977
M. Kerševan, Religija in slovenska kultura, Ljubljana 1989
N. Kuret, O šegi in njeni spremenljivosti, v Pogledi na etnologijo, Ljubljana 1978

Kozmični krogotok življenja in smrti

ŠTUDENSKI RAZISKOVALNI TABOR- ŠENTRUPERT 1993

Od 9. do 23. julija 1993 je v Šentrupertu na Dolenjskem, letos že četrtič zapored, potekal raziskovalni tabor, ki pa je bil drugi etnološki študentski raziskovalni tabor. Pri organizaciji so sodelovali Center za izobraževanje in kulturo občine Trebnje, ki

je prispeval denarna sredstva za izvedbo tabora, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto in Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete.

V primerjavi z lanskim letom je bilo število udeležencev, in s tem tudi število raziskovalnih področij, manjše. Lani je teme predlagal organizator, tokrat pa smo si jih izbrali sami, po lastni presoji in interesu, ali pa nadaljevali z lanskoletnimi. Tako smo se letos ukvarjali z zdravilstvom, praznoverjem, porokami, nevestino balo, vinogradništvom in gostilnami, društvu med obema vojnama, socialno strukturo prebivalcev Šentruperta in snemanjem intervjujev z video kamero. Namen snemanja z video kamero je bil prikaz razlik med starim jedrom in novim delom kraja.

Za nekaj dni so se nam priključili tudi umetnostni zgodovinarji Zavoda za naravno in kulturno dediščino Novo mesto, ki pripravljajo umetnostno zgodovinsko topografijo trebelske fare.

Veliko etnoloških tem je še vedno neraziskanih, saj so Mirensko dolino zadnjič sistematično obdelali člani Orlove skupine leta 1961. Od takrat je to območje bela lisa v slovenski etnologiji. Zaradi geografske odmaknjenosti in zaprtosti Mirenske doline so se še po drugi svetovni vojni v vsakdanjem življenju ohranili pomembnejši elementi materialne pa tudi duhovne kulture. Šentrupertčani skrbijo za ohranitev svoje duhovne in materialne kulture. Imajo dve večji zbirki predmetov, eno v šentrupertski osnovni šoli (kmečko orodje in posodje) in drugo, ki je bila odprta lani, v gradu na Veseli gori. Še marsikaj pa bi se našlo na kmečkih podstrešjih ali mestnih stanovanjih in vikendih sorodnikov in prijateljev. Letos pa so 26. avgusta organizirali Kmečki praznik, kjer so prikazali kmečka opravila in nekatere že pozabljene šege.

Raziskovalni tabori so pomembno dopolnilo k študiju in stroki. Tako lahko študentje izpopolnjujemo metodiko in metode etnološkega raziskovalnega dela: tehniko intervjuja, usmerjanje pogovora v zeleno smer ter vztrajnosti pri delu in prilagajanju novemu okolju. Za marsikaterega študenta etnologije je to prvo delo na terenu. Ena od prednosti, ki jo ima delo v okviru tabora v primerjavi z individualnim terenskim delom, je, da organizator že vnaprej obvesti krajane o našem prihodu, jih seznanj z načinom dela in jih hkrati povabi k sodelovanju. Prednost tega tabora je, da je bil namenjen le študentom, ne pa tudi srednješolcem. Mentorstvo je namreč lahko ovira za individualno raziskovalno delo in delo na terenu.

Terensko delo je bilo razdeljeno na zbiranje in urejanje gradiva. Metode dela, ki smo jih uporabljali na terenu pri zbiranju gradiva, so bile: narativni intervju, usmerjeni neformalni pogovor in neposredno opazovanje z udeležbo. Poleg že uveljavljene fotografije je imel pomembnejšo vlogo tudi video. Kabinetno delo pa je obsegalo urejanje zbranega gradiva (terenskih zapiskov, fotografskega materiala, župnijskih knjig - krstna in poročna knjiga, Status animarum) ter preverjanje in dopolnjevanje podatkov. Pravi utrip pa je taboru dalo skupinsko delo - izmenjava izkušenj, mnenj in pogledov na določena področja dela.

Zadnji dan smo svoje devetdnevno delo predstavili z razstavo. Razstavljene so bile fotografije, posnete v času tabora, preslikave starih fotografij, predmeti, zbrani na terenu (zelišča, orodje, laneno platno, prevleke za blazine, slike in celo stari prapor gasilskega društva), in kratki opisi dela posameznih skupin. Ogledati si je bilo mogoče desetminutni video o lanskem taboru in letošnje intervjuje s Šentrupertčani. S postavitvijo razstave smo se domačinom želeli zahvaliti za sodelovanje in jim predstaviti svoje delo, saj je bilo o rezultatih raziskovanja še prezgodaj govoriti.

Letos sva se tabora v Šentrupertu udeležili že drugič. Razlog temu je bil izredno zanimiv teren za raziskovalno delo in odprtost ter pripravljenost domačinov za sodelovanje.

Rezultati našega letošnjega in lanskoletnega dela bodo objavljeni v dvojni številki zbornika, ki bo izšel konec leta 1993.

Maruška Markovčič
Damjana Žbontar

MLADINSKA RAZISKOVALNA DELAVNICA V ROŽU NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM

Zveza prijateljev mladine Slovenije, Ljubljana center in Slovenska prosvetna zveza iz Celovcu sta letos julija organizirali petdnevno etnološko raziskovalno delavnico v Št. Janžu in Bilčovsu v Rožu na avstrijskem Koroškem. Devetindvajset osnovnošolcev iz Slovenije in Avstrije, starih od 13 do 15 let, je pod skupnim naslovom "Vsakdanja kultura v Št. Janžu in Bilčovsu nekoč in danes" raziskovalo sedem tematskih sklopov: Želodec Št. Janža, Bivalno kulturo, Od ovce do volnene niti, Šege ob poljskih delih, Šege in običaji ob rojstvu, Otroške igre in vzgoja otrok in Iz starih družinskih albumov. Mentorstvo posameznih skupin smo prevzele študentke etnologije, diplomirane etnologinje in učiteljice zgodovine. Za koordinacijo dela sta skrbela domačina, v Št. Janžu Ivana Weiss, v Bilčovsu pa Rupert Gasser, ki sta nam pomagala predvsem pri navezavi stikov z domačini. Strokovno pokroviteljstvo projekta pa so organizatorji poverili Etnološkemu oddelku Filozofske fakultete v Ljubljani s prof. dr. Janezom Bogatajem na čelu, ki je tudi pomagal pri pripravih.

Skupine so si delo razdelile in skupaj raziskale duhovno, materialno in socialno kulturo omenjenih krajev. V vsaki skupini so bili poleg učencev iz Slovenije tudi predstavniki slovenske manjšine, ki so osnovnošolcem iz Slovenije omogočili bivanje v njihovih družinah. Na ta način so se mladi iz Slovenije lahko še bolje seznanili z življenjem v vaseh in navezali prijateljske stike z domačini.

Mentorji in učenci iz Slovenije smo se srečali že v Ljubljani pred odhodom na teren in se porazdelili v skupine. Prvi dan po prihodu v Šentjanž smo mentorji učencem podrobneje razložili potek in namen dela in pričeli z delom na terenu, ki je trajalo pet dni. Poleg slikovnega gradiva in ustnih virov, so nekatere skupine uspele zbrati tudi predmete materialne kulture, ki so jih z ostalimi izsledki zadnji dan predstavile domačinom, staršem i drugim udeležencem zaključka delavnice.

*Skupina "Družinski albumi" v sobi bilčovskega prosvetnega društva Bilka
(foto:M. Simončič)*

Središče našega dela je bila stara šola v Št. Janžu, ki se počasi spreminja v nov kulturni in komunikacijski center v Rožu. Poleg najrazličnejših tečajev, otroških kolonij, seminarjev, družabnih srečanj, je tu našla svoj prostor tudi bogata etnološka zbirka predmetov, ki os še v preteklem stoletju imeli pomembno uporabno vrednost. Slovenska prosvetna zveza iz Celovca in šentjaško prosvetno društvo nameravata, v sodelovanju s študenti etnologije, pod strokovnim vodstvom prof. dr. Janeza Bogataja, omenjeno zbirko spremeniti v muzej. Vendar ne v 'mrtev' muzej, temveč v muzej, v katerega bo mogoče vključiti najrazličnejše tečaje in kulturne večere. Eden izmed ciljev etnološke delavnice v Šentjanžu in Bilčovsu je bil zbrati čimveč podatkov o predmetih vključenih v to zbirko.

Občasno smo se udeleženci delavnice srečevali v šoli v Šentjanžu. Za sprotno

urejanje podatkov pa je skupinam, ki smo raziskovale v Bilčovsu, odstopilo svoje društvene prostore bilčovsko prosvetno društvo.

Poleg dela so organizatorji poskrbeli tudi za razvedrilo. Organizirali so izlet na slovensko planinsko kočo na Bleščeči planini, kopanje in kar nekaj prijetnih večerov, kjer smo se udeleženci delavnice srečali tudi v prostem času z domačini.

Zadnji dan smo udeleženci delavnice na zaključni prireditvi pred staro šolo v Št. Janžu domačinom, staršem in drugim udeležencem delavnice na kratko predstavili svoje delo. Pripravili smo tudi razstavo, v katero smo vključili nekatere eksponate iz šentjanške etnološke zbirke, plakate in kratka poročila o izsledkih svojega dela. V bližnji prihodnosti pa bo izšla tudi knjiga z vzporednim slovensko-nemškim besedilom, ki bo vključevala prispevke vseh delovnih skupin etnološke delavnice.

Polona Sketelj

"VSAKDANJA KULTURA V ŠENTJANŽU IN BILČOVSU NEKOČ IN DANES"

Etnološka raziskovalna delavnica v Rožu na Koroškem

Uvod

Etnološka raziskovalna delavnica z naslovom "Vsakdanja kultura v Šentjanžu nekoč in danes" je le ena od dejavnosti v programu "stare šole" v Šentjanžu v Rožu na Koroškem. Slovenska prosvetna zveza iz Celovca je leta 1992 posloplje odkupila z namenom, da le-to postane kulturno-komunikacijski center in znanstveno-raziskovalno središče. V njem je že sedaj poleg prostorov za družabna srečanja domačinov tudi manjša dvorana, v prvem nadstropju je 100m² razstavnih prostorov, podstrešje pa bodo preuredili v večjo dvorano. Že do sedaj so si vaščani lahko ogledali različne glasbene, lutkarske in gledališke prireditve.

Posledica sodelovanja Slovenske prosvetne zveze z Univerzo v Celovcu bo organiziranje tečajev in seminarjev muzejske pedagogike. Namen sodelovanja z Oddelkom za etnologijo in kulturno antropologijo Univerze v Ljubljani je postavitve etnološke tematske razstave o prehrabeni kulturi Rožanov. Program tematske muzejske prezentacije je izdelala skupina študentov četrtega letnika etnologije pri prof.dr. Janezu Bogataju v okviru predmeta etnološka muzeologija. Odločili so se za kontekstualno, komunikacijsko usmerjeno razstavo, ki bo z izbranimi predmeti prikazala zgodovino v prostoru in času ter osvetlila, pojasnila in konkretizirala preteklost. Ob sami razstavi se predvidevajo različne dejavnosti za otroke in odrasle. Gre za zbirko številnih predmetov, ki jih Slovenska prosvetna zveza ni

uspela spraviti v Koroški deželni muzej in ki je nastajala v zbiralnih akcijah v petdesetih letih, med njimi pa je tudi nekaj predmetov, ki so jih posamezniki podarili Slovenski prosvetni zvezi v Celovcu.

Raziskovalna etnološka delavnica, o kateri želimo spregovoriti na tem mestu pa je nastala kot posledica sodelovanja Slovenske prosvetne zveze iz Celovca, ki jo zastopa dr. Janko Malle, Zveze prijateljev mladine Ljubljana-Center, ki jo predstavlja gospa Romana Savnik in Univerze v Ljubljani, preko katere je prof.dr. Janez Bogataj nudil strokovno vodstvo omenjeni raziskovalni delavnici.

Delavnice, ki je bila v času od 18. do 24. julija 1993, se je udeležilo 19 osnovnošolcev iz Ljubljane in 14 gimnazijcev iz Šentjanža in Bilčovsa (na Koroškem so otroci našega petega razreda osnovne šole že gimnazijci). Delavnica je torej potekala v dveh pretežno slovenskih vaseh, v Šentjanžu so delale in bile nastanjene tri skupine, v Bilčovsu pa štiri. Otroci so prenočevali in se hranili v družinah svojih koroških sovrstnikov, s katerimi so bili tudi 'delovno' povezani v skupinah. Vse to je gotovo pripomoglo, da je bilo tako za starše kot za otroke in domačine druženje bolj prijetno in hkrati tudi obvezujoče.

Od sedmih mentoric so bile tri študentke etnologije, dve diplomirani etnologinji in dve učiteljici zgodovine. Za koordinacijo dela je skrbela tako gospa Romana Savnikova iz Ljubljane, kot domačina Ivana Weiss v Šentjanžu in Rupert Gasser v Bilčovsu. Predvsem so omenjeni poskrbeli za nepredvidene zaplete, za vnaprejšnje dogovarjanje z informatorji in tudi za prosti čas mentorjev.

Dopoldanski in zgodnji popoldanski čas je bil namenjen zbiranju podatkov pri informatorjih, čas pred večerjo pa zapisovanju na novo pridobljenih informacij. Eden od popoldnevov je bil namenjen skupnemu izletu na goro, imenovano Bleščeča, zadnje dopoldne, ko je po tednu dežja posijalo sonce, pa so se otroci odšli kopat v bližnje jezero. Večere in prosti čas so preživljali s sovrstniki v njihovih družinah.

Na sobotno popoldne zadnjega dne se je res dalo kaj videti in slišati. Vsaka skupina je sestavila poročilo o svojem delu in ga ob plakatu, predmetih ali prikazu dela predstavila domačinom in staršem, ki so si zaključno prireditev v Šentjanžu ogledali v velikem številu.

Sedem skupin, v vsaki je bilo od štiri do šest otrok, je preučevalo naslednje teme:

1. Od ovce do volnene niti
2. Bivalna kultura v Bilčovsu
3. Družinske razglednice in albumi
4. Šege in navade ob poljskih delih
5. Otroške igre
6. Šege in verovanja ob rojstvu
7. Želodec Šentjanža

Ker je bila avtorica pričujočega prispevka mentorica skupini, ki se je ukvarjala s šentjanško kulinariko, sledi v nadaljevanju zapis o delu omenjene skupine.

Želodec Šentjanža

V skupini, ki je raziskovala želodec Šentjanža, so sodelovale tri učenke-raziskovalke iz Ljubljane in sicer Korošec Alenka, Maletič Mojca in Panjan Katja, vse iz Ljubljanske osnovne šole Ledina in Moschitz Eva iz Celovške gimnazije.

Družine, ki smo jih obiskale, so bile o našem obisku vnaprej obveščene. Vse razgovore smo opravile skupaj. Po končanem prvem razgovoru, v katerem smo še vse spraševale o vsem, smo si področje prehrane razdelile na štiri tematske sklope in v naslednjih razgovorih je vsaka dopolnjevala svoje znanje o svoji temi. Področje, ki so ga raziskovale, jim je bilo predstavljeno v obliki miselnih vzorcev.

Nismo pa samo spraševale in zapisovale ter fotografirale, sodelovale smo, kar je bilo najbolj zanimivo in seveda poučno, pri peki pogače in pri peki kruha, kar sta posebej za našo skupino izvedli dve različni gospodinji. Ker smo se vse hranile pri družinah, smo tudi na ta način spoznale kaj in kako jedo in da so stare, tradicionalne jedi še vedno prisotne na jedilnikih mladih družin, seveda pa so pripravljene s kupljenimi sestavinami in predvsem s pomočjo različnih modernih gospodinjskih aparatov.

Ker je raziskovanje prehrane široka in zanimiva tema, se nismo lotile raziskovanja le ene same jedi ali le ene same skupine jedil, ampak smo se želele naučiti, kaj vse spada pod raziskovanje te teme. Naš namen ni bil le spoznati posamezne značilne koroške jedi, ampak predvsem to, da se naučimo, kako spoznati tiste značilnosti posameznega kraja, ki narekuje vrsto in način prehrane. Ni nas zanimalo le, kaj so jedli, ampak tudi kako so jedli, kako so sedeli pri mizi in kakšen je bil njihov odnos do hrane. Zanimalo nas je, v kakšnih posodah so kuhali v določenem času in kako se je v prehrano, vezano na kraj bivanja, uvajala industrijsko pripravljena, v trgovinah kupljena hrana.

Kot je bilo že omenjeno, smo si področje prehrane razdelile na štiri tematske sklope:

I. Sestavine jedilnika

Kruh

Še danes v Šentjanžu in okolici lahko vidimo ruševine dveh mlinov, v katera so vaščani še ne dolgo tega nosili mlet doma pridelana žita. Pridelovali so predvsem rž, ajdo, koruzo in malo pšenice. Rž je žito, ki poleti prvo dozori in lahko do jeseni na istem polju pridelajo še ajdo. Vendar danes ajde ne seje nihče več, polja pa so posejana le z žiti za prehrano. Domačini za peko kruha moko kupujejo. Že nekoč in tudi še danes so pekli kruh predvsem iz ržene moke, ki so ji dodajali koprčeva

zrnca. V času slabih letin ali med vojno so rži dodajali krómpir; tako pripravljen kruh je bil še posebno rahel.

Ob vsaki peki so gospodinje od pripravljenega testa vzele košček, ki so ga shranile in uporabile pri naslednji peki kot kvas in sicer tako, da so ga dan pred peko namočile v vodi, dodale malo moke ter pustile vzhajati do naslednjega dne.

Gospodinje so včasih peklye kruh v krušni peči, naenkrat po šest do osem hlebcev, kar je, odvisno od velikosti družine, zadostovalo za teden ali dva. Kruh so nepokrit shranjevale v shrambah na posebnih lesenih stojalih. Danes veliko gospodinj peče kruh doma, moko kupijo, pečejo pa v električnih pečeh, le redke še v krušni peči. Nekatera večja gospodinjstva imajo velike električne peči, v katerih se lahko naenkrat speče tudi do štiri hlebce kruha.

Ob posebnih priložnostih, kot je na primer Božič, so spekli sadni kruh, imenovan "klecembrot" in sicer iz suhih hrušk, jabolk in rozin, danes pa mu dodajajo tudi orehe in lešnike. V času od Božiča do Svetih treh kraljev so na mizi pustili ležati tri hlebce kruha, pokrite s prazničnim prtom. Na koncu so dva hlebca razdelili med živino v hlevu, enega pa so pojedli sami.

Močnate jedi

Včasih se je ob nedeljah in za praznike pekla tako imenovana pogača. Pekla se je iz bele moke, dodajali pa so ji različne nadeve, lahko orehove ali rožičeve, včasih pa so jo spekli le z dodatkom začimb, predvsem cimeta. Kadar so pogači dodali veliko nadeva in uporabili veliko masla, so jo imenovali potica. Potico pa so pekli predvsem ob Veliki noči ali ob Božiču.

Oboje so včasih pekli v krušni peči, danes pa v električnih pečicah. Mnoge gospodinje še danes uporabljajo modele za peko pogače iz žgane gline, čeprav pri sami pripravi že uporabljajo moderne gospodinjske pripomočke. Največkrat so na mizi različni krapi, tako v preteklosti, kot tudi danes. Najbolj znani so "kvočni krapi", kjer je nadev pripravljen iz zmletih suhih hrušk. Krape pa polnijo tudi z jabolki ali s sirom. Postrežejo jih z maslom ali z medom.

Danes ne kuhajo več zelo nasitne jedi, imenovane "nebeški močnik", ki je pripravljena iz moke, mleka, masla in veliko rozin.

Meso

Pred vojno in tudi še dolgo po njej je bilo na mizi meso le enkrat na teden in to ob nedeljah in ob pomembnih praznikih in še tedaj ga je v prenekateri družini jedel le oče. Ni pa bilo povsod tako, v mnogih družinah se je meso razdelilo tudi med otroke in ostale družinske člane.

Največ so gojili prašiče, ovce, krave, kokoši in zajce. Najpomembnejši so bili prašiči, saj so bile koline praznik, ob katerem so se zbrali skupaj najbližji sosede in sorodniki. V zimskem času je ena družina zaklala približno štiri prašiče. Mesarja in njegove pomočnike so že za "mavžno", to je za malico, pogostili s svežimi praženimi jetri. Iz mesa zaklane živali so ga del porabili kot sveže meso, en del pa so porabili za izdelavo klobas, ki se včasih niso dolgo obdržale in so jih s pomočjo sosedov kmalu pojedli. Stalnejši način konzerviranja je bilo sušenje oziroma dimljenje mesa. Do pomladi so ga hranili v tako imenovanih "aštah".

V mrzlih zimah so se dalj časa ohranili tudi "mavžlji", pripravljene iz spečenega in zdrobljenega koruznega kruha, ričeta in zmletega svinjskega mesa, kateremu so dodali začimbe, majhne kepe pa so bile ovite s svinjskimi mrenami, po domače "krpicami". Gospodinje so jih pekle ob nedeljah, praznikih ali ob težjih poljskih delih. Zraven so ponudile kislo zelje ali kislo repo, "ribanco".

S klanjem prašiča so si priskrbeli predvsem maščobo, saj so s hladno raztaljeno zaseko belili tudi solato.

Zelenjava

Ljudje so večinoma vso zelenjavo pridelali na vrtovih. Poleti so zelenjavo v glavnem pojedli svežo, del pa so jo uporabili za kuhanje juh, predvsem kisle, "čisave župe", pa tudi za zimo so shranili tisto zelenjavo, ki je bila za to primerna. Za zimo so pripravili kislo zelje in repo, imenovano "ribanca", shranili pa so tudi rdečo peso, ki je bila pogosto na mizi kot solata.

Krompirja niso uporabljali tako pogosto kot danes, saj je v glavnem služil le kot priloga mesnim jedem, ki so jih jedli le ob posebnih priložnostih. Iz njega pa so pripravljali juhe in solate.

Na vrtovih so gojili tudi različna zelišča, kot na primer baziliko, timijan, majaron, peteršilj in luštrek. Iz lipe, mete in kamilic so kuhali zeliščne čaje.

Sadje

Domačini se še spominjajo, da so divje jablane, ki so jih našli v gozdu, prenesli v domač sadovnjak, jih posadili in cepili, saj so bile te jablane mnogo bolj odporne kot pa današnje sorte. Jabolka so v glavnem pojedli ali pa so jih sušili v "parizeljne", iz jabolka pa so predelovali predvsem mošt, ko se je le-ta skisal, pa so ga uporabili za kis.

Tiste hruške, ki jih niso pojedli kot sveže, so posušili v "kvoce", iz namočenih hruška pa so kuhali žganje.

Grozdja je bilo vedno zelo malo, vina iz njega pa le za domače potrebe.

Orehe so uporabljali kot nadev za pogače in potice, tam, kjer jih niso imeli doma, pa so v glavnem kupovali rožičevo moko, saj so bili orehi vedno zelo dragi.

Iz suhega sadja so kuhali "laver", osvežilno pijačo, značilno za Veliko noč, kompote, krape in pekli sadni kruh. Iz sadja so predelovali tudi mošt in žganje, del pa so ga vkuhali v marmelade.

Pijače

Zjutraj so vsi pili črno kavo, ki je bila mešanica pšeničnih, ječmenovih ali rženih zrn, včasih pa so ji dodajali tudi mleko.

Preko dneva so si žejo gasili predvsem z vodo, ponekod že tudi s sokom, ki so mu dodali veliko vode. Značilna Velikonočna pijača je "laver". Ta osvežilna pijača je narejena iz suhih hrušk, jabolk in sliv. To sadje so dve do tri ure kuhali v veliko vode, ki so ji dodali cimet, sladki les in luštrek. Pili so ohlajenega. Sadje so odcedili in ga uporabljali kot nadev za "kvočne krape", ponavadi pa so ga pojedli otroci.

Pivo so sicer poznali, pili pa so ga manj, saj ga je bilo treba kupovati. Prav tako je bilo z vinom, saj so ga zaradi pomanjkanja grozdja pridelali zelo malo. Še največ so popili mošta, ki je bil pri vsaki hiši, za hudo žejo pa so ga mešali tudi z vodo.

Mleko in mlečni izdelki

Iz mleka so predelovali skuto, maslo, smetano in sir. Ob poletnih popoldnevih je za najboljšo "mavžno" veljalo kislo mleko z rženim kruhom.

Maščobe

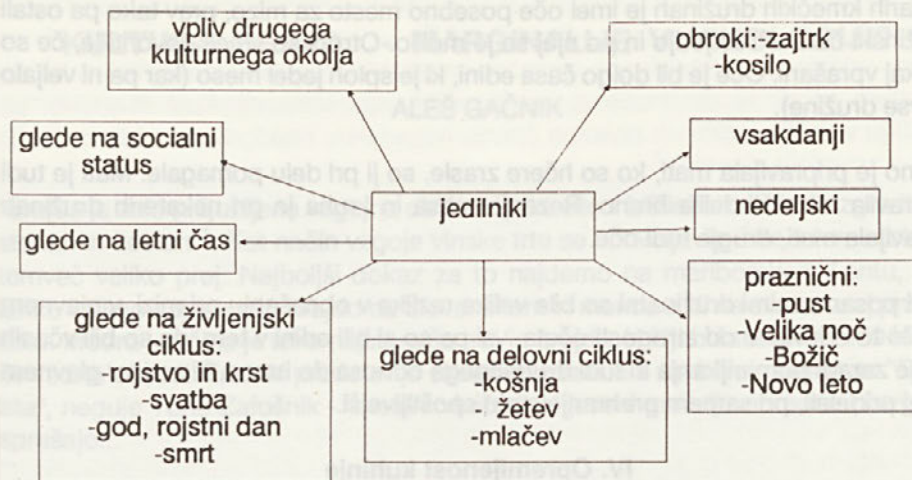
Za beljenje so uporabljali svinjsko maščobo, predvsem zaseko. Olje so pridobivali iz lanu, konoplje in buč, preden so ga pričeli kupovati v trgovini.

II. Jedilniki

Ponavadi so imeli dnevno štiri obroke; zajtrk, imenovan "burštek", malico ("mavžna"), kosilo ("južno") in večerjo. Poleg vsakdanjega jedilnika, ki ni vseboval mesa, ampak v glavnem žgance, polento, kislo zelje in repo ter različne krape in močnike, so ob nedeljah in praznikih jedli kislo juho ("čisava župa"), "nabulano prato" (polnjena pečenka) in pogačo ter jedi, značilne za posamezne praznike.

Razen že omenjenega prazničnega jedilnika pa so za posamezne praznike značilne naslednje posebne jedi:

Ob pustu so jedli "fancoute". V Rožu na Koroškem pod "fancoute" spadajo vsa peciva iz iste mase, le da so drugačne oblike. Poznajo okrogle, nadevane z marmelado, pravokotne z dvema zareza, nadevane z rozinami, z luknjo v sredini.

Ob Veliki noči so člani družine nesli šunko, bel kruh, pogačo, jajca, suhe klobas in drugo v cerkev ali h križu. Župnik je jed blagoslovil, oz. "žegnal".

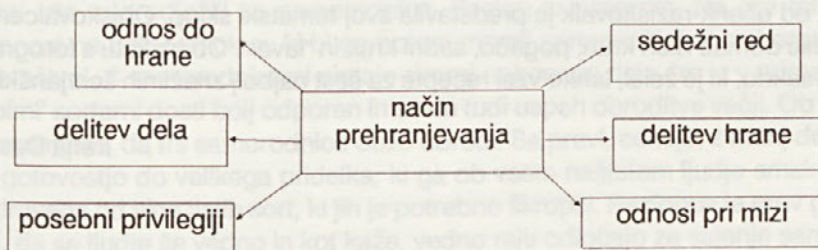
Pri Velikonočnih jedeh so odrasli pili mošt, tisti, ki mošta niso pili in otroci pa "laver", značilno pijačo za ta praznik.

Razen potice in pogače so poznali v tem času tudi majhne pogače, pečene v modelih v obliki srca, ki so jih družine podarile župnikom, sirotam, pa tudi dekleta so jih darovala svojim izbrancem. Botri so v tem času svojim krščencem podarili pogačo in druge dobrrote, kar so imenovali "taška".

Na dan svetnika Janeza, to je 24. junija, v Šentjanžu praznujejo praznik, imenovan "semnj". Domov pridejo vsi sorodniki, od blizu in daleč. Za ta dan gospodinje pripravijo "čisavo župo", "nabulano prato" in nebeški močnik.

Ob Božiču so gospodinje pekale "kvočnik", pa tudi potico, kosilo pa je bilo praznično.

III. Način prehranjevanja

V starih kmečkih družinah je imel oče posebno mesto za mizo, prav tako pa ostali družinski člani. Pred jedjo in po njej se je molilo. Otroci so smeli govoriti le, če so bili kaj vprašani. Oče je bil dolgo časa edini, ki je sploh jedel meso (kar pa ni veljalo za vse družine).

Hrano je pripravljala mati, ko so hčere zrasle, so ji pri delu pomagale. Mati je tudi pripravila mizo in delila hrano. Rezanje mesa in kruha je pri nekaterih družinah opravljala mati, drugje tudi oče.

Med posameznimi družinami so bile velike razlike v obnašanju pri mizi, v glavnem je bilo to odvisno od strogosti očeta, vsi pa so si bili edini v tem, da so bili včasih ljudje zaradi pomanjkanja in tudi drugačnega odnosa do hrane, ki so jo v glavnem sami pridelali, pri samem prehranjevanju spoštljivejši.

IV. Opremljenost kuhinje

V petdesetih letih so kmetje črne kuhinje zamenjali z belimi. Obenem so prenehali uporabljati črno glineno posodo, ki so jo zamenjali emajlirani lonci.

Manj premožne družine so še dalj časa uporabljale lesene krožnike in pribor, dolgo časa pa je vsa družina jedla iz ene same sklede. Bogatejši so že kmalu pričeli jesti iz porcelanastih krožnikov s kovinskim priborom.

Domače lanene prte so imeli na mizah le ob posebnih priložnostih, torej ob nedeljah in praznikih, saj jih je bilo težko prati.

Potek predstavitve

Vsaka od učenk-raziskovalk je predstavila svoj tematski sklop. Obiskovalcem smo ponudile domač ržen kruh, pogačo, sadni kruh in "laver". Ob plakatu s fotografijami pa je vsakdo, ki je želel, lahko vzel recepte za šest najbolj značilnih šentjanških jedi.

Irena Destovnik

KULTURA BRAJDA - MARGINALIJE V VINOLOGIJI?

ALEŠ GAČNIK

"Brajda je zelo priljubljena vzgojna oblika vinske trte v bližini bivališč, ob zgradbah, stenah in cestah"¹. Kot način vzgoje vinske trte se ni uveljavila šele v tem stoletju, temveč veliko prej. Najboljši dokaz za to najdemo na mariborskem Lentu, kjer lahko vidimo najstarejšo brajdo na Slovenskem in menda tudi na svetu, vsaj pravijo tako. Modra kavčina je tako najstarejša trta in brajda, ki kljub častitljivim 400 letom še vedno obrodi. Trto, ki predstavlja eksterier gostilne s simbolnim imenom "Stara trta", neguje Tone Zafošnik - "mestni viničar". V jeseni grozdje obredno potrgajo, sprešajo...

Zanimivo je, da takrat, ko govorimo o brajdi, ne mislimo toliko na gojitveno obliko trte, temveč bolj na obliko in način opore. Pogosto se enači brajde s samorodnicami, češ da na brajdah rastejo samo samorodnice in ne tudi žlahtne trte. Ta način mišljenja simpatizira s tistim, da v vinogradih ne rastejo hibridi, temveč le žlahtne sorte.

"Izraz brajda izvira iz nemške besede breit (= širen, razprostranjen, razpet ipd.). Nekoč so v vinogradu sadili številne trte na površinsko enoto. Vsaka trta je imela le kol; ko so jo sadili ob hišah in na vrtovih, so njene krake razprostrli na večji prostor in ji zato morali urediti tudi ustrezno večjo oporo"^{2,3}

Dejstvo je, da kljub načrtni gonji proti samorodnicam/hibridom (šmarnica, jurka, izabela, kvinton, kinton, gamay/'gemaj' idr.), le-te niso uspeli uničiti. Kljub priporočilom vinogradnikov in vinarjev, vinski zakonodaji ipd. je procentualno na brajdah še vedno neprimerno več samorodnic kot žlahtnih trt. Zmotno naj bi bilo mišljenje, da 'žlahtna' vinska trta na brajdi ne uspeva⁴, da je z njo preveč dela in da jo je potrebno v primerjavi s samorodnicami velikokrat škropiti⁵.

Kakorkoli, dejstvo je, da nihče oz. skoraj nihče, ki ima 'hibridne brajde', le-teh ne škropi. Na podlagi terenskega raziskovalnega dela lahko zatrdim, da bi se številni med tistimi, ki imajo posajene trse samorodnic, tudi ob brezplačni dodelitvi trsov 'žlahtne' trte raje odločili za samorodnice. Razlog je preprost. Ne gre toliko za navezanost na določen okus, ki bi ga potem morali spremeniti, kot za komoditeto in 'ziheraštvo'. S samorodnicami nimajo skoraj nobenega dela, trs je v primerjavi z 'žlahtnimi' sortami dosti bolj odporen in s tem tudi uspeh obroditve večji. Ob tem ni nezanemarljivo, da trs samorodnice obilo obrodi. Se pravi, ceneje, z manj dela in z večjo gotovostjo do velikega pridelka, ki ga ob vsem naštetem ljudje smatrajo za bolj zdravega od vina tistih sort, ki jih je potrebno škropiti. Razlogov je prav gotovo dovolj, da se ljudje še vedno in kot kaže, vedno raje odločajo za sajenje samorodnic.

In kaj pravijo slovenski vinogradniki? "Za ugled slovenskega vinogradništva in zdravje prebivalstva so zelo škodljivi hibridi".⁶

"Vino, pridelano iz hibridnega grozdja, je zdravju škodljivo. Ta vina vsebujejo nekatere snovi, ki so strupene. Na človeški organizem učinkuje škodljivo, pri zaužitju v večjih količinah postane človek napadalen, neodgovoren, hibridi lahko tudi povzročajo slepoto".⁷

Zgodbic o škodljivosti hibridov in učinkih teh 'vin' na človeški organizem je bilo skozi zgodovino vinoreje veliko. Žalostno je, da predstavniki oficialne vinoreje ponujajo 'ljudskim' vinogradnikom in vinarjem še vedno iste laži, kot pred šestdesetimi leti. "Ta je pa vinološka!" bi rekel Bakhus, če bi še danes živel. Ujetost v stereotip o škodljivosti hibridov je presenetljiva. Kot terapijo proti tovrstnim boleznim bi vsem tistim, ki verjamejo v to 'ponujeno' resnico, priporočal kratek potep po Ptujskem in Dravskem polju. Prepričajmo se naj o tem, koliko ljudi je v tistih krajih slepih oz. ima probleme z vidom (in če že, zakaj?). Že vnaprej je jasno, da se na takšno didaktično potovanje ne bodo odpravili, ker vedo, da 'štos' ni v tem, kar pišejo in govorijo, temveč nemara v konkurenci in prestižu. Kot predstavniki vinogradniške in vinarske oblasti se vendar morajo boriti proti takšnim heretikom. Tovrstne dileme nam ilustrirajo razkol med 'oficialno' in 'ljudsko' vinorejo, ki vinologom⁸ predstavlja izziv in nujo pri raziskovanju kulture vina.

Težko bi zatrdili, katera je najpriljubljenejša samorodnica. Nekateri, kljub ekskomunikaciji šmarnice v slovenskem vinogradništvu in vinarstvu, trdijo, da ga ni čez špricar s šmarnico. In kaj bolj "paše" ob mesu iz tunke, zaseki ali dmačih klobasah - kot kvinton⁹...!

Ilustrativna bi bila temeljna raziskava, ki bi nam podala podatke o količini pridelanega brajdnega 'vina', tako samorodnic kot 'žlahtnih' sort. Šele ti podatki bi nam nudili primerjavo v zastopanosti samorodnic in žlahtnih sort na brajdičnih nasadih ter realnejši vpogled v količino pridelanega in popitega vina/'vina' na prebivalca v Sloveniji. Kontrola nad tovrstno produkcijo je znatno težja kot kontrola nad produkcijo v 'čistih' vinogradniških površinah, zato je gonja proti samorodnicam razumljiva in stereotip o škodljivosti hibridov prepoznaven. Zavedati se je potrebno, da 'brajdničarji' pridelujejo tudi od 500 do 2000 litrov in več hibridnega brajdnega 'vina' na leto. Kljub oteženi kontroli nad prepovedano produkcijo, obstajajo domneve o tem, koliko samorodnega brajdnega vina pridelamo v Sloveniji. "Po naši oceni pa kljub prepovedi pridelajo v Sloveniji 1.300.000 litrov hibridnega 'vina'. Vsaj 50 odstotkov tega 'vina' dozori na brajdah v nevinorodnih krajih. Računamo, da se poleg t.t. domače prodaje pojavi v prometu okoli 450.000 litrov takega vina, ki je pri 'poznavalcih' znano kot res 'pravo, domače vino'. "Bog žegnaj!"^{10,11}

Brajda - "najlepša roža"¹² - ima med kultiviranimi rastlinami častitljivo mesto tudi v uporabni umetnosti. Brajda ne pomeni zgolj eno izmed gojitvenih oblik vinske trte, temveč tudi del obhišne, naselbinske ali krajinske estetike. Če se na tem mestu omejimo na obhišni prostor vidimo, da gojitvene oblike za trto na brajdi izberemo

po namenu, ki ga želimo doseči. Pri tem moramo upoštevati le zakonitosti rasti, ostalo, konstrukcija in lega brajde, pa postane stvar naše kreativnosti, odnosa do okolja, estetike ipd. "Čar dela na brajdi je prav v tem, da jo lahko prilagodimo svojim zamislim. Trta to prenese, če poznamo njene poglavitne zahteve".¹³

Brajde na vinogradniško - vinarskem sejmu Vino 93, Gospodarsko razstavišče v Ljubljani (foto: A. Gačnik)

Brajda lahko obišni prostor, ki je nemara že sam po sebi lep, polepša. Določene stvari lahko z njimi poudarimo, kot npr. vhod na dvorišče ipd. Z njimi se uspešno skrivajo škarpe, smetišča, razpadajoča poslopja ali pročelja hiš, delavnic, gnojišča ipd. Brajdni nasadi pogosto služijo tudi kot ograje med sosedi, kot ločnica med cestiščem in obišnim prostorom. Brajde postavljajo ob vseh v kleti, da s svojo senco preprečujejo segrevanje kletnih prostorov. "Strehe od grozdja" v poletnih mesecih nadomeščajo garaže brez vrat in oken, primerne za parkiranje avtomobila ali kmetijske mehanizacije. Nemalokrat predstavlja prostor pod njimi centralno družabno središče z mizami, s klopmi in stoli: daje občutek domačnosti in prijetnega kotička ter tako zamenjuje vlogo 'hišnega' drevesa kot centra življenja.

Brajde predstavljajo naravno ličilo, katerega 'slabost' je v tem, da se iz meseca v mesec spreminja. V tem se hkrati skriva čar, ker spremembe v naravi spreminjajo intenziteto in dinamiko obišne estetike. V primerjavi z drugimi kultiviranimi rastlinami, uvrščam brajde med aplikativno estetiko (umetnost), katere imanentna 'tragika' je v tem, da jo takrat, ko je najlepša, 'pojemo' (odtrgamo grozdje...). S tem

aktom začne prostor počasi spreminjati svoj videz, oz. začne dobivati novega, ki dostikrat ni tako mikaven kot takrat, ko je bil obrasel s trto in obložen z grozdom. "V želji, da bi bila opora kar najbolj trajna in trdna, smo spremenili naše vrtove v 'gozdove' debelih brun, betona in železja".¹⁴

Brajde se med seboj razlikujejo po tem, kakšna trta na njih raste (samorodna, 'žlahтна', okrasna). Razlikujemo pa jih tudi po gojitvenih oblikah¹⁵, zgradbi opore in uporabljenih materialih. Ogrodje je leseno, betonsko, železno ali plastično, lahko pa tudi kombinirano. Pretežno lesene letve in prečke izpodriva žica¹⁶. V želji po čim trajnejših konstrukcijah se spreminja ne le obišna estetika, temveč sama krajina. Še zlasti je to ilustrativno v obdobju, ko trta ne zeleni, zato se morajo raziskovalci kulture brajd najprej odpraviti na teren ravno v tem času.

Kultura brajda ilustrira premik v širjenju vinske trte iz vinorodnih krajev v 'nevinorodne'. Ko govorimo o brajdah, je potrebno na tem mestu izpostaviti predvsem samorodnice, ki predstavljajo količinsko večino na brajdnih nasadih. "Te nadloge se nam še zdaj ni uspelo znebiti. Zakon o vinu je prepovedal pridelovati hibride v vinogradih. Zato se je samorodnica 'preselila' v nevinorodne kraje, na brajde, kjer so nenehen izvor in žarišče širjenja samorodnic".¹⁷

S tem ko je samorodna vinska trta 'romala' iz vinorodnih v 'nevinorodna' področja, se je začela spreminjati krajinska veduta nekdanj 'nevinorodnih' krajev. Trta ne pozna pravil geografskega determinizma, še zlasti samorodna ne. Samorodno 'vino' lahko pridelujejo v predmestnih naseljih ter celo v mestih, skratka tudi v okoljih, ki jih vinorejci ne označujejo kot tipična, klasična vinorodna okolja.

Če smo malo tavnološki, lahko rečemo, da je večina brajdskih nasadov v 'nevinorodnih' krajih. Toda če trta na brajдах v 'nevinorodnih' krajih rodi in to obilo, potem so ti kraji vinorodni! Deloma je ta terminološki konflikt med vinorodnimi in nevinorodnimi kraji pogojen s samo vinsko zakonodajo, kjer samorodnice nimajo statusa vina, pa čeprav imajo za to vse predispozicije (postopek pridelave...). Ker samorodnice nimajo statusa vina in ker je le-teh največ na brajдах in ker je največ brajd v 'nevinorodnih' področjih, je logično, da so ta področja definirana kot 'nevinorodna'. Ko bodo hibridna 'vina' dobila status vina, se bodo nevinorodna okolja avtomatsko spremenila v vinorodna. V nasprotnem primeru bo potrebno napraviti distinkcijo v terminologiji, kjer takšna področja ne bomo označevali kot nevinorodna (pisano brez narekovajev), temveč kot 'vinorodna (pisano z narekovaji). Sčasoma lahko pričakujemo, da bodo tudi narekovaji odpadli.

Če vzamemo za primer relacijo na cesti Ptuj-Ormož, se lahko prepričamo, da skoraj pred vsako hišo, tudi ob cesti, stojijo brajde. Ti 'vinorodni' kraji ponujajo zanimivo veduto, ki daje občutek vožnje skozi zeleni limb. Kljub temu lahko te zelene avenije in naselja prepoznavamo tudi po načinih opore in gojitvenih oblikah. Takšno popotovanje pa bi se tudi v najbolj zelenih mesecih razlikovalo od tistega po Dravskem polju (npr. od Ptujске gore do Vidma pri Ptujju). Že na prvi pogled lahko razberemo, da so brajde pri varianti B znatno višje kot pri varianti A ipd.

Kljub temu da prevladujejo nekatere univerzalne rešitve pri načinih opore in gojitvenih oblikah, delimo brajde npr. na ljutomersko, štajersko itn.¹⁸

Pri makroraziskovanju vinorodnih in 'vinorodnih' krajev lahko rečemo, da brajde naših naselij in vasi eksistirajo tako v krajinski sliki kot v naši zavesti. Spreminjanje konstrukcij po univerzalnem tipskem načrtu bi pomenilo prekinjanje z določeno prostorsko ikonografijo in identiteto.

Brajde moramo zaščititi tudi kot spomenike naravne in kulturne dediščine, že zavoljo zgodovinskega spomina in zgodovine kulture vina (ampeografski parki in raziskovalni centri, vinološki muzej/i/...). Glavnih kriterijev ne smejo predstavljati le kuriozite, kot npr. 400 let stara modra kavčina na mariborskem Lentu, temveč tudi specifična oz. tipična naselij, kjer si spomeniškovarstvene kontrole in zaščite 'ne zasluži' brajda sama zase, temveč brajde v sklopu ulice, vasi, naselja itn. Univerzalni razvoj brajdnih tipov je enako škodljiv kot univerzalni in tipski razvoj v stavbarstvu.

Brajde prihodnosti bodo še naprej razpete med znanostjo in umetnostjo. Na eni strani bomo, skozi iskanje novih izraznih sredstev v umetnosti kreirali brajdne tipe tako v načinih opore, materialih, kot gojitvenih oblikah. Pri tem ne smemo zanemariti vloge brajd pri organizaciji obhišnega prostora, determiniranega v recipročnem odnosu med človekom in naravo (brajdami). Po drugi strani pa bodo produkt novih križanj, kjer bodo trsi samorodnic s svojimi odlikami predstavljali alternativo žlahtnim sortam. Razvoj bo tako šel v smeri dialoga med, sedaj tretirano, 'oficielno' in 'ljudsko' vinorejo, Kljub zaščiti domačega trga bo moralo priti do demokratizacije na pridelovalnem trgu. Samorodnice so lahko velik, tako ekonomski kot prestižni izziv za najrazličnejše profesionalce, ki se ukvarjajo z 'eko' oz. 'bio' pridelavo in predelavo grozdja. Samorodnicam se odpirajo neslutene možnosti predvsem v kulturi brezalkoholnih pijač (sokovi, sirupi, osvežilni napitki ipd.).

Velike klimatske spremembe v delovanju planeta Zemlje (visoke temperature, velike temperaturne spremembe, segrevanje Zemlje itn.) bodo v prihodnosti vplivale tudi na spremembo kmetijskih kultur na Slovenskem. Spreminjala se bo ne le pridelovalna in predelovalna kultura, temveč tudi ikonografija pokrajine. Toda brajda kot priljubljena in trdoživa vzgojna oblika vinske trte najverjetneje ne bo izumrla in izginila iz krajinskih in pokrajinskih vedut. Tudi razmerje med samorodnimi trsi, žlahtnimi in okrasnimi se ne bo bistveno spremenilo. Kljub vinski zakonodaji se bodo ljudje še vedno odločali za trse samorodnic, predvsem iz ekonomskih in komoditetnih razlogov. Da je kultura brajd (na Štajerskem) izredno trdoživa in da še ni pred izumrtjem, se prepričamo takrat, ko ob novogradnjah zagledamo na novo posajene "najlepše rože".¹⁹

Opombe:

1. Skočir, Ivan, Malo praktično vinogradništvo, ZO, Maribor, 1990, str.63.
2. Colnarič, Jože, Brajde, ČZP Kmečki glas, Ljubljana, 1989, str.77.
3. Na Primorskem imenujejo to oporo (brajde) latnik.
4. Colnarič, Jože in Vrabl, Stojan, Vinogradništvo, peta izpopolnjena in razširjena izdaja, ČZP Kmečki glas, Ljubljana 1975, str.213.
5. "Potrebno jo je le škropiti proti peronospori in oidiju. Tudi hibride v zadnjem času močno napada oidij in je proti tej bolezni škropljenje nujno, da nam pridelek ne propade." Skočir, Ivan, Malo praktično vinogradništvo, str.63.
6. Colnarič, Jože in Vrabl, Stojan, Vinogradništvo, str.213.
7. Skočir, Ivan, Malo praktično vinogradništvo, str.63.
8. Vinologija predstavlja novo metodologijo pri raziskovanju kulture vina oz. razmerij med človekom in vinom. Več o tem v: Aleš, Gačnik, Vinologija - mogoče in nemogoče v raziskovanju ljudi in vina (dipl. naloga), Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo, 1990, 239 str.
9. Največji delež med brajdnimi nasadi, vsaj na Štajerskem, zavzema kvinton, kvinta oz. klinika, zato je odstotek tistih, ki jo radi pijejo precej visok. Koliko 'vinskih prvakov' in avtoritet bi se ob poskušanju štajerskih specialitet lahko odreklo kozarcu kvintona?
10. Colnarič, Jože, Brajde, str.20.
11. "Veljavni predpisi ne prepovedujejo predelave hibridnega grozdja v t.i. hišno vino, t.j. za domačo porabo. Prodaja takega vina pa je prepovedana." V: Colnarič, Jože, Brajde, str.20.
12. Termin "najlepša roža" je uporabil: Colnarič, Jože, Brajde, str.5.
13. Colnarič, Jože, Brajde, str.78.
14. Colnarič, Jože in Vrabl, Stojan, Vinogradništvo, str.213.
15. Podrobneje o gojitvenih oblikah v : Colnarič, Jože in Vrabl, Stojan: Vinogradništvo, str.214-218; Colnarič, Jože: Brajde, str.78-84; Skočir, Ivan, Malo praktično vinogradništvo, str.64-68.
16. "Brajda naj bo trajna, lahka in elegantna. Najlepša je lesena, čeprav je draga, ker ni trajna. Trajnost ji povečamo z impregnacijskimi sredstvi in premazi." V: Colnarič, Jože, Brajde, str.77.
17. Colnarič, Jože, Brajde, str.20.
18. Colnarič, Jože, Brajde, str.79; Colnarič, Jože in Vrabl, Stojan, Vinogradništvo, str.216-217; Skočir, Ivan, Malo praktično vinogradništvo, str.65.
19. Tekst o kulturi brajd predstavlja dopolnjeno verzijo omenjenega poglavja v diplomski nalogi: Aleš, Gačnik, Vinologija - mogoče in nemogoče v raziskovanju ljudi in vina, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo, 1990, 239 str.

ŠMARNICA - pankrt slovenskih vin

ANDREJ MALNIČ

Povzetek

Predstavljen je delček diplomske naloge "Slovenci, vino in država: Štajerci in šmarnica (Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, 1990 - mentor doc. dr. Janez Bogataj), v kateri smo raziskali konflikt med uradnim in ljudskim vinogradništvom na primeru odnosa do šmarnice ter obdelali genezo stereotipa o njeni škodljivosti. Raziskava je razdeljena na dva dela: prvi obsega pregled časopisov od pojava trtne uši do leta 1941, v drugem pa je predstavljeno terensko delo na območju Ptuja, Ormoža in Ljutomera. Razlika med obema je ta, da nas v prvem delu zanima razvojnost problematike, v drugem pa današnja podoba. Pričujoči spis sodi v prvi del raziskave.

Šmarnica - the bastard of Slovene wines

Abstract

A small part of the diploma-work "Slovians, wine and the state, Styrians and šmarnica" (Department for ethnology 1990 - under the mentorship of doc. dr. Janez Bogataj) is presented. Through the specific relations to šmarnica-wine we researched the conflict between official and popular wine growing and the genesis of the stereotype of its harmfulness. The research is divided into two parts: the first one is a survey of newspapers from the appearance of phylloxera until 1941. In the second part we represent the fieldwork in the regions of Ptuj, Ormož and Ljutomer. The difference between the two parts: the development research of the problem in the first part and the research of present state in the second part. The article is a short representation of the first part.

Kadarkoli na Slovenskem spregovorimo o odnosu do vina, praviloma poudarimo le žlahtnost tega razmerja. Če pa že moramo kaj reči tudi o nemarnosti pri vinu, potem še najraje govorimo o alkoholizmu. Skratka, vse, kar kazi slovensko vinsko idilo, tako ali drugače zamolčimo ali pa potisnemo v drugačen kontekst. A takšna čistunska drža spregleda vso širino problematike vina na Slovenskem.

Vzemimo na primer šmarnico. Tej najbolj razvpiti samorodnici pri nas, ki je sedanjí vinski zakon niti ne prišteva k vinu, očitajo vsakršne reči: da je škodljiva za zdravje, ker da povzroča tako telesna kot tudi duševna obolenja. Zlasti to zadnje. Kot vzrok se navaja, da naj bi šmarnica vsebovala več metanola kot druge žlahtne sorte. Čeprav je na primer dr. Janez Milčinski¹ takšne trditve zanikal in je, po besedah vinogradniškega strokovnjaka Lojzeta Hrčka,² vprašanje škodljivosti šmarnice še vedno odprto predvsem iz etičnih razlogov, pa je v Sloveniji splošno razširjeno mnenje, da je šmarnica pač strupena. Dr. Janez Milčinski trdi, da je takšno zgrešeno mnenje moč srečati le pri nas, čeprav šmarnico poznajo v vseh vinorodnih deželah. Etnologija seveda ne more presojati o škodljivosti, zato so pristojne druge vede. Kar nas tu zanima, je pač sam stereotip, predvsem njegova geneza.

Ponovimo nekaj zgodovinskih dejstev: Pred pojavom trtne uši pri nas šmarnice nismo poznali. Ta trsna bolezen je takrat povzročila strah in zmedo, grozil je gospodarski polom. Zato je država vinogradnike podpirala denarno in organizacijsko. Za samo obnovo nasadov pa je veliko oviro - bolj kot neizobraženost in nezaupljivost kmetov - predstavljal razmah t.i. direktno rodnih hibridov (samorodnic). Strokovnjaki so kmalu spoznali neprimernost teh vrst, vendar pa njih širjenja niso mogli preprečiti. Razkorak med uradnim in ljudskim vinogradništvom se je ob tem vprašanju bolj in bolj poglobljajal. Spor je dosegel vrhunec v tridesetih letih tega stoletja: takrat je država na zahtevo vinogradniških strokovnjakov samorodnice ekskomunicirala. Od vseh samorodnic je bila najbolj sporna prav šmarnica. Zgodovino njenega pregona potrjuje domnevo, da gre pri posplošenih sodbah o šmarnici za stereotip.

Šmarnico kot rečeno, poznamo Slovenci od trtne uši naprej: leta 1883 naj bi jo vinski strokovnjaki nasadili v poskusni trsnici na Bizeljskem.³ Kot poroča F. Matijašič, so se strokovnjaki takrat želeli prepričati o primernosti te trsne sorte. Čeprav so že leta 1896 spoznali, da šmarnica ni primerna za pridelavo kvalitetnega vina in je v vinogradniškem časopisju niso priporočali, pa je do sredine dvajsetih let tega stoletja šmarnica dosegla nesluten razmah, celo tak, da je škodovala ugledu slovečih štajerskih vin. Odpor zoper to samorodnico je rasel, predvsem s strani države in vinogradniških združenj. Leta 1919 so tako javno obsodili Ivana Geršaka,⁴ ki je na prelomu stoletja šmarnico celo priporočal. Leta 1922 pa so na državni vinarski konferenci⁵ sprejeli sklep, naj država zakonsko prepove širjenje direktno rodečih križank. Glavna ovira, da ta zahteva ni bila takoj potrjena, je bil še vedno veljavni vinski zakon iz leta 1907, ki je samorodnice prišteval k "naravnim vinom". Nadvse pomembno pa je, da v vsem tem obdobju, t.j. od prihoda šmarnice pa do sredine dvajsetih let tega stoletja, ne vinogradniški strokovnjaki ne ostali niti z besedo niso omenjali kakršnihkoli škodljivih posledic za zdravje, marveč zgolj slabo kvaliteto. Šmarnica naj bi pač bila primerna le za domačo rabo.

Resnični preobrat v pregonu samorodnic je nastopil šele leta 1923, po objavi članka z naslovom "Metil alkohol - nevaren strup".⁶ Pisec je trdil, da vino samorodnice "na neki poseben način ljudi opijanja". Vzrok za to naj bi bil metanol, ki da ga je v ameriških trtah več kot v domačih. Toda država in tisti strokovnjaki, katerih cilj je bil iztrebiti vse samorodnice, niso takoj spoznali, kako močan argument za pregon samorodnic lahko pomeni članek o metanolu iz leta 1923. Še nekaj let so strokovnjaki pretežno poudarjali le slabo kvaliteto in ne toliko škodljivosti za zdravje.

Prvi članek, kjer se eksplicitno pozdravi pregon šmarnice ne več zaradi domnevne gospodarske škode, ampak zaradi škodljivosti zdravju, torej, ko se o šmarnici spregovori v okviru stereotipa, je bil objavljen že leta 1925:

"In prav je tako; kajti 'šmarnica' vsebuje tako zvani metilni alkohol, ki človeka silno omami. Strastni ljubitelji te "pijače" se poznajo po bebastih potezah in po abnormalni duševni omejenosti. Za poskus sem zasledoval vzroke štirih samomorov v drugi polovici leta 1924; povsod sem na začudenje dognal, da so vse te mlade

Opustela vinska klet na Dolenjskem (foto: P. Fister)

žrtve strastni ljubitelji 'šmarnice'".⁷

Med leti 1925 in 1928 se je stereotip o šmarnici povsem utrdil. Po letu 1928 šmarnice ne priporočajo več niti za domačo rabo. Obsodba je dokončna, poglejmo nekaj tipičnih primerov:

"Tekom lanskega leta je bilo med 24 samomorilci ljutomerskega okraja 20 privržencev šmarnice. Večinoma mladi fantje... Toliko je pisec teh vrstic mogel ugotoviti sam. Uradno natančno bi se dognala strašnejša resnica."⁸

"Trajno uživanje mu ubije živce, mu oslabi srce, ga onesposobi za delo ter ga polagoma spravi v grob."⁹

"Ob rednem in obilnem uživanju vina šmarnice postanejo starši manj plodoviti in v kolikor dobijo otroke, so ti često degenerirani (idioti, kreteni). Visok odstotek bolnikov iz vinorodnih krajev v blaznicah je največ posledica prekomernega uživanja šmarnice."¹⁰

S sprejetjem nove vinske zakonodaje leta 1929 je država poskrbela za zakonski pregon samorodnic. Vendar pa prav ta zakon dokazuje, da je bilo racionalno jedro, okoli katerega se je formiral stereotip, gospodarske narave in ne toliko skrb za "zdravje slovenskega naroda", kakor je oblast rada poudarjala. Če bi bila šmarnica res tako škodljiva, zakaj je potemtakem zakon dovoljeval prodajo samorodnic še do leta 1932? Ali, kakor je o šmarnici razmišljal nekdo, ki je bil leta 1938 dvakrat kaznovan, ker je nezakonito prodajal šmarnico.

"... Če ste res prepričani, da šmarnica našemu zdravju toliko škoduje, kakor to vedno pripovedujete, če šmarnica res kvari našo vinsko kupčijo doma in tudi pri izvozu vina v inozemstvo, ... tedaj je resnično bolje, da spremenite tudi zakon, ki dovoljuje še 500 trsov šmarnice, in šmarnico popolnoma prepoveste..."¹¹

Da sklenemo: raziskava je pokazala, da gre pri vprašanju šmarnice v resnici za stereotip, ki se je pojavil celih štirideset let po tem, ko so šmarnico že poznali. Racionalno jedro stereotipa je bilo gospodarske narave in ne skrb za zdravje slovenskega naroda.

Čeprav je vprašanje škodljivosti, kot smo že omenili uvodoma, še vedno odprto, se moramo strinjati s sodbo dr. Janeza Milčinskega,¹² ki pravi, da bi veljalo napadalno divjost pivcev šmarnice razumeti v okviru socialnega okolja, ki mu pivci pripadajo; v prvi vrsti pa upoštevati alkoholizem in ne toliko šmarnice kot take. Take so tudi naše izkušnje, ko smo raziskovali pomen in mesto šmarnice v vsakdanjem življenju ljudi danes.

Opombe

1. Janez Milčinski, Medicinsko izvedenstvo, Ljubljana, 1970, str.107.
2. Lojze Hrček, Vinogradništvo II - Ampeleografija, Ljubljana, 1982, str.70.
3. Gospodarske novice, Šmarnica samorodna ameriška trta, 1908, leto I, št.10.
4. Kmetovalec, Necepljene ameriške trte, ki neposredno rode in njih pravi pomen za vinogradništvo, 1919, str.115.
5. Kmetovalec, Iz konference državnih vinarskih strokovnjakov, 1922, str.217.
6. Kmetovalec, Metil alkohol - nevaren strup, 1923, str.106.
7. Preporod, Dopisi, 1925, str.171.
8. Preporod, Zbrana zrna : Šmarnica, 1931, str.8.
9. Naše gorice, Šmarnica in nje precepljanje na stalnem mestu, 1928, str.37.
10. Naše gorice, Samorodnice in sloves naših vin, 1940, tr.37.
11. Naše gorice, Vprašanje samorodnic, 1938, str.67.
12. Gl. navedeno delo.

SREČATI, POLJUBITI MATILDO

ali matildo?

JANEZ KEBER

Povzetek

V članku se obravnava izvor izimenskega izraza *matilda* v pomenu "smrt" in našteva frazeologeme, v katerih je ta termin glavna pomenska sestavina. Avtor pritegne k obravnavi še slovenske in tuje izimenske sinonimne izraze.

Matilda

Abstract

The article speaks about the origin of the denomastic term *matilda* in the sense of "death", and lists those idioms whose main component is this term. In dealing with this subject, it also refers to various Slovene and foreign denomastic synonyms.

Gornji naslov bi lahko nadomestil tudi z naslovom: *Kakšna je lahko včasih pomenska razlika med veliko in malo začetnico? Matilda* pisana z veliko začetnico pomeni tudi pri nas znano žensko ime, s katerim so po podatkih zadnjega popisa prebivalcev v Sloveniji klicali kar 3.998 oseb. Glede na to pomeni izraz *srečati, poljubiti Matildo* »srečanje ali prijetno opravilo z eno od teh oseb«. Kaj pomeni *matilda* pisana z malo začetnico, pa povedo naslednji frazeologemi: *srečati, poljubiti matildo* »umreti«, *matilda ga je pobrala* »umrl je«, *matilda ga je povohala* »bil je blizu smrti«. V teh primerih *matilda* očitno ne pomeni več žive osebe z imenom Matilda, ampak nekaj, česar si večina ljudi najmanj želi - »smrt«. Velika in mala začetnica torej v našem primeru pomenita na eni strani »živa oseba, sreča«, na drugi strani »smrt, konec življenja, sreče«.

Preden pa začnem odkrivati ozadje in vzroke take spremembe znanega imena, bom navedel več književnih zgledov, ki tako spremembo pomena potrjujejo:

Matilda, saj ji tako pravite, nas zdaj neprestano obletava. Pred njo smo vsi enaki ne glede na starost, stan in prepričanje (V. Hafner, *Srečno pot, fanta*, 1962, 155).

Ko pa bom čutil, da že *Matilda maha s koso* okoli mene, ko bom prvič začutil smrtni mraz okoli ušes, pa vas bom poklical in vi boste že vedeli, če je mogoče s tem kaj narediti (T. Partljič, *Jalovost*, 1971, 61).

"*Matilda ga bo povohala*", je pomenilo prav toliko, kot bi mu prečital smrtno obsodbo (R. Polič, *Čudežna pomlad*, 1959, 111).

Včasih je bila (tj. smrt) zelena, drugič bela, vedno neuganjiva in imela je kdaj kdaj banalno ime: *Matilda* (D. Druškovič /R. Arih/, *Zato*, 1957, 114).

Zdaj so vsi pogoji dani, vse je za lep pogreb nared, o njem govorijo že na vsakem oglu, čeprav je še nejasno, s kom je *matilda ropotulja* zarobantila in kako in kje in kdaj in zakaj in če je sploh že zarobantila ali pa morda še bo (F. Lipuš, *Odstranitev moje vasi*, 1983, 20).

Poleg 30 kopalnih kabin, dvorane za pitna zdravljenja, dietne kuhinje, zdravniške ter zobne ambulante - kar vse bolj ali manj rabi za preventivno odganjanje *Matilde*

V gornjih primerih gre očitno za spremembo imena *Matilda* v pomen »smrt«, čeprav je povezava z imenom večinoma še označena s pisanjem velike začetnice. Dvojnost pisave podobnih izimenskih izrazov (npr. *Adamovo* oziroma *adamovo jabolko*, *Ahilova* ali *ahilova peta* itd.) kaže pač na določeno stopnjo posploševanja imena ali imenskega izraza v splošni, občni pomen, katerega končno stopnjo signalizira tudi pisava z malo začetnico.¹

Poimenovanje smrti z izrazom *matilda* seveda ni stilno nevtrarno. V Slovarju Slovenskega knjižnega jezika so izraz *matilda* in frazeologemi, v katerih nastopa kot jedrna sestavina, označeni s stilno-plastnim kvalifikatorjem *pogovorno* in ekspresivnim kvalifikatorjem *ekspresivno*. Stilno in zvrstno izjemnost omenjenih izrazov potrjuje tudi naslednji navedek: Tako je dovolj opazna razlika med /žargonom in slengom/ izrazi...*obaveštajec*, *bombaš* itd. na eni strani ter *tema kot v Rogu*, *poljubiti Matildo*, *oditi v 13. bataljon*, *v četrti rajh*, *mrtvaška raglja*, *matilda*, *Fric* (podčrtal J. K.)...in drugi (V. Gjurin, Slavistična revija 1, 1974, 70-71). Večina iz množice izrazov, ki pomenijo »smrt« ali »umirati«, je stilno označena. V njih se je v izogibanju direktnega izražanja sprostila človeška domišljija, pa naj gre za najbolj vzvišen, svečan ali pa najbolj grob, neposreden odnos do smrti ali umiranja.²

Pri iskanju motiva za preobrazbo slovenskega imena *Matilda* v izraz *matilda* v pomenu »smrt« mi primerjava z drugimi jeziki ni prav nič pomagala. Tudi nemščina ne, čeprav je *Matilda* po izvoru germansko ime.³ Ime *Matilda* se v nemškem jeziku tudi posplošuje v občne izraze, vendar v druge pomene.⁴ Izhodišče za ugotovitev motiva, na podlagi katerega je nastal slovenski izraz *matilda* v pomenu »smrt« je verjetno naslednji navedek: Strojnico so /tj. partizani/ imenovali tudi *mrtvaška raglja*, *peklenska raglja* in *matilda* (V. Smolej, Zgodovina slovenskega slovstva VII, 1971, 68). Za slabo oborožene partizane je bila strojnica⁵ brez dvoma sinonim za smrt, zato je prenos pomena izraza *matilda* v pomen »smrt« nedvomen. Izraz *matilda* v pomenu »strojnica« podpirata sočasna sopomenska izraza *mrtvaška raglja* in *peklenska raglja*, pomen »smrt« pa prav tako izraza iz istega časa in okolja - *oditi v 13. bataljon*, *oditi v četrti rajh*. Izbor ženskega imena pa je v skladu z ženskima samostalnikoma *strojnica*, *smrt*.⁶

Seveda pa *matilda* ni edino slovensko poimenovanje za »smrt«. Iz druge svetovne vojne tako kot *matilda* izhaja koroški narečni izraz *hítlarica* »smrt«⁷, ki je očitno v zvezi z Adolfom Hitlerjem. Iz istega koroškega narečja izhaja še eno izimensko poimenovanje za »smrt«, in sicer v frazeologemih: *iti gor k Janezu* »umreti« in *Janez že kliče* »smrt je blizu«. *Janez* v omenjenih izrazih je sv. Janez, farni patron v kraju Ebriach na Koroškem. Podobno izražanje je znano tudi drugod po Sloveniji, npr. Odnegli so ga k sv. Marjeti, tj. na pokopališče pri cerkvi sv. Marjete. Zelo očiten motiv nastanka imata gorenjska narečna izraza *Krámpov Matija* in *Krámpova Kátra* v pomenu »smrt«⁸ Dve znani imeni se povezujeja s pridevnikom *krámpov*, ki je izpeljan iz samostalnika *krámp*, ki pomeni »orodje za kopanje, navadno s sekalom in konico«. Imeni *Matija* in *Katra* sta tukaj nosilca lastnosti, ki se nanaša na kopanje (tj. groba) oziroma smrt. Izimenska poimenovanja za smrt najdemo tudi v nemščini, npr. *Hans (Mors)*, *Ripperlhans*, *Hein*, *Graus-Pauli*, v amerišščini *John Fate* in

staročeško *kostnatá Johana*.⁹ V ljubljanskem narečju¹⁰ pa je smrt poimenovana celo s priimkom in imenom: *Gajzerjeva Lenčka*, npr. Pol pa pride Gajzerjeva Lenčka »potem pa pride smrt«.

Obravnavani slovenski izimenski izrazi v množici najrazličnejših izrazov¹¹, ki pomenijo »smrt« ali »umiranje«, predstavljajo motivno in stilnozvrstno zanimivo skupino. Najbolj splošno uveljavljena pa je *matilda*, ki nastopa v več frazeoloških kot jedrna sestavina in je v tem pomenu tudi izvorno slovenska.

Opombe

1. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika II, 710 (iz leta 1975) je *matilda* pisana samo z malo začetnico, torej je ta proces že končan. Podoben izraz, čeprav izvorno nekoliko starejši in znan tudi v nekaterih drugih jezikih, je *marica* pogovorno »avtomobil za prevoz priprtih ali prijetih oseb«, tj. »intervencijsko vozilo«. Tudi pri izrazu *matilda* sta v gradivu vsaj dva primera, v katerih naj bi bila *matilda* uporabljena v pomenu »mrliški voz«.
2. Vzneseni izrazi za »umreti« so npr. *Bog ga je poklical, vzel k sebi; dokončal je svojo življenjsko pot; njegove ure so se iztekle*; starinski: *stopiti pred božjo sodbo; dognala je svoje življenje; izpustiti dušo*; grobo, vulgarno: *iztegniti pete; cepniti; crkniti; gagniti; iti po gobe; gavzniti; guzniti* itd. Tudi za »smrt« obstaja cela vrsta izrazov, npr. *smrčjak, smrtnjak, božja dekla, angel smrti, koščenska s koso, ona s koso* itd.
3. Ime *Matilda* izhaja iz nemškega imena *Mathilde*, ki ga razlagajo iz starovisokonemških besed »moč« in *hiltja* »boj«.
4. Nemško *Mathilde* ali *Mechtild* je v študentskem jeziku v 18. stoletju pomenilo »prostitutka«, skrajšana oblika *Metze* pa danes »vlačuga«, medtem ko je *Metze* v študentskem jeziku 18. stoletja pomenilo »spodobno dekle«. Sedanji pomen oblike *Metze* je nastal šele po dodajanju pridevnikov *üppig, offen, geil* v pomenih »bujen, razgaljen, pohoten«.
5. Iz nekkih drugih, vendar ne preveč zanesljivih virov je mogoče domnevati, da je »partizanska matilda« pomenila na Koroškem tudi »pištola likvidatorja« (glej Naš tednik 9. 10. 1992!), vendar je motivacija v vsakem primeru jasna: orožje, ki prinaša smrt, mnogo smrti.
6. V nemščini, kjer je smrt moškega spola, so taki tudi ustrezni izimenski izrazi, o čemer glej v nadaljevanju.
7. Glej Ludvig Karničar, *Der Obir-Dialekt in Kärnten*, 1990, 155!
8. Ustni podatek dr. Dušana Čopa, raziskovalca imen v zgornjesavskih dolinah.
9. V nemščini se s smrtjo povezuje ime *Janez - Hans*, v izrazu *Ripperlhans* pa prvi del označuje osebo, ki se ji vidijo rebra, kosti, kakor se običajno upodablja smrt. Podobno bi lahko rekli za staročeški izraz *kostnatá Johana*, tj. koščena Johana.
10. Ustni podatek slavista Vlada Nartnika, ki je ta izraz slišal od frizerja, doma iz Šentvida.
11. O frazeologemu *iti rakom žvižgat* sem jaz že pisal (glej Mohorjev koledar 1991, 103-104!), izmed živalskih frazeologemov pa bi tu omenil še *iti v krtovo deželo*, narečno koroško tudi *iti krtom pomagat*, v nemščini *die schwartze Kuh hat ihn getreten* (tj. pohodila ga je črna krava) »umrl je« itd.

V Sloveniji, kot deželi na stičišču različnih geografskih, zgodovinskih, kulturnih in narodnostnih sestavin so se izoblikovala območja, v katerih so se vsi navedeni vplivi združili v bolj ali manj enoten izraz, kar se najbolj prepričljivo in nazorno kaže v naravnem in po človeku ustvarjenem okolju. Za utrjevanje narodne samobitnosti in zato, da bi Slovenci obdržali svoje mesto med večjimi narodi, je potrebno ohranjati zgodovinski spomin. Iz tega spoznanja izhaja sedaj že splošno sprejeta vrednota varovanja in ohranjanja tistih posebnosti slovenskega prostora, ki ustvarjajo njegovo identiteto. Raziskovalna naloga zasleduje dva cilja. Prvi je doseči višjo stopnjo poznavanja zakonitosti razvoja slovenskega prostora (znanstven del). Drugi je pomoč pri oblikovanju ustrezne zakonodaje in pri konkretnih posegih v prostor (metodološki del).

V preteklosti je bila posebna skrb za varovanje in ohranjanje namenjena le najodličnejšim 'spomenikom' arhitekturne in naravne dediščine. Različni dokumenti Združenih narodov (Economic Comision for Europe) ali evropske skupnosti (Cultural Heritage Comette) pa potrjujejo pravilno naravnost raziskave v razširitev na področje 'anonimne' (prvotno 'ljudske') arhitekture. 'Spomeniki' so z 'anonimno' arhitekturo tako povezani, da brez nje ne morejo obstajati. 'Anonimna' arhitektura ima močno izoblikovane tipske sestavine, ki določajo in opredeljujejo identiteto širšega okolja.

V raziskavi je uveden nov, ključni pojem, "*arhitekturna krajina*"; to je prostorska enota, v kateri je možno ugotoviti enotne principe gradnje vseh vrst stavb, kar ustvarja identiteto prostora. Enotni principi gradnje so posledica specifičnih geografskih, kulturnih, zgodovinskih, upravnih, socialnih, gospodarskih in drugih pogojev razvoja in zavestne težnje pri gradnji in ohranjanju značilnosti bivalnega okolja. Na značilno podobo *arhitekturne krajine* vplivajo predvsem stavbe na podeželju. Mesta pa so bila žarišča in so prenašala pobude v ruralni prostor. Meje posameznih *arhitekturnih krajin* niso ostre; nekateri tipični elementi se pojavljajo tudi v sosednjih *krajinah*.

Prostorske in časovne danosti so vplivale na povezavo posameznih *arhitekturnih krajin* v večje enote, poimenovane "*arhitekturne regije*".

Raziskava je celotni slovenski prostor razdelila na 14 *arhitekturnih regij*, na 74 osnovnih *arhitekturnih krajin*, na 4 izločene, v glavnem neopredeljene dele visokogorja; znotraj 6 *arhitekturnih krajin* pa so še manjši izseki s podobnimi sestavinami.

Osrednja enota *arhitekturna krajina* je določena z naslednjimi sestavinami:

- značilnosti naselij (po položaju, po razporeditvi, po vsebinski specifikiki in oblikovanju),
- značilnosti dominant in arhitekturnih posebnosti (po vlogi v pokrajini, po razmerju do naselij, po vrstah in specifikiki),
- značilnosti domačij, arhitekturnih kompleksov in stavb (po razporeditvi stavb v kompleksu, po velikostnih razmerjih stavb, po značilnostih streh, po arhitekturnih členih, po posebnostih).

V raziskovalni nalogi so posebej obdelani trije vzorci *arhitekturnih krajin*: Brda, Pivško in Novo mesto, s čemer je teoretični model preverjen na konkretnih primerih.

Pomembna ugotovitev raziskave je, da je ohranjenost identitete v posameznih *arhitekturnih krajinah* na Slovenskem zelo različna.

Glede na to so bile *arhitekturne krajine* razdeljene v 3 vrednostne kategorije, pri čemer so bila izvzeta območja izrazitih naravnih vrednot, neposeljeni predeli in ožja mestna območja. V najvišjo kategorijo je bilo uvrščenih 7 *arhitekturnih krajin*, kjer je podana zahteva po najstrožjem varovanju (še)obstoječih kvalitiet. To so krajine pretežno naslonjene na gorska območja. V srednji kategoriji je še dobro razpoznavna identiteta *arhitekturne krajine* in arhitekturnih kompleksov. Posebno pozornost je treba posvetiti ohranjanju vloge naselbinskih silhuet in dominant, tipičnosti prostorske razporeditve naselij in stavb v pokrajini ter nadzorovati tipiko novogradnje. V to vrednostno kategorijo je všteti 25 *arhitekturnih krajin* in 4 specifični deli. V tretjo kategorijo so vštete *arhitekturne krajine*, ki so izgubile lastno identiteto zaradi neuskklajenih novogradenj, industrijskih in infrastrukturnih objektov. Varovanje pri tej najštevilčnejši kategoriji, v katero je všteto 40 *arhitekturnih krajin*, je usmerjeno v ohranjanje tistih predelov ali arhitektur, ki še imajo določeno kvaliteto, predvsem pa v reševanje ekoloških problemov, ki so v tej kategoriji največji.

Zaradi različnih razlag posameznih pojmov je izdelan kot drugi del naloge **Glosar sestavin arhitekturne tipologije**. Stroke, ki se ukvarjajo s prostorom (geografija, arhitektura, etnologija, umetnostna zgodovina, konservatorstvo idr.) ne uporabljajo enotnih, usklajenih terminov. Glosar je izdelan tako, da predstavlja orodje za pripravo in računalniško obdelavo gradiva, kar bo s pomočjo usklajenega poimenovanja omogočalo primerjalne študije v širšem prostoru. V glosarju je obdelanih 240 pojmov.

Rezultati raziskovalne naloge bodo uporabni na različnih nivojih. Na najširšem nivoju gre za uveljavljanje spoznanja o vrednosti "*prostorske dediščine*" kot izraza identitete posameznih območij Slovenije. Kot posebna vrednota postaja identiteta prostora izhodišče državnih, regionalnih in lokalnih prostorskih planov. Ohranjanje identitete prostora neposredno vpliva tudi na kvaliteto bivanja v določenem prostoru.

Sožitje stare in nove gradnje (Tomaž v Slovenskih Goricah, foto: P. Fister)

Na izvedbenem nivoju pričakujemo, da bo s povečanjem števila občin, skrb za urejanje in varstvo prostora prešla na (pričakovane) regionalne strokovne službe. Raziskava s številnimi podatki in ocenami bo eno temeljnih gradiv, na katerem bo slonelo nadaljnje odločanje in priprava izvedbenih načrtov za urejanje prostora. Obenem bo raziskava služila za organizacijo svetovanja in nadzora v detajlnih, lokalnih in regionalnih odločitvah za posege v prostor. Poseben vpliv bo imela tudi na usmerjanje gradbene operative in industrije gradbenih materialov.

Da bi raziskava dosegla zastavljene cilje, je predvideno in priporočljivo, da se njeni temeljni izsledki in rezultati vgradijo v ustrezno zakonodajo ter v druge izvedbene zakonske akte. Tu ne gre le za zakone o varovanju naravne in kulturne dediščine, temveč predvsem za zakone o urejanju in rabi prostora (kmetijstvo, infrastruktura itd.) ter za zakone o gospodarjenju s prostorom (stanovanjski zakon, zakon o gozdovih in drugih naravnih virih in bogastvih idr.).

Podpisani recenzent je mnenja, da je obravnavana raziskovalna naloga s svojimi temeljnimi znanstvenimi spoznanji prispevala k utemeljitvi in kompleksni osvetlitvi *arhitekturnih krajin* in *arhitekturnih regij* na Slovenskem. S tem so se nam bolj kot kdajkoli doslej izostrili kriteriji, ki nam ne pomagajo samo spoznati prenekatero značilnosti slovenskih krajin, temveč tudi vrednotiti njihovo arhitekturno individualnost in celovitost.

Milan Natek

"Saj ste Slovenci?"

"Ne, tukaj smo doma."

"Govorite Slovensko?"

"Ne, govorimo po domače."

Tako so se domačini v Kanalski dolini predstavili amerškemu antropologu, ko je prišel po čudnem naključju preučevat kmečko prebivalstvo. Sad večletnih raziskav je zbornik socialnoantropoloških besedil, ki ga je pod naslovom: Robert G. Minnich - Socialni antropolog o Slovencih, izdal Slovenski raziskovalni inštitut v Trstu, sedež Kanalska dolina, v sodelovanju z Amalietti, d.o.o., Ljubljana.

Knjigo, ki jo je prevedla in uredila Irena Šumi, sodelavka na inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani, sta sofinancirala Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije - Odsek za Slovence po svetu. Predstavili so jo kanalski Slovenci ob prisotnosti avtorja v ponedeljek, 27. septembra, v Naborjetu (Malborghetto).

Istočasno se je širši javnosti predstavilo novoustanovljeno kulturno društvo Planika. Kot je poudaril Salvatore Venosi, novo društvo ni usmerjeno proti komu ali čemu, hoče samo popestriti in obogatiti kulturno delo kanalskih Slovencev, sodelovati z drugimi narodnostnimi in političnimi skupnostmi kot opora za slovensko prebivalstvo ter vključiti čimveč domačinov v družabno življenje.

Izid knjige so pozdravili ugledni gostje in govorniki. Domači župan je pohvalil mirno sožitje občanov vseh ideoloških in narodnostnih sestav. Zato bo raziskava enega dela prebivalstva obogatitev za vso Kanalsko dolino. Tudi predstavnik Gorske skupnosti je pozdravil knjigo kot nadaljnji korak k identifikaciji slovenske skupnosti in znak živega izraza slovenske kulture.

Državni sekretar za Slovence po svetu, dr. Peter Vencelj, se je v imenu vlade zahvalil avtorju za dragoceno delo med zamejskimi Slovenci, in vsem, ki so pripomogli k uspešnemu poteku raziskovanj. Dr. Emilio Sušič, predsednik Raziskovalnega inštituta, sedež Ukve, je označil pomen znanstvenega dela ameriškega antropologa za slovenski narod. Neobremenjen strokovnjak z drugačnim raziskovalnim prijemom vidi marsikaj z drugega zornega kota kot domači etnologi ali sociologi. Značilnost avtorja tega zbornika je "opazovanje z udeležbo". Dalj časa je živel med ljudmi, ki jih je nameraval поблиže spoznati, se poskušal vživeti v vsakdanje navade, v njihov način življenja, njihovo delo in mišljenje. Raziskovalno delo ne zahteva samo zgodovinskega, jezikovnega, narodnostnega vidika, pač pa zajema celosten pogled na človeka v konkretni bitnosti.

Kdo je avtor, socioantropolog Robert G. Minnich?

R. Minnich je potomec nemških protestantov, ki so leta 1720 zbeali z Bavarskega v Ameriko. Po dveh daljših potovanjih v šestdesetih letih po Evropi in ko je na nekem

seminarju v Jugoslaviji spoznal prevajalko, sedanjo ženo, Ljubljanko, se je odločil za dokončno odselitev v Stari svet. Od 1972 preučuje in poučuje antropologijo v Bergenu (Norveška). "Svojim slovenskim bralcem lahko mirno zagotovim, da je bilo srečanje z ruralno družbo slovenskega etničnega ozemlja zame resnično eksotično doživetje... Ob opazovanju z udeležbo sem se naučil tudi nekaterih praktičnih veščin, kot denimo rokovanja s koso, klanja prašičev in oskrbe živine na planinskih pašnikih. Takšno praktično poglobljanje mi je pomagalo, da sem svojim opazovancem znal zastaviti smiselna vprašanja..." (uvodna avtorjeva beseda).

Kot Američan sploh ni poznal pojmov domovina in narodnost. "Problem identitete je svojevrsten v teh krajih, vkoreninjen v gorsko življenje," prizna Minnich, ko govori o svojem delu med Slovenci. "Kako je tragično, da so ljudje pripravljene umreti za to idejo, vidimo nedaleč od tod. Nevarno je priznati se k določenemu narodu. Najboljši je način zamejskih Slovencev: identiteta pomeni biti doma in biti človek v domovini. Tudi ta knjiga je ena pot k resnični identiteti: tu živijo ljudje na slovenskih tleh v Kanalski dolini."

Kaj piše antropolog o Slovencih?

Članki tega zbornika so povzetki dveh večjih terenskih raziskav. Prva je potekala osemnajst mesecev v letih 1974 in 1975 v Halozah na Štajerskem. Drugo je opravljal šestnajst mesecev med letoma 1981 in 1985 v Kanalski in Ziljski dolini. Takrat je prebival v vaseh Ukve/Ugovizza, v Bistrici/Feistriz in Draščah/Drashitz.

Ob klanju prašičev in obdarovanju kolin vidi avtor na Haloških kmetijah značilnosti medsebojnih odnosov, izraz socialnih struktur in "identitete v slovenski kmečki družbi". Menjava kolin ni le izražanje gostoljubja, ampak tudi sredstvo družbenega povezovanja, vrednotenja drug drugega in del družbenih norm.

V Kanalski dolini je raziskava zajela bolj modernizacijo in "deagrarizacijo", gopodarski razvoj pokrajine, tradicijo in integriteto lokalne skupnosti. Sledi razmeroma obširna primerjava med Kanalsko in Ziljsko dolino, predvsem v odnosu do jezika, narečja in jezika kulturnega zaledja, t.j. večinskega naroda. Govoriti slovensko ni isto kot biti Slovenec: izhajajoč iz te teze ugotavlja podobne odnose pod podobnimi pogoji v obeh dolinah, ki ustvarjajo posebno pojmovanje narodnosti in povezanosti človeka z ožjo domovino.

Veliko navzočih gostov in domačinov se ni strinjalo z avtorjevimi tezami; globoke razprave so tekle še ob zaključni zakuski v Žabnicah. Kulturni dogodek je spremljal Ženski kvintet Lušari; pevke so tehnično dovršeno in čustveno ubrano obdarovale občinstvo s šopkom narodnih pesmi kar v štirih jezikih (slovensko, italijansko, nemško, angleško).

Avtor to področje okarakterizira takole: "Znaten del prebivalstva te pokrajine je bil že vsaj pred stoletjem dvo- ali večjezičen, kar pomeni, da so prebivalci obvladali jezikovne kode, ki pripadajo dvema ali vsem trem v pokrajini zastopanim jezikov-

nim skupinam: 1. germanski (standardna avstrijsčina in koroščina); 2. romanski (furlanščina, standardna italijanščina in severovzhodni italijanski dialekt); 3. slovanski (standardna slovenščina in koroški slovenski dialekti). Toda medtem ko se večjezičnost ohranja, so začeli v državah, ki si pokrajino delijo, prevladovati vsakokratni standardni kodi...

Starejši prebivalci Kanalske doline so v moji prisotnosti večkrat potožili, da govorijo svoje domače narečje (slovenski), da so po srcu Korošci, usojeno pa jim je živeti v Italiji."

Alojz Angerer

Monika Šašelj - Kropelj: LJUDSKA KULTURA V PRAVLJICAH IN POVEDKAH

Povzetek

Avtorica poroča o svoji doktorski disertaciji "Ljudska kultura v slovenskih pravljicah in povedkah, obranjeni 11. 6. 1993 na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Osnovni cilj študije je bil odkriti, kako v pravljicah in povedkah - obravnavani primeri so bili vzeti iz Štrekcljeve zapuščine - odsevajo sestavine ljudske kulture in stvarne razmere časa in okolja, v katerem so pravljice živele in bile pripovedovane. V nekaterih pravljicah in povedkah se da zaznati tudi stvarnost starejših obdobij, celo tistih, v katerih so se motivi porajali in so nastopali arhetipi pravljic. Tako odkriva študija ne le sestavine resničnega življenja, ki so jih vnašali v pripoved pripovedovalci iz svoje zavesti in podzavesti, izoblikovane v njihovem kulturnem okolju, ampak tudi pokaže, kako v njihovih globljih plasteh odsevajo stare družbene in duhovne razmere.

Abstract

The author gives the information on her dissertation "Reflection of Reality in the Slovenian Folk Tales" defended on June the 11th, 1993 at the Faculty of Philosophy in Ljubljana. The main aim of the study was to discover, how do the tales - discussed were the folk tales from Karel Štrekelj's inheritance - reflect the elements originating from the actual circumstances of the time and environment in which they lived and were narrated. In some folk tales we can perceive the reality of older periods even those in which the motives sprang up and the archetypes of the tales arose. Therefore the study explores not only the elements of the real life, which the narrators inserted in their story and which ensue from their perception and their subconsciousness formed in their cultural environment, but also show how do folktales formed in their deeper strata reflect old beliefs, and archaic social circumstances.

V doktorski disertaciji z naslovom Ljudska kultura v slovenskih pravljicah in povedkah, obranjeni 11.6.1993 na Filozofski fakulteti v Ljubljani, sem ob primerih iz Štrekcljeve zapuščine raziskovala odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in

povedkah¹. Kratko poročilo o disertaciji objavljam na željo uredništva Glasnika, ki namerava tudi v bodoče objavljati tovrstne prispevke.

Osnovni cilj študije je bil odkriti, kako v obravnavanih pravljicah in povedkah odsevajo sestavine ljudske kulture oz. stvarne razmere časa in okolja, v katerem so živele.

Poleg tega, da sem raziskovala, interpretirala sledove ljudske kulture druge polovice 19. stol., torej časa, ko so bile obravnavane pravljice in povedke zapisane, sem skušala pokazati še, kako se v mnogih pravljicah in povedkah da zaznati stvarnost starejših obdobj, tudi tistega, v katerem so se porajale. Skušala sem torej odkriti tudi globinsko podobo pravljic in v posameznih primerih razložiti njihovo jedro.

Ker doslej nismo imeli študij, ki bi raziskovale časovno določene skupine slovenskih ljudskih besedil z vidika stvarnosti in pri tem upoštevale vsa področja, s katerimi se ukvarja etnologija, se metodološko nisem mogla opreti na predhodna dela. Ustrezno metodo je bilo torej potrebno šele izdelati.

Študija je razdeljena v dva dela, zaradi večje preglednosti sem gradivo v obeh delih razdelila po pravilih etnološke sistematike.

V prvem delu razlagam odseve posameznih sestavin tiste strani t.i. ljudske kulture oz. načina življenja, ki je ožje vezano na gospodarske razmere. Tu gre predvsem za posamezne omembe stvari in pojavov, ki jih poznamo kot resnične v času zapisa ali nekaj prej. Tako temeljijo moja izvajanja predvsem na povezavi teh omemb s podatki v strokovni literaturi in so moje raziskave v osnovi podprte z dosedanjimi etnološkimi in kulturnozgodovinskimi izsledki na posameznih področjih. Pravljice namreč, ki sicer resda odsevajo življenje, ne morejo biti vir za njegovo poznavanje. Pravzaprav včasih kako mesto v njih lahko razložimo šele, če poznamo stvarnost.

Kot primer takega odseva stvarnosti, ki postane razumljiv šele z etnološko razlago, nam lahko služi omemba metličja v Križnikovi pravljici "Od moškre". Tu dekle gospodu na vprašanje "*kaj oče delajo*", odgovori: "*Iščejo hišnega prostora*." Oče, ki mora gospodu pojasniti hčerkin odgovor, pa reče: "*Sem ga jeskou, ko sem sou po metličje*." To mesto razumemo šele, če vemo, da je za določene predele Slovenije značilna gradnja hiš, ki jim ponekod rečejo kar "na koš". Opaž, ki ga spletejo iz šibja, omečejo z ilovnatim blatom, ga zgladijo in pobelijo. Čeprav je tukaj omemba nekako 'skrivnostna', je pa vsekakor neposredna, kar velja na splošno za stvarne omembe v prvem delu.

V drugem delu pa je o neposrednosti mogoče govoriti le redko. Tu namreč raziskujem odsev družbenih razmer in verovanj, kar zahteva predvsem ustrezno razlago večjih sklopov besedil. Zato sem morala veliko bolj kot v prvem delu poseči po metodah, ki se uporabljajo prav na področju raziskovanja ljudskega pripovedništva. Večina študij, na katere sem se opirala, je nastala s pomočjo historično-geografske ali komparativne metode. Ta temelji na lociranju motivov, tipov in poti

predajanja ljudskega pripovedništva in skuša z iskanjem in rekonstrukcijo njihovih prvotnih oblik razložiti vsebino in pomen posameznih pravljic ali pa motivov. Delno sem pritegnila tudi strukturalistično metodo, vendar le v povezavi z etno-zgodovinskimi raziskavami družbenih okolij, v katerih naj bi besedila nastajala in živela dalje.

Poleg tega pa sem opazovala besedila tudi v luči dosedanjih izsledkov in analiz ne le raziskovalcev ljudskega pripovedništva, ampak tudi filologov (npr.: Ivanov, Toporov, Merkelbach) in jih upoštevala, kolikor sem jih imela za dobro utemeljene in uporabne tudi v naših primerih. Tako sem metodo, uporabljeno v prvem delu, bistveno dopolnila oz. razširila tudi v interdisciplinarnem smislu. Tak pristop upravičuje sama narava pravljic, ki so večplastne in v svojem bistvu izrazito mednarodne.

Medtem ko vnašanje stvarnih elementov z gospodarskega področja v pripoved zadeva le zunanjo plast pravljic in povedk, sestavine duhovne kulture in zlasti dejavniki družbene ureditve sežejo globlje. Zavedati se je treba, da tudi jedru pravljic ne prizanaša zob časa, ki včasih načne ali uniči celo strukturo te ali one pravljice. S pomočjo rekonstrukcije pravljinih simboličnih struktur včasih še lahko razberemo odsev kulture, časa in prostora, v katerem je pravljica nastajala. Kot primer naj navedem pravljice o ubijalcu zmaja (AaTh 300). Zgradba teh pravljic je alegorična, pa tudi protagonisti so alegorični. Po simboliki, ki jo ta pravljini tip ohranja, lahko sklepamo, da je vzniknil v kulturah, ki so po zasnovi kozmološke in družbeno kolektivne.

V takih primerih je bilo potrebno historične podatke, ki sem jih dobila iz strokovne literature, povezati z obravnavanimi pripovedmi, katerih struktura se je po analizi mestoma izkazala za simbolično. Te simbolične strukture imajo v drugih variantah pravljice istega tipa ali pa tudi v pravljicah drugega tipa drugačne oblike, imajo pa lahko enako funkcijsko zvezo in še vedno isto sporočilnost, torej predstavljajo ekvivalentne alegorične sklope. Če je interpretacija alegorij pravilna, bi morala dati v povezavi s podatki o kulturni sredini, v kateri se je predvidoma motiv izoblikoval, določene rezultate.

Gradivo, ki ga obravnavam, predstavljajo v veliki večini pravljice; od stotih besedil je povedk le 22. Poleg tega so vse, ki so privzete - tako kakor pravljice - vključene v tipni in motivni indeks in imajo torej mednarodni značaj. Čeprav imata tako pravljica kot povedka pogosto enake motive, sta vendar dve zelo različni zvrsti ljudskega pripovedništva. Motivi, sicer obema skupni, imajo lahko pri eni drugačno vsebino in pomen kot pri drugi. Za primer naj navedem motiv kraljične, spremenjene v kačo, ki ga imamo v nekaterih obravnavanih pravljicah. Najdemo ga pa tudi v mnogih povedkah, pri nas npr. v najbolj znani povedki o Veroniki s kamniškega Malega gradu. V pravljicah te vrste pomeni sprememba v kačo prehodno stanje, ki se obvezno konča srečno in pravljica junakinja spet zadobi svojo podobo, medtem ko v povedki ne dočaka rešitve in je njena zla usoda, bolje rečeno kazen, dokončna. Če povedka to, kar je čudovito, jasno razmejuje od stvarnosti in pos-

ki jih je določena družba v določenem času in prostoru vtisnila vanje - v našem primeru gre konkretno za slovenski prostor in za pravljice, ki so na tem prostoru ravno zaradi vplivov, ki so jih tukaj sprejemale, postale slovenske.

Njihov slovenski značaj se še bolj kot v podrobnostih, ki jih dobimo z analizo, pokaže v zbiranju in sestavljanju motivov samih ter v načinu njihovega povezovanja v celoto. pri tem je jasno zaznaven ne le življenjski stil in okolje pripovedovalcev, ampak tudi njihov način mišljenja in čutenja, izvirajoč predvsem v družbeno-godovinskih razmerah, kar je v disertaciji prikazano s primerjavo slovenskih in hrvaških variant istega pravljичnega tipa.

Opomba:

1. Mentorica naloge je bila prof. dr.Zmaga Kumer, člana komisije pa prof. dr.Janez Bogataj in prof. dr.Zmago Šmitek

ETNOLOGI IN STUDIA HUMANITATIS

Etnologi smo imeli v programski skupini knjižne zbirke Studia humanitatis, ki jo izdajata ŠKUC in Filozofska fakulteta, do njenega petega letnika svojega zastopnika. Potem je "naš človek" iz (vsaj stalnim naročnikom zbirke) nepojasnjenih razlogov iz programske skupine izpadel. V spremni besedi knjige Jack Goody, Med pisnim in ustnim, Ljubljana 1993, nam je Bojan Baskar, član uredniškega odbora omenjene zbirke in eden domnevnih somišljenikov nekaterih naših kolegov in kolegic na Zavetiški 5, zelo posredno in na moč diskretno vso zadevo pojasnil. Z vidika britanske socialne antropologije, nacionalno specifične discipline, je "tradicionalne folkloriste ter poznejše etnologue Evrope" označil za ljudi, "ki se po svoje motajo med odpadki zgodovine" (n.d., str.346). Sicer je res, da velja Zmago Šmitek za strokovnjaka za neevropsko etnologijo in ne za evropsko. Toda, kaj bi tisto. Zmago Šmitek je etnolog; vsaj za sedaj. Etnološko področje pa očitno želijo pokrivati nekateri sociologi; seveda na svoj izbran, sociološki ali antropološki način. Verjetno se tako rekoč čez noč levijo v socialne antropologe, kulturne antropologe.. Pravilno. Res, le kaj bi smetarji med humanistično, lepoznavsko elito?! Še zlasti, ker si - vsaj nekateri - dovoljujejo brez upoštevanja ambicij in problematičnih pogledov nekaterih sociologov in še koga agirati po svoje.

Slavko Kremenšek

Tudi ta posnetek je lahko "na lovu za spominom" (foto: P. Fister)

COLLEGO ERGO SUM -

- post festum o končani razstavi in nikoli dokončanem projektu

ALEŠ GAČNIK

- Jeseni leta 1992 je bila med 18. septembrom in 31. oktobrom v Miheličevi galeriji na Ptujju na ogled razstava Zbiram - torej sem / O fenomenu zbirateljstva in privatnih zbiralcih.¹

- Razstava je predstavljala vizualizacijo štiriletnega registratorsko-dokumentarnega in znanstveno-raziskovalnega dela ter je pomembna in inovativna predvsem iz dveh vidikov: muzejskega / muzeološkega in etnološkega / antropološkega.

- Uvod v "festival zbirateljstva" na Ptujju je predstavljal večurni otvoritveni spektakel pred razstaviščem, sestavljen iz demonstracijskih voženj lastnikov starih avtomobilov in motorjev, teatralizacije črtice Marka Twaina o zbirateljski strasti, glasbe in družabnega dogodka ob siju žarometov...²

- Ambicije projekta so bile usmerjene v uvajanje novih razmerij med privatnimi zbiralci in muzejem ter na dešifriranje stereotipa o privatnih zbiralcih kot ljudeh, ki doma 'skrivajo' najrazličnejše starine in umetnine, ki javnosti nočejo pokazati svojih zbirk, ki s prikrižanjem in zamolčevanjem podatkov, zaprtostjo zbirk ipd. otežujejo delo strokovnim institucijam in strokovnjakom. Po drugi strani pa je prisoten 'strah' zbiralcev pred muzejem kot podaljšano roko države, ki lebdi nad njihovim delom, ki zbira in podržavlja starine in umetnine ipd.³

- Z razstavo smo opozorili na fenomen zbirateljstva, privatne zbiralce in njihove zbirke ter na njihovo pomembnost pri ohranjanju in varovanju kulturne dediščine. Zavedati se moramo, da se je velik del dediščine ohranil zanamcem prav zaradi njihove zbirateljske senzibilnosti. Ker muzeji ne morejo imeti pregleda nad 'vsem', tako iz objektivnih kot subjektivnih razlogov, je sodelovanje nujno in neogibno.

- Razstava je predstavljala izjemen dosežek na področju registracije in vzpostavitve komunikacije s privatnimi zbiralci na področju občin Ptuj in Ormož.⁴ Vzpostavljena mreža med privatnimi zbiralci in Pokrajinskim muzejem Ptuj tako predstavlja osnovno infrastrukturo za sodobno etnološko, muzejsko in muzeološko delo.

- Kot izreden dosežek moramo izpostaviti organizacijsko in koordinacijsko delo, saj je na razstavi sodelovalo 47 zbirateljcev z 90 zbirkami!⁵

- Razstava je bila razdeljena na tri tematske sklope. V prvem smo predstavili fenomen zbiranja z vso njegovo množičnostjo in raznovrstnostjo. V drugem delu so bili na ogled inserti zbirk 'profesionalnih' privatnih zbiralcev s področja občin Ptuj in Ormož. V zadnjem delu pa so lahko obiskovalci dobili več informacij o projektu in razstavi preko računalnika.

- Pozornosti nismo posvečali le predmetom, temveč predvsem zbirkam in njihovim lastnikom!

- Predmeti in zbirke so nam služile predvsem zato, da smo preko njih opozorili na fenomen zbirateljstva kot na eno od najelementarnejših človekovih lastnosti!⁶

- Na razstavi smo enakovredno predstavili zbiratelje obeh spolov in najrazličnejših starosti (od osnovnošolcev do upokoјencev), različnih socialnih plasti itn.

- Zbirke, kot človekov 'intimni' sopotnik skozi prostor in čas, predstavljajo velik izziv

ne le muzealcem, temveč tudi vsem tistim, ki se ukvarjajo z razumevanjem načina življenja.

- Z razstavo smo se 'podali' v čudežni svet zbirateljstva. Poskušali smo odkriti, kdo in kakšni ljudje so zbiralci, ter preko njih prodreti tudi do vseh prikritih vzgibov in motivov, ki jih vodijo pri zbiranju.

- Del mladinskih zbirateljskih aktivnosti smo predstavili z rekonstrukcijo sobe najstnikov z zbirkami posterjev, stripov, priponk, gramofonskih plošč, cigaretnih škatlic, 'pločevink' in sprejev. Uporabljena je bila lutka, 'avtentična' sobna svetloba, popularna glasba najstnikov, vonj parfumov...

- Vsem predmetom / eksponatom na razstavi smo posvečali enako pozornost, ne glede na to, ali je šlo za obesek za ključke, vinsko etiketo ali sliko iz obdobja baroka. Senzibilnost in enakost predmetov na razstavi je temeljila na dejstvu, da je vsak predmet ali zbirka lahko enako pomembna za ohranjanje naše naravne in kulturne dediščine.

- Karkoli kdo zbira in le to poskuša ohraniti, ima svojo vrednost. Iz zgodovine muzealstva in muzeologije se lahko poučimo, da je vsaka, tudi majhna in navidez nepomembna zbirka, potencialni zametek novega muzeja!

- Z razstavo smo opozorili, da predmet etnološkega raziskovalnega dela v muzejih ni le preteklost in 'ljudska kultura', temveč tudi sedanjost s predmeti, ki nas obkrožajo.

- 'Neklasična' etnološka razstava nam je nudila vpogled v sodobno muzeološko razumevanje etnološkega predmeta, ki ni le estetizirana rariteta, temveč predvsem informacija, ki nam pomaga razumeti trenutek, v katerem živimo ali smo živeli. Tako nam lahko tudi zbirka posterjev govori o določenem načinu življenja mlajše generacije.

- V muzeološkem pogledu je bila razstava za slovensko muzejsko prakso prava novost tako v metodološkem kot metodičnem smislu. Novo za slovensko muzejsko prakso je, da to ni bila zgodovinska razstava, temveč predvsem razstava o idejah in fenomenu zbirateljstva. 'Zgodovinski moment' tako ni bil v središču pozornosti in predmet naše raziskave in razstave. Razstava ni bila le gola ilustracija insertov zbirk privatnih zbiralcev, temveč predvsem možnost, da smo preko režije muzejskih predmetov vplivali na zavest obiskovalcev in s tem med njimi spodbudili 'pozabljen' interes po zbiranju in ohranjanju naše kulturne dediščine.

- Z razstavo smo dokazali, da se da tudi z izredno majhnimi dodeljenimi sredstvi realizirati tako velik, zahteven in pomemben projekt, ki odgovarja vsem kriterijem sodobne muzejske stroke (plakati, transparenti, katalog /slovensko - angleški/, razglednice, priponke⁷ itn.). S stališča racionalizacije ni pomembno le to, da določen projekt realiziramo, pa naj stane, kolikor hoče, temveč tudi, da s čim manjšimi sredstvi naredimo čim večji efekt!

- Skoraj 50% stroškov, ki so nastali ob razstavi, smo pokrili z domišljenimi sponzorskimi vložki, ki so bili rezultat angažmaja avtorjev razstave.

- Razstava kot neke vrste socialna akcija je pritegnila veliko pozornost najširše publike, saj si jo je v dobrem mesecu dni ogledalo skoraj 5000 obiskovalcev, kar je rekordna številka za to razstavišče.⁸ Ob tem se moramo zavedati dejstva, da omenjeno razstavišče ni pomembna turistična točka, ki sama po sebi privablja obiskovalce, kot npr. Ptujski ali Blejski grad. Razstava se v tem času ni socialno

iztrošila, temveč ravno nasprotno. Število obiskovalcev je rapidno naraščalo iz dneva v dan in pričakovati je bilo, da bi se obisk iz meseca v mesec podvojil⁹. Zaradi izredno zahtevnega koordinacijskega in organizacijskega dela in velikega števila prisotnih privatnih zbiralcev razstave, kljub velikemu povpraševanju, nismo mogli podaljšati. Tudi v tej enkratnosti in neponovljivosti je velik šarm!

- Razstava je bila posvečena renesansi zbirateljstva na Slovenskem.

- V letu 1992 je bila razstava uvrščena med pet najpomembnejših muzejskih razstav v Sloveniji (Slovenski almanah '93), avtorja razstave pa sta prejela tudi Murkovo nagrado za izjemne dosežke (izvirno predstavljeno razstavo) na področju etnologije za leto 1992!

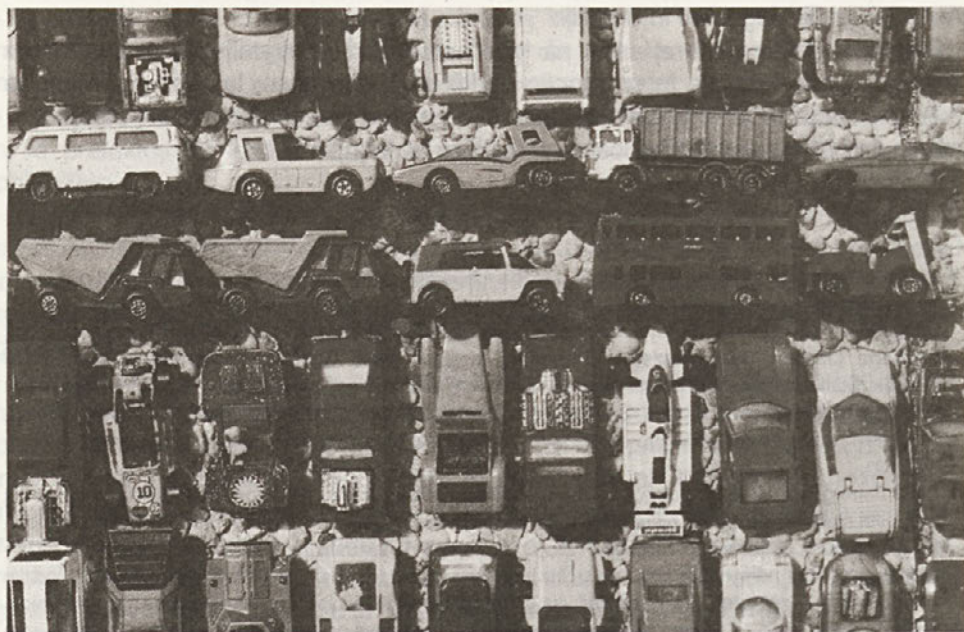
- Z razstavo smo želeli spodbuditi paralelne raziskave, razstave in projekte¹⁰, tako na nacionalnem kot mednarodnem nivoju. Izredno zanimanje za razstavo je bilo med vrhunskimi muzealci na Hrvaškem, Madžarskem, v Grčiji, Češki republiki, Švici, Nizozemski, Franciji, Belgiji, Angliji¹¹, Kanadi (Quebec), Združenih državah Amerike, Indiji, Argentini in Braziliji.

- Razstava Zbiram - torej sem, na kateri smo zbrali zbiratelje, je le uvertura v sistemsko raziskovanje in promocijo dediščine v privatnem lastništvu. Fenomen zbirateljstva je proces, ki traja in ki se ne da enkrat za vselej definirati, zato lahko naznamimo: "Razstava je končana, projekt se nadaljuje!"¹²

Opombe:

1. Osnovni tehnični podatki o razstavi: avtorja besedila (Aleš Gačnik, Stanka Gačnik), prevod v angleščino (Klementina Jurančič), oblikovanje kataloga in plakata (Boris Miočinović, Aleš Gačnik), fotografije (Aleš Gačnik, Fototeka PM Ptuj), računalniška obdelava teksta (Vlado Topolovec), tisk kataloga (Jordan Tisk), muzeološki scenarij razstave (Aleš Gačnik), postavitve razstave (Aleš Gačnik, Stanka Gačnik), grafična podoba razstave (Miran Krivec), grafit (Viktor Rebernak), glasbena oprema (Dejan Štampar, Aleš Gačnik), vodja tehničnih del (Drago Šmigoc), luč (Rajko Žiher), recenzent razstave (dr. Tomislav Šola), koordinacija projekta (Stanka Gačnik), režija projekta (Aleš Gačnik).
2. Slavnostni govornik je bil publicist Jaša L. Zlobec, katerega nekonvencionalni nagovor je izhajal iz njegovih različnih empiričnih subjektivnih izkušenj z muzeji, tako iz njegove mladosti kot iz obdobja, ko je v muzej peljal svoje otroke. V svojem nastopu je aktualiziral fenomen zbirateljstva tudi v aktualno politični dimenziji. Ob zaključku je presenetljivo ugotovil, da je tudi sam zbiratelj, čeprav se sprva tega ni zavedal. Hrani namreč vsa grozilna in podobna pisma, naslovljena na njegov naslov.
3. Tako po svetu kot tudi pri nas so tovrstne raziskave in razstave prava redkost, zato je bilo zanimanje za omenjeni projekt že pred njegovo realizacijo.
4. V leto 1988 segajo začetki sistematičnega dokumentiranja in raziskovanja t.i. premične kulturne dediščine izven muzeja (PM Ptuj), ki je v privatnem, cerkvenem, družbenem oz. državnem lastništvu na področju občin Ptuj in Ormož. V ta namen imamo v muzeju zaposlenega profesionalca - registratorja (in raziskovalca) za premično kulturno dediščino izven muzeja. Izredno zahtevno delo je opravljala in ga deloma še opravlja Stanka Gačnik, ki je najzaslužnejša za do sedaj vzpostavljeno mrežo med privatnimi zbiralci in muzejem.
5. V primerjavi z institucijami, kjer so pravila igre v medsebojni poslovni komunikaciji jasna, pa tega ne moremo trditi za sodelovanje s privatnimi zbiralci. Pomembno ali nemara celo odločilno vlogo pri teh komunikacijah odigrava tako subjektivni moment kot tudi mikavnost in možnost identifikacije 'vpletenih' v globalno idejo projekta.
6. Več o tem v: Aleš Gačnik, Stanka Gačnik, Zbiram - torej sem / O fenomenu zbirateljstva in privatnih zbiralcih, katalog ob razstavi, Pokrajinski muzej Ptuj, 1992, str.41-61.
7. V samozaložbi sva avtorja razstave izdala tri različne razglednice na temo zbiranje ter šest različnih priponk s sloganom razstave (Zbiram - torej sem).

8. V Miheličevi galeriji se giblje število obiskovalcev na razstavo v enakem časovnem obdobju med 400 in 700.
9. Ilustrativno je bilo pripovedovanje učiteljic, da je bila šolska ura prekinita za ogled razstave in da se je prvič dogodilo, da so učence morale 'preganjati' iz razstavišča.
10. S tovrstnimi projekti lahko pridemo do še kako pomembnih podatkov o zgodovini človeštva, etnologije, antropologije, zbirateljstva, muzealstva itn.
11. Na podlagi mednarodne korespondence je razberljivo, da postajajo tovrstne razstave v muzejih in galerijah Anglije zelo iskane in popularne.
12. Kot že rečeno, ideja projekta ni zamrla z zaprtjem razstave. Nasprotno! Naše ambicije so usmerjene v nadaljnje načrtno raziskovanje in promocijo dediščine v privatnem lastništvu, bodisi v obliki občasnih razstav kot tudi stalnih postavitev. V mesecu aprilu 1993 je bila v prostorih Turistično informativnega centra na Ptujju odprta stalna razstava arheoloških površinskih najdb zbiratelja Ivana Brača s Ptujja, ki je sodeloval na naši razstavi...

Vsaka zbirka je potencialni zameetek novega muzeja; foto-razglednica (A. Gačnik)

O SLONOKOŠČENEM STOLPU, APLIKATIVNOSTI IN O ENI, DVEH ALI VEČ SLOVENSКИH ETNOLOGIJAH

SLAVKO KREMENŠEK

Povod za pričujoči zapis je poročilo Draga Medveda o nedavni okrogli mizi, ki jo je v sodelovanju z Zvezo kulturnih organizacij Slovenije pripravil Odbor za obujanje in ohranjanje starih ljudskih šeg in delovnih opravil v Laškem. Okrogla miza je bila sestavina zaznambe desetletnice dela omenjenega odbora, Medvedov članek pa je bil pod naslovom Kruh z devetimi skorjami objavljen v Delu 2. septembra 1993. Naj ponovim: okrogla miza in članek, ki govori o njej, sta le povod, le kaplja, ki povzroči pretakanje čez rob, ko ni več mogoče molčati.

Na okrogli mizi o obujanju, ohranjanju in prikazovanju starih ljudskih šeg in delovnih opravil v slovenskem prostoru naj bi sodelovali, kot je bilo zapisano v vabilu, "strokovnjaki s področja etnologije" in "skupine, ki se s tem ljubiteljsko ukvarjajo". Iz Medvedovega poročila ni razvidno, kdo vse je na okrogli mizi sodeloval s svojimi ocenami etnološkega strokovnega dela, ki jih članek vsebuje. Izrecno je rečeno le, da je "boljše čase.. napovedal dr. Janez Bogataj z delovanjem inštituta Mlaj pri oddelku za etnologijo ljubljanske filozofske fakultete ter načrtovanim študijem folkloristike v 3. in 4. letniku etnologije".

Čeprav sem član omenjenega oddelka, o inštitutu Mlaj ne vem kaj dosti. Ne po svoji krivdi. Od načrtovanega študija folkloristike ne bi pričakoval več, kot je mogoče. Dovoljujem pa si kot eden od poklicnih etnologov, ki je bil vpleten v kar številne strokovne razprave zadnjih treh desetletij, odločno zavriniti trditev, da se je ob pojmu "ljudskosti" in problematiki, ki je z njim povezana, "stroka.. nemalokrat obnašala.. kot slonokoščeni stolp". Če je bilo na okrogli mizi kaj takega resnično rečeno, velja pač take označbe opredeliti kot čisto ignoranco.

Drago Medved piše: "Prizadevni i ustvarjalni posamezniki in skupine znotraj ZKO so v zadnjih letih storili mnogo, da bi odpravili začetniške napake, ki so bile največkrat posledica velike vneme, znanja pa je bilo bolj malo." In nadaljuje: "Tudi zaradi tega, in to je stroka priznala, ker so bila vrta do nje prevečkrat pretesno zaprta, njeni odgovori pa ne tako redko, preveč vzvišeni. To velja za glasbo in ples ter vsa ostala področja."

Iz navedka ni razvidno, kdo je v imenu stroke za okroglo mizo ali kje drugje omenjeno zaprtost in vzvišenost "priznaval", kdo si je upal v imenu stroke govoriti o etnologiji kot nekakšnem slonokoščenem stolpu tudi v tem pogledu. Poročevalec o tem, kot rečeno, izrecno ne poroča. Škoda.

V zvezi z domnevnim dejstvom, da so bila vrta stroke "prevečkrat pretesno zaprta" in so bili njeni odgovori "preveč vzvišeni", sta posebej izpostavljeni glasba in ples. Zato navajam iz knjižice, izdane ob 50-letnici ustanovitve folklornega inštituta,

naslednjo ugotovitev: "Delo strokovnih sodelavcev GNI, sedanje sekcije, se ni nikoli omejevalo zgolj na zbiranje in raziskovanje, marveč je vedno bilo in je še širše kulturno-prosvetno, družbeno, ker upošteva praktično uporabo gradiva in popularizacijo ljudske glasbe v naši družbi. Zato že dobri dve desetletji sodelujemo s strokovnimi in poljudno pisanimi oddajami pri RTV Ljubljana, Koper, Trst, Sarajevo. Nekatere teh oddaj so bile objavljene na kasetah. Popularizaciji so namenjene tudi izdaje gramofonskih plošč in zbirke pesmi, plesov ter drugega gradiva."

Navedeno poročilo je iz leta 1984. Dvomim, da se je odtlej omenjeno prizadevanje bistveno spremenilo. Sicer pa delovanje članov bivšega Glasbeno-narodopisnega inštituta poznamo. Laščani sami govorijo v brošuri, ki so jo izdali ob desetletnici svojega delovanja, o sodelovanju še z drugimi etnologi (prim.: Včasih je lušno b'lo, Laško, avgust 1993, str.7). Kakšna je potemtakem podlaga omenjenega "priznavanja", ki naj bi prihajalo iz stroke?

Toliko o povodu za to moje pisanje. Med razloge pa bi kazalo šteti naslednje.

Že nekaj časa imamo v naši stroki popravek s prepotentnim poudarjanjem potrebe po takojšnji in tako rekoč absolutni aplikativnosti njenih spoznanj. "Menim, da je določena stroka toliko več vredna, kolikor bolj je aplikativna", je pred dvema, tremi leti v ČZN /1991, 1, str.121) zapisal Damjan J. Ovsec, ki pa z okroglo mizo v Laškem in Laščani prav verjetno nima nobene zveze. Po njegovem "slovenski etnološki krogi", ki naj bi bili "zvečine še vedno pozitivistični", ne kažejo prevelikega zanimanja za "obliko in način" njegovih raziskav. Ovščeva stroka naj bi namreč ne podpirala "ne holistike, ne poljudnosti in ne pojavljanja prek medijev". Vendar Damjana J. Ovscu domnevna indolenca slovenske etnološke stroke do njegove znanosti ne moti, saj si je "zaveznike" poiskal "v drugih strokah in zlasti v javnosti", ki je njegove raziskave "s pridom in hvaležnostjo uporabila, seveda brez zlonamerne kritičnosti".

S kolegom Ovscem sva se o vsebini dobršnega dela njegove razprave, iz katere sem citiral navedene misli, že pogovorila v Glasniku SED (1991, 3-4; 1992, 1-2; 1992, 3). Zato se Damjanu J. Ovscu opravičujem, da ga znova navajam. Ker pa so navedena mesta v njegovem prispevku izredno jasno povedana, se jim na tem mestu nisem mogel izogniti. Mimo omenjenega naglaševanja aplikativnosti gre pri Ovscu, kot vidimo, še za bolj ali manj negativno karakterizacijo slovenske etnološke znanosti oz. "slovenskih etnoloških krogov". Sicer kolegu Ovscu glede na njegovo strokovno prakso ne moremo verjeti, da ne podpira "ne poljudnosti in ne pojavljanja prek medijev", toda prej omenjene zasluge članov bivšega GNI bi se s tega vidika utegnile bistveno zmanjšati, če že ne bi bile prav ničeve. Slovenski etnologi bi bili Ovščevi stroki očitno dorasli šele, ko ne bi več bili "zvečine še vedno pozitivistični", ko bi si znali "poiskati zaveznike v drugih strokah in še zlasti v javnosti." Tedaj bi slej ko prej tudi ne bili več "zlonamerno kritični".

Sestavine, ki so zbudile našo pozornost v Ovščevi razpravi, je mogoče srečati tudi pri nekaterih drugih slovenskih etnologih, ne vseh v enaki meri in ne vseh na kupu.

Če se povrnemo k zadnjim prireditvam v Laškem in k Medvedovemu poročilu, je bil tudi v tem primeru govor o stroki, ki jo obremenjuje nemalo napak, in je šlo za posameznike, tudi institucije, ki napovedujejo izboljšanje. Če lahko verjamemo poročilu - in ne vem, zakaj mu ne bi - je v Laškem nedvomno šlo tudi za iskanje "zaveznikov v javnosti".

Sicer pa ne gre le za poročilo. V Laškem so ob svojem jubileju izdali brošuro Včasih je lušno b'lo, kar je bilo že omenjeno. O obujanju starih ljudskih šeg in opravil, o igranem prikazovanju preteklosti ali gledališču zgodovine je v njej spregovoril Janez Bogataj (str. 2-4). Bil je kritičen do muzeoloških predstavitev obravnavane teme, v katerih se pojavlja "vrsta nedoslednosti". Sploh naj bi bili "naši muzeji s tega vidika večinoma na zelo nizki prezentacijski ravni". V njih bi bilo mogoče "povedati več in na druge načine". O tem naj nas bi prepričevale rešitve v tujini. Tudi sicer so bile "v naši vedi.. še zlasti prva desetletja po drugi svetovni vojni" pogosta problematična oživljanja "že mrtvih pojavov". "Povsem nekaj drugega" pa se je pred desetimi leti začelo v Laškem... "gledališče zgodovine"... "živi muzej"... "nobene stereotipnosti in nekakšne tipološke recepture, temveč nenehno spreminjanje"... Vse to je Laščanom "uspelo tudi zato, ker so svoje ljubiteljsko delovanje znali povezati s stroko in niso bili, tako kot številni drugi primeri na Slovenskem, v svoji nevéščnosti zaverovani le v lastne poglede in modele".

Tako. V Laškem je šlo, po zatrdilu kolege Bogataja, za uspešno povezovanje ljubiteljstva s stroko. Od tod (ali tudi od tod) takšna uspešnost. Odpira se zato vprašanje, kdo je na okrogli mizi v Laškem - glede na vsebino poročila Draga Medveda - tako grdo dezavuiral Janeza Bogataja? Ne vem odgovora. Podmene, da gre tudi v tem primeru, kot pri Damjanu J. Ovscu, za stroko posameznika na eni strani in na drugi za preostalo slovenko etnologijo, ki ima kopico pomanjkljivosti in napak, si še ne upam izreči. Doslej je toliko poguma zbral le Damjan J. Ovsec; seveda, ko je govoril o sebi. Glede slonokoščene stolpa, glede teorije in prakse v slovenski etnologiji in glede števila etnologij na Slovenskem pa bi bila močno zaželena odločna beseda Janeza Bogataja.

Spoštovano uredništvo Glasnika SED,

Zahvaljujem se vam za poslano besedilo kolege Kremenška, ki govori o poročilu novinarja Draga Medveda z okrogle mize v Laškem ob jubileju Odbora za obujanje in ohranjanje starih ljudskih šeg in delovnih opravil. Kopijo Kremenškovega besedila sem poslal novinarju Medvedu in ga prosil, da podrobneje pojasni njegovo formulacijo "slonokoščene stolpa" in navede diskutante, ki so jo uporabili.

Glede Kremenškovega poziva k moji odločni besedi pa sporočam, da se nikakor ne nameravam vključiti v tako razpravljanje. Še naprej nameravam na javnih mestih zagovarjati vsaj dvoje (navezano tudi na okroglo mizo v Laškem): ljubiteljska prizadevanja morajo biti vedno in na vseh področjih povezana s stroko in truditi se

moramo, da bomo delovali kot strokovnjaki, ki sooblikujemo pojem etnologije na Slovenskem. Etnologije kot vede, ki ne bo poznana le po aferah, razčiščevanju, polemikah in podobnem.

Janez Bogataj

Pojasnilo

Na pobudo dr. Janeza Bogataja, bi v zvezi s člankom dr. Slavka Kremenška "O slonokoščenenem stolpu, aplikativnosti in o eni, dveh ali več slovenskih etnologijah" rad pojasnil naslednje:

Kot avtor članka Kruh z devetimi skorjami sem bil prostorsko omejen in nisem mogel obširneje navajati vseh sodelujočih. Z gotovostjo pa trdim, da dr. Janez Bogataj ni izrekel stavka, da se je stroka v preteklosti obnašala kot slonokoščeni stolp. Te misli niso izrekli predstavniki stroke, temveč drugi razpravljalci in to s poudarkom na preteklosti. V tekstu sem jo uporabil predvsem kot primerjavo s sedanjim časom, ko se je na področju sodelovanja stroke in ljubiteljskih organizacij in skupin razvilo dobro sodelovanje, kar je potrdila sama prireditelj v Laškem. Toliko v zvezi z razpravo na okrogli mizi, ki je do stroke bila na posameznih segmentih kritična, a ji je tudi v marsičem pritrnila, predvsem v nujnosti sodelovanja s stroko in njenega upoštevanja.

Drago Medved

KRONIKA DOGODKOV V ŠTUDIJSKEM LETU 1992/93

MOJCA RAMŠAK

1. SESTANKI, SIMPOZIJI, TISKOVNE KONFERENCE, PREDAVANJA, ZAGOVORI MAGISTRSKIH IN DOKTORSKIH NALOG, FILMI, RAZSTAVE, DRUŽABNA SREČANJA IDR.

OKTOBER 1992

- 13.10. je dr. Zmago Šmitek na otroškem oddelku ortopedske klinike v Ljubljani predaval o Indijancih v slovenski književnosti.
- 15.10. je Andrej Dular zagovarjal magistrsko nalogo z naslovom Vinogradništvo in vinogradniki Bele krajine od zadnje četrtine 19. stoletja do danes.

NOVEMBER 1992

- 11.11. je Nena Židov zagovarjala magistrsko nalogo z naslovom Ljubljanski živilski trg - odsev prostora in časa (1920-1940).
- 13.11. je SED priredilo martinovanje v Semiču z ogledom vinske kleti v Metliki in degustacijo vin.
- 18.11. je imel dr. Zmago Šmitek v KUDu France Prešeren predavanje z naslovom Ameriški izziv na Slovenskem: prazgodovina stikov od 16. do 18. stoletja. - V novembru je izšla knjiga dr. Janeza Bogataja Sto srečanj z dediščino na Slovenskem.
- Od 29.11. do 12.12. je potekala študentska etnološka ekskurzija po Nemčiji (München, Tübingen, Frankfurt, Münster, Cloppenburg, Berlin Leipzig). Na strokovni ekskurziji so študentje, pedagoški in nepedagoški delavci Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo pri Filozofski fakulteti obiskali muzeje in inštitute za evropsko in nevropsko etnologijo. Ekskurzijo je organiziral Borut Brumen.

DECEMBER 1992

- 3. in 4. 12. sta SED in Muzej Velenje v Topolščici organizirala posvetovanji na temo Etnološka dediščina za 21. stoletje in Etnologija v šoli.
- 15.12. je imel dr. Zmago Šmitek v Cankarjevem domu predavanje z naslovom Evropa in Tibet.
- 15.12. je mag. Bojan Baskar predaval na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo v okviru splošnega seminarja pri dr. Božidarju Jezerniku o pisavi in olikii.

JANUAR 1993

- 8.1. je Janja Žagar zagovarjala magistrsko nalogo z naslovom Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno.
- 14.1. je Robert Vrčon zagovarjal magistrsko nalogo z naslovom "Fantje na vasi" - ljudski pevci?
- Od 14. 1. do 14. 2. je bila v prostorih Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo na Zavetiški 5 na ogled razstava o nemški etnologiji in vtisih s

študentske ekskurzije. Razstavo so postavili študentje etnologije.

- 21.1. je imel dr. Zmago Šmitek v Cankarjevem domu predavanje z naslovom Kaj je Buda v resnici rekel.

FEBRUAR 1993

- Od 21. do 26. februarja je potekala 1. konferenca etnografskih muzejev v Parizu v organizaciji Musée des Arts et Traditions Populaires. Z referati so sodelovali Daša Hribar, Irena Keršič, Alenka Simikič in Ralf Čeplak.

- Dr.Božidar Jezernik je bil od 21.2. do 7.3. kot štipendist Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo na Dunaju.

- 26.2. je Tatjana Dolžan zagovarjala magistrsko nalogo z naslovom Način življenja obrtnikov in trgovcev v mestu Kranju v Kraljevini Jugoslaviji. (1918 - 1941)

- V februarju so imeli sodelavci Inštituta za slovensko narodopisje dve odmevni predavanji. J. Strajnar in M. Ramovš sta v veliki dvorani SAZU predstavila pustovanje v Reziji. Predavanje sta popestrila z video posnetki in z nastopom folklorne skupine France Marolt. Nekaj dni pozneje je akademik prof. dr. Niko Kuret govoril o skrivnosti Sredozimke - Pehltre babe.

- Izšel je drugi ponatis knjige Slovstvena folklor v domačem okolju, avtorice mag. Marije Stanonik.

MAREC 1993

- 1. in 8. 3. je SEM organiziral lončarski delavnici pod vodstvom lončarja Igorja Baharja in kustodinje pedagoginje Sonje Kogej Rus.

- 8.3. je bila tiskovna konferenca ob izidu 21. letnika zbornika Traditiones, ki ga izdaja Inštitut za slovensko narodopisje.

- 17.3. je bila na tiskovni konferenci predstavljena knjiga dr.Zmage Kumer Slovenska ljudska pesem Koroške - Spodnji Rož.

- Sredi marca so v Avdiovizualnem laboratoriju dokončali video film Krajinski park Lahinja. Naročil ga je Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Novega mesta. Realizacijo video filma sta omogočila Ministrstvo za kulturo R Slovenije in Občina Črnomelj. Film prikazuje naravne in kulturne posebnosti najmanjšega krajinskega parka v Sloveniji. Besedilo so napisali konservatorji novomeškega zavoda: Marinka Dražumerič, Andrej Hudoklin in Mira Ivanovič. Scenarij in montaža sta delo Naška Križnarja. Slednji je ob pomoči Saša Kuhariča gradivo tudi posnel. Video film traja 25 minut.

- 16.3. je dr. Zmago Šmitek v galeriji Ars vodil tiskovno konferenco ob izdaji knjige B. Ferfila Zionizem in Izrael.

- 17.3. je imel na Teološki fakulteti Julijan Strajnar predavanje o zvonjenju po svetu, 26.3. pa v Narodnem muzeju o Ostankih keltske glasbe v Evropi.

- 21.3. je imela na kulturnem večeru župnije Rakovnik - Ljubljana mag. Helena Ložar - Podlogar predavanje z naslovom Smrt in ljudskih šegah in ljudskem verovanju.

- 26.3. je imel dr. Zmago Šmitek v Cankarjevem domu na 3. mednarodnem simpoziju o jezikih in kulturi Vzhodne Azije predavanje z naslovom Orient in Evropa.

- 30. 3. je mag. Inja Smerdel predavala na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo v okviru splošnega seminarja pri dr.Božidarju Jezerniku o ptičjem lovu v Brdih.

APRIL 1993

- 2.4. je bila na Gradu Dobrovo predstavljena druga številka Etnologa.
- Med 19. in 24. sta na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo predavala dr. Philipp Wambolt o socialno kulturni strukturi aristokratskega življenja med leti 1918 in 1942 in Christa Wambolt Dericum o literarni pripovedi v zgodovini.
- 22.4. so v SEM odprli razstavo Pasovi in sklepanci. Istočasno je izšla publikacija mag. Janje Žagar z istim naslovom.
- Ob 70. letnici SEM je izšla publikacija Bojane Rogelj Škafar z naslovom SEM - sprehod skozi čas in le delno skozi prostor.
- V aprilu je izšla tudi interna objava Predloga za geselnik Slovarja etnologije Slovencev, ki ga je uredil dr. Angelos Baš.

MAJ 1993

- Dr. Tone Cevc je v samozaložbi izdal tretjo dopolnjeno izdajo knjige Velika planina (življenje, delo in izročilo pastirjev).
- Od 6.5. do 10.6. je bila v stebriščni dvorani Mestne hiše Kranju na ogled razstava Poslikano pohištvo na Gorenjskem iz restavratorske delavnice. Razstavo sta postavili Irena Jeras - Dimovska in mag. Tatjana Dolžan iz Gorenjskega muzeja v Kranju.
- 13.5. je imela Helena Ložar Podlogar v kulturni sobi hotela Slon tiskovno konferenco ob izidu Smrekarjevega taroka.
- 17.5. je bil sestanek IO SED, na katerem so se pogovarjali o spremembah v statutu za podelitev Murkovih priznanj in nagrad, o pripravi rednega občnega zbora društva, kadrovskih spremembah, članarini in naročnini za Glasnik SED, možnosti ureditve prostorov na Zavetiški za potrebe SED in celostni podobi društva.
- Dr. Tone Cevc se je 24. in 25. maja udeležil mednarodnega posvetovanja Muzeji na prostem in raziskave stavbarstva, ki je bilo v gradu Krastowitz pri Celovcu.
- 31.5. je imel Julijan Strajnar predavanje v Posavskem muzeju Brežice o obisku otrok iz šol s prilagojenim učnim programom na razstavi v Slovenskem etnografskem muzeju.

JUNIJ 1993

- 2.6. sta Avdiovizualni laboratorij ZRC SAZU in Oddelek za promocijo in stike z javnostjo ZRC SAZU v mali dvorani na Novem trgu 4/II na tiskovni konferenci predstavila dva filma: Krajinski park Lahinja in Po sledovih pračloveka.
- 4.6. je potekal v prostorih SAZU občni zbor Slovenskega etnološkega društva, na katerem so bila podana poročila o delu v preteklem letu. Dogovarjali so se tudi o kadrovskih spremembah in spremembah v pravilniku o Murkovih priznanjih.
- 4.6. so bila podeljena tudi Murkova priznanja za izjemne dosežke na področju etnologije. Priznanja za življenjsko delo sta prejela Anka Novak in Pavle Zablatnik, priznanja za izjemne dosežke na področju etnologije pa Vito Hazler, Karla Oder, Stanka Gačnik in Aleš Gačnik.
- Od 2. do 9. junija je potekal v Przemyslu na Poljskem simpozij na temo Tujci v etnologiji, ki so se ga udeležili Borut Brumen, dr. Slavko Kremenšek in Karla Kofol s svojimi referati. Istočasno je bilo omogočeno terensko delo v Podkarpatju, pri katerem sta sodelovala še Mojca Račič in dr. Božidar Jezernik.

- 11.6. je mag. Monika Kropelj zagovarjala doktorsko disertacijo Ljudska kultura v slovenskih pravljicah in povedkah.
- Mag. Helena Ložar - Podlogar se je udeležila mednarodnega posvetovanja o šegah v alpskem svetu, ki je potekalo od 18. do 20. junija v Sta. Marii pri Meranu. S svojim prispevkom je ob video posnetkih predstavila nekatere naše šege.
- 19.6. Otvoritev Kavčnikove dimnice.
- V okviru simpozija Digital Image Processing and Historical Disciplines, katerega prvi del je bil od 24. do 26. 6. na ZRC SAZU, je mag. Jurij Fikfak predstavil inštitutski informacijski sistem. Sodeloval je tudi pri drugem delu simpozija, ki je bil od 28. do 30. 8. v Ljubljani v prostorih IBM-Slovenija ter predstavil rezultate tega simpozija.
- Od 25. do 28. 6. je bil Julijan Strajnar v Švici (Brugg, Burgdorf, Lausanne), kjer je imel predavanja o slovenski ljudski pesmi.
- 29. 6. je imel dr. Tone Cevc za učence občine Domžale v okviru enodnevnega seminarja strokovno vodstvo po Veliki planini.
- Izšel je Želodec Ljubljane 1, zbornik raziskovalnih nalog učencev osnovnih šol občine Ljubljana - Center, ki so sodelovali na 3. etnološki raziskovalni delavnici od novembra 1992 do maja 1993.

JULIJ 1993

- Od 8.7. do 8.9. je bila v galeriji Ceneta Štuparja v Ljubljani na ogled razstava Črnuče v preteklosti, prva polovica 20. stoletja. Razstavo so jo postavile mag. Nena Židov, Mihaela Hudelja in Breda Pajsar.
- 8.7. so se dr. Slavko Kremenšek, dr. Janez Bogataj in Borut Brumen sestali z etnologi iz Lodza na Poljskem in se pogovarjali o naslednjem simpoziju Etnološka stičišča, ki naj bi bil med 1. in 10. septembrom 1994. Glavna tema stičišč bo kulturna dediščina.
- 12.7. je Irena Keršič za udeležence 12. poletne šole slovenskega jezika predavala na temo Etnološka identiteta Slovenije in njene kmečke domačije.
- 17.7. je imel Marko Terseglav v okviru 29. Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture v Ljubljani predavanje z naslovom Samosvoje slovstvo - samosvoji normativi (zvrstne, vrste in druge posebnosti ljudskega pesništva).
- 23.7. je bil Mirko Ramovš povezovalc večera ljudske glasbe v Beltincih.
- 30.7. je imel dr. Tone Cevc za udeležence mednarodnega simpozija Idriart strokovno vodstvo po Veliki planini.
- Dr. Božidar Jezernik se je od 23.7. do 5.8. z referatom Fasting to Survive udeležil 13. svetovnega kongresa antropoloških in etnoloških znanosti v Ciudad de Mexico.

AVGUST 1993

- 3.8. je dr. Božidar Jezernik postal član mednarodne komisije ICAF.
- 26.8. je bila v Gradcu konferenca International Association for History and Computing. Na njej je imel mag. Jurij Fikfak referat Approaches to an Ethnological Information System.

SEPTEMBER 1993

- 2.9. je imela mag. Mojca Ravnik v okviru znanstvenega srečanja Buzetski dani referat z naslovom Sestava in preteklost istrskih družin v arhivskem in terenskem

gradivu (status animarum in ustno izročilo).

- 5.9. je imela mag. Helena Ložar Podlogar predstavitev Smrekarjevega taroka v okviru radijske oddaje Pomnenja.

- Od 5. do 12.9. je bila Natalija Vrečer gostja na inštitutu Reference Studies Programm, na Univerzi v Oxfordu, kjer je imela za člane inštituta predavanje o antropoloških vidikih problematike begunskih otrok v Sloveniji.

- 7.9. je Mestni muzej Ljubljana v sodelovanju z Novim kolektivizmom v Kulturno-informacijskem centru odprl razstavo Prgišče zgodovine, ki je bila na ogled do 2.10.

- 8.9. je imela Zmaga Kumer na Občinah predavanje Marijine pesmi na Slovenskem.

- 9.9. je Zveza kulturnih organizacij Kamnik v razstavišču Veronika v Kamniku odprla razstavo "Vsa mi v svatovskem bleščiš" ali narodna noša kot izročilo. Razstavo je pripravila Marjanca Klobčar, zapri pa so jo 22.9.

- 10.9. so v Pokrajinskem muzeju Murska Sobota odprli gostujočo razstavo Neprazi muzeuma iz Budimpešte Tekstil v kmečki hiši. Razstava je bila na ogled do 30.10.

- Od 10.9. do 16.9. je potekala konferenca ICOM-ovega komiteja za muzejsko dokumentacijo CIDOC v Ljubljani v organizaciji SEM in Cankarjevega doma. Z referati so sodelovali Alenka Simikič, mag. Marjeta Mikuž in Bojana Rogelj Škafar.

- 20.9. je bil v prostorih Zavoda RS VNKD sestanek IO SED, kjer so se pogovarjali o uresničitvi že zadanih nalog v letu 1994 in 1995.

- V septembru je dr. Božidar Jezernik postal član AAA (Ameriškega antropološkega društva).

2. RAZISKOVALNI TABORI IN DELAVNICE - november 1992 - maj 1993

-3. etnološka osnovnošolska raziskovalna delavnica Želodec Ljubljane 1

Organizator: Zveza prijateljev mladine - Ljubljana Center

Mentorji in raziskovane teme:

- Neva Osterman, Alenka Černelič, Gostilna mora imeti dušo (Ljubljanske gostilne med vojnama)

- Gabrijela Škraba, Sonja Majcen, Najstarejše torte v Ljubljani

- Jelena Vujošević, Marija Hameršak, Razstave Slanikove pojedine v Ljubljani

- Milena Kunej, Helena Strle, Na čajanko

- Fani Kešelj, Damjana Žbontar, Družinska praznovanja skozi želodec

- Uljana Cvar, Nadja Ulcej, Meščanska kuhinja in štirje letni časi

- Metka Temlin Dobrilović, Jana Apih, Dobrote na hotelski mizi

- Jožica Pohar, Aleš Smrekar, Družabne prireditve v Ljubljani med obema vojnama
Publikacija: zbornik Želodec Ljubljane je izšel junija 1993

- 4. - 11. julij 1993 Mladinski raziskovalni tabor Šmartno na Pohorju

Organizator: Zveza organizacij za tehnično kulturo Slovenije - Gibanje znanost mladini

Mentorica etnološke skupine in raziskovana tema: Mojca Ramšak, Življenjska zgodba

Publikacija: bilten bo izšel junija 1994

- 9. - 18. julij 1993

Študentska etnološka raziskovalna delavnica Šentrupert na Dolenjskem

Organizatorji: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo

Župnijski urad Šentrupert

Center za izobraževanje in kulturo občine Trebnje

Zavod za varovanje naravne in kulturne dediščine Novo Mesto

Raziskovalci in raziskovane teme:

- Maruša Markovčič, Damjana Žbontar, Bala in z njo povezane šege in navade

- Mihaela Hudelja - Poročne šege

- Nives Špeh, Lea Rigler, Katja Metež, Zdravilne rastline, njihova uporaba in načini zdravljenja

- Karla Gačnik, Socialna struktura prebivalstva v 19. in 20. stoletju po status animarum

- Nadja Valentinčič, Daša Hribar Socialno življenje v Šentrupertu - videodelavnica

- Jure Primožič, Vinogradništvo v Šentrupertu in okolici

- Matjaž Golob, Umetnostno zgodovinska topografija župnije Trebelno

Publikacija: Dvojni zbornik s taborov iz let 1992 in 1993 bo izšel decembra 1993.

- 17. - 25. julij 1993 Muzejska poletna delavnica Rogatec

Organizatorja: Muzej novejše zgodovine Celje in

Društvo za ureditev muzeja na prostem Rogatec

Raziskovalci in raziskovane teme:

- Natalija Vrečer, Prehrana

- Vito Hazler, Živinoreja

- Božena Hostnik, Poljedelstvo

- Mojca Tercelj, Vrtnarstvo

- Vlado Šlibar, Obrt

- Tina Orehovec, Bivalna kultura

- Aleš Gačnik, Muzeološka analiza

- Aleš Šega, Video delavnica

- Andrej Malnič, Vinogradništvo

- Marija Počivavšek, Trgovina z mešanim blagom med vojnama

- Emil Lajh, Splošna zgodovina kraja

- Tanja Roženberger, Marija Lorenčak, Božo Premrl, Mateja Golež, Kamnoseštvo

Publikacija: Zbornik bo izšel spomladi 1994

- 18. - 24. julij 1993 Etnološka raziskovalna delavnica v Šentjanžu in Bilčovsu v Rožu na avstrijskem Koroškem

Organizatorja: Slovenska prosvetna zveza iz Celovca in

Zveza prijateljev mladine Ljubljana - Center

Mentorice in raziskovane teme:

- Monika Simonič, Bivalna kultura na Moščenici

- Mojca Ramšak, Od ovce do volnene niti

- Irena Destovnik, Želodec Šentjanža

- Milena Kunej, Šege in navade ob poljskih delih

- Polona Sketelj, Fotografije starih družinskih albumov

- Irena Rožman, Šege in verovanja ob rojstvu
 - Fani Kešelj, Otroške igre v Šentjanžu
- Publikacija: dvojezični bilten bo izšel konec oktobra 1993.

- 5.- 8. september 1993 Raziskovalna delavnica Mleko 93 na Blokah in v Novi vasi
- Organizatorji: OŠ Nova vas/Nova vas,
OŠ Prule/Ljubljana,
OŠ Poljane/Ljubljana,
OŠ Majde Vrhovnik/Ljubljana

Mentorici etnološke skupine in raziskovana tema:

- Irena Destovnik in Mojca Šifrer, Kulinarika
- Publikacija: zbornik Mleko 93 je izšel že v času delavnice

3. DIPLOMANTI ETNOLOGIJE V ŠOL. LETU 1992/93 (do 1.10.1993), ŠTUDIJSKA SMER IN NASLOVI NJIHOVIH DIPLOMSKIH NALOG

- Brulc Nataša (B), Sušobreg in Marija Bistrica
- Cimperšek Katja (B),
- Čehovin Brina (B), Masayuki Nagase, razpet med svojo domovino Japonsko in Istro
- Flajnik Damjana (B),
- Golc Bojan (B), Nekateri značilnosti kmetijstva v Dalmaciji na prehodu iz 18. v 19. stoletje
- Grah Natalija (B), Odnos med KBC - evangeličansko in katoliško cerkvijo
- Grlica Tanja (B), Etos Črnogorcev (skupaj s Tomšič Alenko)
- Hauptman Barbara (B), Ruska kuhinja skozi čas
- Hederih Jerneja (A), Fotografiranje v Mariboru med obema vojnama
- Juvanc Katarina (B), Črni šotori Jordanije
- Kos Marjana (A), Franciscejski kataster - občina Moravče
- Lampič Barbara (B),
- Ledinek Polonca (B),
- Lesjak Lucija (B), Portret moškega in ženske iz Vižinade (skupaj z Žlindra Andrejo)
- Novak Bojan (B),
- Pavšič Polonca (B)
- Podgoršek Tanja (B)
- Podlipnik Martina (B)
- Praprotnik Alenka (B), Prepletanje preteklosti in sedanosti kot način življenja Jerneja Ručigaja z Bohinjske Bele
- Radež Mateja (B), Makedonska hiša
- Ramšak Mojca (A), Prolegomena za etnološki slovar ali leksikon
- Rožman Irena (A), Magijski in religiozni tabu v (tradicionalni) kulturi Slovencev: na primeru mesta Brežice in vaške okolice
- Tomažič Lucija (B), Od zime do pomladi: prikaz nekdanjih kmečkih opravil, povezanih z zemljo, v slovenskem leposlovju
- Trunk Irena (B), Odnosi med generacijami v družini

- Tsigarida Elektra (B), Mitologija otoka Chiloe in njen izvor
- Veternik Bernarda (B), Velenje, migracije in Muslimani
- Vrevc Jerica (B), Primerjava med Travniško kroniko Iva Andrića in francoskimi potopisi o Bosni XIX. stoletja
- Žitnik Štefka (B),
- Žindra Andreja (B)

Del kozolca vkomponiran v vhod nove stanovanjske hiše (Smlednik, foto: P. Fister)

Spoštovani!

Vabimo Vas na naše etno-večere v gostišče "Pri Mraku", ki bodo potekali redno vsak drugi torek v mesecu s pričetkom ob 19.00 uri. Na dan torek, ko se tudi sestajamo v sejni sobi na Zavodu Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine Plečnikov trg 2 ob 10.30 uri. Vabimo vse slovenske etnologe, še posebej tiste, ki bi se hoteli in zmogli vključiti v delo društva. Dobrodošli so tudi vsi tisti z idejami, predlogi in problemi.

Prilagamo poročilo o začrtanem delu etnološkega društva v naslednjih letih. Če Vas kakšna od navedenih dejavnosti posebej zanima, se lahko priključite delovni skupini.

Prisrčno vabljeni!

za SED
M. Hudelja

Zapisnik sestanka IO SED 20. septembra 1993

Prisotni: M Terlep Omerzel, M. Hudelja, K. Oder, S. Gačnik, M. Ramšak, V. Hazler, Z. Koželj, S. Kremenšek, B. Škafar, M. Fister, S. Gaberšček, J. Fikfak, I. Keršič, I. Smerdel, B. Omersel.

Predsednica društva je odprla sestanek z naslednjim dnevnim redom:

- organizacija društvenih debatnih večerov,
- realizacija društvenega plana za leto 1994/95,
- računalniški seminar za študente,
- vključitev študentov v dejavnosti društva,
- pretes pravilnika za podeljevanje Murkovih priznanj in statuta društva.

V letošnjem letu bo društvo nadaljevalo s prirejanjem debatnih večerov. Nanje bi povabili tako strokovnjake z različnih področij etnologije kot amaterje, ki naj bi predstavili svoje poglede in delo, povezano z etnološko stroko. Dogovorjeno je bilo, da bi ti t.i. etno-večeri potekali **vsak drugi torek v mesecu s pričetkom ob 19.00 uri v gostišču "Pri Mraku"** (priprave vodi Bojana Škafar).

Vsak drugi torek v mesecu ob 10.30 se bo na Zavodu RS za varstvo naravne in kulturne dediščine sestajal IO SED. Na sestanek so vabljeni vsi tisti etnologi, ki bi želeli sodelovati s predlogi ali pa opozoriti na kak problem.

Za promocijo etnologije v letu 1995 (100-letnica izida 1. snopiča Štrekljevih Slovenskih narodnih pesmi, 100-letnica etnološke razstave v Pragi torek 100-letnica

odločilnih dogodkov v razvoju slovenske etnologije, ter 20 let obstoja društva SED), je potrebno že zdaj začeti s pripravami. J. Fikfak in M. Krojej naj bi do naslednjega sestanka pripravila načrt ter predloge in ideje za organiziranje dejavnosti, ki bodo povezane s predstavitvijo Murkove in Štrekljeve obletnice. M. Omerzel Terlep je že pripravila načrt za obletnico izhajanja Slovenskih narodnih pesmi (1885-1995). Zaznamoval naj bi jo simpozij in slavnostni koncert z deli slovenskih komponistov, ki so jih navdihovale ljudske pesmi (npr. Lojze Lebič). M. Omerzel Terlep je predlagala, da bi v tem okviru lahko postavili tudi razstavo in izdali prispevke v posebni številki Etnologa. (1995, Inja Smerdel). Za finančno podporo simpozija in zbornika, ki naj bi ob njem izšel je potrebno pripraviti vlogo na Ministrstvo za kulturo. K. Oder in S. Kremenšek naj bi skrbela za dejavnost, ki bo povezana z 20. obletnico obstoja društva in 100-letnico etnološkega znanstvenega dela ter pritegnila etnologue, da na novo razmislijo o etnoloških prizadevanjih na Slovenskem.

Prednostna akcija v letu 1994 bo izdelava osnutka predloga k zakonu o izvozu etnološke kulturne dediščine. Etnologi in 'muzealci' naj bi oblikovali skupne predloge in merila ter v svojih utemeljitvah izhajali iz enotnih strokovnih vidikov. Zato bo 5. oktobra delovni sestanek 'muzealcev', etnologov in konservatorjev, na katerem naj bi se dogovorili o načelih in merilih, ki jih je potrebno uvesti v nov zakon ter predložiti na občnem zboru 'muzealcev' 15. oktobra. Osutek predlogov je na osnovi posvetovanja Brežice '92 že pripravila Zvezda Koželj.

Marca bo IO SED pripravil izreden občni zbor, kjer se bomo dogovorili o priznanjih slovenskim poklicnim etnologom in 'amaterskim etnologom', dalje o zaščitnem znaku društva (Bogataj, Licul) ter o delujočih in nedelujočih sekcijah. Redni občni zbor pa bo organiziran v Rogatcu.

Glede novega oblikovanja društvenega statuta bi počakali še nekaj mesecev, ko bomo imeli več informacij o pripravah novega republiškega zakona o društvih.

IO SED želi, da bi se v večji meri v delo društva vključili študenti.

M. Ramšak bo vzpodbudila študente, da izvolijo svojega predstavnika v društvu. Organizirali bomo računalniški tečaj za študente (J. Fikfak). Tečaj bo potekal teden dni. Študentje bi se seznanili s programom za urejevanje besedil "Word for Windows" in s podatkovno bazo.

Število udeležencev bo omejeno na 12 do 15, študentje bi prispevali za tečaj finančna sredstva v višini 50 DEM. Celotni stroški računalniškega tečaja bi bili okrog 80.000,00 SIT. Termin za izvedbo tečaja bi bilo potrebno uskladiti z interesi študentov, vsekakor pa naj bi potekal v zimskem počitniškem času in to ali v SEM ali v računalniškem centru na Jaršah.

V letu 1994 bi ponovno pripravili posvetovanje "Etnologija v šoli". Prof. Kremenšek je pred desetletjem na povabilo takratnega Ministrstva za šolstvo sodeloval pri ustvarjanju načrta za fakultativni pouk etnologije v osnovni in srednji šoli, vendar do realizacije ni prišlo. O tem naj bi se najprej dogovorili v ožjem strokovnem krogu, širši posvet pa bi izpeljali v letu 1994 (A. Gačnik, S. Kremenšek, sodelovala naj bi

tudi N. Židov).

Na predlog S. Gaberščka bo SED pri Ministrstvu za kulturo in predsedniku vlade ponovno poskušal doseči, da se SEM-u dodelijo prostori.

V. Hazler je odbor seznanil s pogoji za pridobitev društvene sobe na Zavetiški 5. Po predloženem predračunu izvajalca bi prenova prostora stala okrog 250.000,00 SIT. Izvajalec bi prispeval 1000 DEM pod pogojem, da se njegovo ime na nek način reklamira, npr. v Glasniku SED. Ostali del sredstev bi poskušali dobiti od Ministrstva za kulturo ter Ministrstva za znanost in tehnologijo.

Odbor je obravnaval pismo prof. Kremenška, v katerem pojasnjuje svoj odstop iz komisije za Murkova priznanja. Za nadaljnje delo v tej komisiji je ponovno naprošena Ingrid Slavec. Predsednica je prebrala pismo Izobraževalnega programa za varstvo naravne in kulturne dediščine pri FF. Člani naj bi povedali svoje mnenje o predlogu za podiplomski študij s področja muzeologije in konservatorstva. V. Hazler je opozoril, da program v letošnjem letu ni bil sprejet.

Finančno stanje društva septembra 1993 je 7000 DEM. M. Fister mora ponovno vložiti prošnjo na Ministrstvo za kulturo, da bi izplačalo odobrena sredstva za Glasnik SED.

Finančni plan za delo društva v letu 1994 bosta pripravila M. Omerzel Terlep in S. Gaberšček.

Mihela Hudelja

ŠTUDENTI !

Izvršilni odbor Slovenskega etnološkega društva vabi študente, da se s predlogi in delom vključijo v društvo.

Vabimo Vas na redne sestanke vsak drugi torek v mesecu na Zavodu Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine na Plečnikovem trgu 2.

Plan društva v letu 1994/95 obsega:

- vsak drugi torek v mesecu bodo v gostišču "Pri Mraku" organizirani etno večeri s pričetkom ob 19.00 uri. Kot sogovornike bomo vabili etnologe in neetnologe, ki se ukvarjajo z etnološko tematiko. Organizacijo etno večerov vodi Bojana Škafar Rogelj iz Slovenskega etnografskega muzeja.

- v letu 1995 bo praznovanje 100-letnice izida 1. snopiča Štrekljevih Slovenskih narodnih pesmi, 100-letnice etnološke razstave v Pragi in torej 100-letnice odločilnih dogodkov v razvoju slovenske etnologije ter 20 let obstoja društva SED.

J. Fikfak in M. Kropelj vodita organiziranje dejavnosti, ki bodo povezane s predstavtivijo Murkove obletnice, M. Omerzel Terlep in M. Terseglav pa dejavnosti, povezane s 100-letnico izdaje Štrekljevih snopičev. Prof. Kremenšek in Karla Oder bosta vodila dejavnosti, ki bodo povezane z 20-letnico obstoja društva in s

100-letnico etnološkega znanstvenega dela.

Prednostna akcija v letu 1994 je izdelava osnutka predloga k zakonu o izvozu etnološke kulturne dediščine.

Marca bo IO SED pripravil izredni občni zbor, kjer se bomo dogovorili o pravilniku priznanj slovenskim poklicnim ter 'amaterskim' etnologom, dalje o zaščitnem znaku društva ter o delujočih in nedelujočih sekcijah. Redni občni zbor pa bo organiziran v Rogatcu meseca maja.

Računalniški seminar za študente; IO SED bo organiziral računalniški tečaj za študente (Jurij Fikfak). Tečaj bi potekal teden dni. Študentje bi se seznanili s programom za urejevanje teksta "Word for windows" in s podatkovno bazo. Čas poteka seminarja bo usklajen z interesi študentov.

V letu 1994 bi ponovno pripravili posvetovanje "Etnologija v šoli". O tematiki se bomo najprej dogovarjali na delovnih sestankih društva, širši posvet pa bi izpeljali v letu 1994 (priprave vodijo A. Gačnik, prof. S. Kremenshek, N. Židov).

ŠTUDENTJE, KI BI ŽELELI SODELOVATI V KATERI OD NAŠTETIH DEJAVNOSTI, SE LAHKO OGLASIJO ETNOLOGOM, ZADOLŽENIM ZA POSAMEZNA PODROČJA:

1. Predsednica IO SED: Mira Omerzel Terlep
2. Tajnica SED: Mihaela Hudelja
3. Blagajničarka SED: Marjana Grozdanoski
4. Etno večeri: Bojana Škafar Rogelj
5. Konservatorska sekcija: Zvezdana Koželj
6. Muzeološka sekcija: Irena Keršič (razširjeni odbor), Karla Oder, Aleš Gačnik

Trilogije promocijskih praznovanj v letu 1995:

- Štrekljeva obletnica - Mira Omerzel Terlep, Marko Terseglav, Lojze Lebič
- Murkova obletnica - Monika Kropelj, Jurij Fikfak
- 20-letnica društva - prof. Slavko Kremenshek, Karla Oder
- 100-letnica etnoloških prizadevanj na Slovenskem - prof. Slavko Kremenshek
- posvetovanje "Etnologija v pedagoškem procesu" 1994 - prof. Slavko Kremenshek, Aleš Gačnik, Nena Židov
- urednica Glasnika SED - Majda Fister
- Etnolog 1995 (urednica Inja Smerdel) posvečen 100 letnici etnoloških prizadevanj na Slovenskem
- zakon o etnološki kulturni dediščini in etnoloških spomenikih - Zvezdana Koželj, Irena Keršič, Vito Hazler, Silvester Gaberšček
- kronologija etnoloških dogajanj - Mojca Ramšak
- soba SED - Vito Hazler
- komisija za Murkova priznanja: predsednik prof. Angelos Baš, članici komisije Ingrid Slavec Gradišnik, dr. Marija Makarovič

Mihaela Hudelja

NAVODILO ZA PRIPRAVO PRISPEVKOV

V uredništvo Glasnika prihajajo zelo neenotno oblikovana besedila, nepregledni teksti, polni pripomb, popravkov in podolgem in počez popisani z dodatki, celo članki brez naslovov se znajdejo na urednikovi mizi. To nam povzroča nemalo preglavic, zato **avtorje naprošamo, da si preberejo teh nekaj vrstic priporočil za pisanje svojih prispevkov in se jih po možnosti tudi držijo.**

1. V Glasniku objavljamo v glavnem tri vrste člankov: znanstvene in strokovne razprave, gradiva in poročila. Uredništvo jih po svoji presoji razporeja v posamezne tematske sklope (rubrike).
2. Prispevki naj imajo **kratek naslov**.
3. Ker dobivamo veliko **računalniških izpisov**, Glasnik pa se ravno tako stavi na računalniku, **nam lahko pošljete članke tudi na disketah** - z njimi je celo manj dela. Pogoj je, da je članek napisan na osebнем računalniku (IBM PC/AT kompatibilen) v enem od splošno razširjenih urejevalcev besedil (WS, WordPerfect, WordForWindows, MS-Word, Writer, MultiMate, ASCII koda itd.) z oznako, za kateri urejevalec besedila gre. Teksti v Glasniku morajo imeti enotno obliko, zato jih sami **čim manj urejajte** (brez centriranih naslovov, zamikov na začetku odstavka ipd.), da pa bo moč vaše oblikovne želje upoštevati, pošljite tudi izpis na papirju.
4. **Ime in priimek** pisca se pri strokovnih in znanstvenih člankih navedeta na začetku z opisom znanstvene strokovne stopnje in delovnim sedežem, pri ostalih prispevkih pa le ime in priimek na koncu članka.
5. **Opombe** naj bodo navedene na koncu prispevka, po vrstnem redu, kot je označeno v besedilu.
6. **Citiranje literature** mora biti v skladu z uveljavljenimi normami.
7. Avtorji znanstvenih in strokovnih razprav in gradiva so dolžni napisati 10-20 vrstic **slovenskega povzetka**, uredništvo pa poskrbi za prevod v angleščino.
8. **Za vsebino prispevkov in jezik odgovarjajo avtorji!**
9. Tudi **letno poročilo** je članek, zato naj bo ustrezno oblikovano: nad besedilom naziv ustanove, pod besedilom avtorjevo ime in priimek.
10. **Slikovno gradivo** (risbe, fotografije, načrti) naj bo zaznamovano z zaporednimi števkami. Njihova postavitve naj bo razvidno označena v besedilu, če je to bistveno. **Podnapisi k slikam** naj bodo priloženi na posebnem listu.
11. **Diskete in slikovno gradivo vračamo**, ne pa tudi izpis na papirju, razen na izrecno željo.

Uredniški odbor

Sodelavci tokratne številke;

- Angerer Alojz*, prof., Krščanska kulturna zveza.- 9010 Celovec, Viktringer Ring 26.
- Bogataj Janez*, dr., izr. prof., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.- 61000 Ljubljana, Zavetiška 5.
- Brezigar Inga*, dipl. etnol., kustos Goriškega muzeja.- 65000 Nova Gorica, Grad Kromberk, Grajska cesta 1.
- Destovnik Irena*, študentka Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF v Ljubljani.
- Fister Peter*, dr., redni prof., Šola za arhitekturo.- 61000 Ljubljana, Cojzova 12.
- Gačnik Aleš*, dipl. etnolog, kustos v Pokrajinskem muzeju Ptuj.- 62250 Ptuj, Muzejski trg 1.
- Hudolja Mihaela*, dipl. etnologinja dokumentalistka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo FF v Ljubljani.- 61000 Ljubljana, Zavetiška 5.
- Juvanec Borut*, dr., redni prof., Šola za arhitekturo.- 61000 Ljubljana, Cojzova 12.
- Keber Janez*, prof., strokovni svetnik na Inštitutu za jezik pri ZRC SAZU.- 61000 Ljubljana, Novi trg 4.
- Kremenšek Slavko*, dr., redni prof., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo FF v Ljubljani.- 61000 Ljubljana, Zavetiška 5.
- Kropej Monika*, dr., znanstvena sodelavka ISN ZRC SAZU.- 61000 Ljubljana, Novi trg 3.
- Malnič Andrej*, dipl. etnolog, kustos etnolog v Goriškem muzeju.- 65000 Nova Gorica, Grad Kromberk, Grajska cesta 1.
- Markovič Maruška*, študentka Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF v Ljubljani.
- Medved Drago*, novinar.- 63000 Celje.
- Natek Milan*, znanstveni svetnik, predstojnik geografskega inštituta A. Melika pri ZRC SAZU.- 61000 Ljubljana, Novi trg 3.
- Ramšak Mojca*, dipl. etnolog, mlada raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.- 61000 Ljubljana, Zavetiška 5.
- Rožman Irena*, dipl. etnolog, pripravnica v Posavskem muzeju.- 68250 Brežice, Prešernova 12.
- Sketelj Polona*, študentka Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF v Ljubljani.
- Stanonik Marija*, dr., znanstveni sodelavec ISN ZRC SAZU.- 61000 Ljubljana, Novi trg 3.
- Timer Marta*, študent odd. za etnologijo in kulturno antropologijo FF v Ljubljani.
- Tomažič Jana*, dipl. etnolog, kustos v Muzeju sakralne umetnosti v Stični, 61295 Stična, Stična 17.
- Werner Paul*, arch., Muenchen, Deutschland.
- Žbontar Damjana*, študentka Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF v Ljubljani.

GLASNIK Slovenskega etnološkega društva

zanj odgovarja Mira Omerzel-Terlep, predsednica SED

Izdajanje omogočata Ministrstvo za kulturo in Ministrstvo za znanost in tehnologijo

Izdajateljski svet: Slavko Kremenšek, Marko Belavič, Marjan Gabrijelčič, Jože Osterman, Alenka Puhar, Inja Smerdel, Marija Stanonik

Glavni in odgovorni urednik Majda Fister

Člani uredništva: Nives Sulič Dular, Slavko Kremenšek, Inja Smerdel, Monika Šašel Kropelj, Marko Terseglav, Zmago Šmitek

Grafično oblikovanje in tehnična ureditev: Matej Fister

Tisk: Tiskarna Primožič, Britof 127, Kranj

Naklada: 700 izvodov

Naslov uredništva: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Novi trg 5, 61000 Ljubljana, gl. in odg. urednik tel. 1256-068 int. 246

Za jezik in vsebino člankov so odgovorni avtorji

Po mnenju Ministrstva za kulturo (številka 415-591/92) sodi publikacija med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov

YU ISSN 0351-2908 UDK 39/497.12/(05)

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

č 121

II 131 829₁₉₉₃

999503276,3/4

COBISS

